

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1999.

nyár

PÉCSI SZEMLE

1999. II. évfolyam

NYÁR

Főszerkesztő
ROMVÁRY FERENC

Szerkesztők
HUSZÁR ZOLTÁN, ROZS ANDRÁS, SÍKFŐI TAMÁS

Szerkesztőségi munkatárs
BUJDOSÓ EMÓKE

Szerkesztőség: 7626 Pécs, Búza tér 8.
telefon, üzenetrögzítő, telefax: 72/334-811
Kiadja a Pécsi Direkt Kft. ALEXANDRA KIADÓ
telefon, telefax: 72/315-529

*

Alapító:
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
Támogatja:
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága,
Pécsi Erőmű Rt.,
ALEXANDRA KIADÓ

*

Kapható:
Pécsett a nagyobb újságárusító pavilonokban,
a Csontváry Múzeumban, a Zsolnay Múzeumban,
a Művészetek Házában,
a Parti Galériában, az ART DECO és az AntikArt Galériában,
a Betűdsungelben, az ABCD Áruházban, a Seneca Könyvesboltban
Budapest: Alexandra Könyvesbolt, Lurdy ház
Alexandra Könyvesbolt, Csepel Plaza
Debrecen: Alexandra Könyvesbolt, Debrecen Plaza
Győr: Alexandra Könyvesbolt, Győr Plaza
Kecskemét: Alexandra Könyvesbolt, Pólus Róna
Székesfehérvár, Alexandra Könyvesbolt, Alba Plaza
Mohács, Alexandra Üzletház

Megjelenik negyedévenként
Felelős kiadó: Matyi Dezső

Előfizethető:
az Alexandra Kiadónál
7636 Pécs, Alkotás utca 3.
éves előfizetői díj: 600.- Ft.

*

A szedés a szerkesztőségben, a tördelés a Reproflex Nyomdában történt
Készült 1000 példányban, B5-ös formátumban, AcciusTCE betűvel
Nyomtatta a Reproflex Nyomda Kft.
Felelős vezető: Misángyi Károly ügyvezető igazgató
Index: 25-907, ISSN 1419-290X

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1999.

nyár

A PÉCSI BAZILIKA ÖTVÖSREMEKEI

Ebben az évben öt éves a pécsi székesegyház Mária-kápolnájában látható kincstár-kiállítás. Boros László, a kiállítás rendezője a Pécsi Szemle előző számában a Kincstár történetének és a kiállítás létrejöttének áttekintésével emlékezett meg e jeles évfordulóról.

Jómagam, mint ötvösség-történettel és a Pécs-egyházmegyei plébániák ötvösműveinek leltárba vételével is foglalkozó muzeológus kutató¹ háromnegyed éven keresztül a pécsi Bazilika ötvös- és rézműves munkáinak szakszerű felmérésével foglalkoztam Mayer Mihály megyéspüspök úr megbízásából.² Ezért a kiállítás öt éves fennállása alkalmából a Bazilika kincseit saját kutatási területem, az ötvösművesség oldaláról szeretném bemutatni. Természetesen egy ilyen rövidebb lélegzetű írás keretében a több, mint 330 tárgyról részletesen nem lehet szólni. Arra törekedtem, hogy az ötvösművekről egy áttekintést adjak, és néhány műremek bemutatásával „emberközbe” hozzam a pécsi kincstár messziről csodált, de valójában az egyházi szertartások eszközeiként egykor használatban levő liturgikus kegyzereit, illetve püspöki jelvényeit, insigniáit.

A székesegyházi kincstár gazdag anyagáról már korábban is készültek feljegyzések és leltárak.³ Felmerülhet a kérdés, hogy miért kellett akkor hosszú hónapok munkájával szinte „újraleltározni” ezt a gazdag anyagot?

Meggyőződésem, hogy minden vizsgálódás alapja a pontos megfigyelés, és ennek leghatékonyabb eszköze a részletes leírás. Ez a munka igen sok új adatot, sok új ismeretet hozott napfényre, amelyek a kiállított műtárgyakhoz tartozó feliratokban is megjelenhettek, és az érdeklődő közönséget szolgálhatják. Másrészt a többi kutatónak is alapként szolgáló, 1935-ben készült Szőnyi Ottó-féle leltár „régies nyelvezetét” is célszerűbb volt korszerűbbel felváltani. A vizsgálati módszerek is kibővültek, egyes darabok esetében anyagvizsgálatra került sor,⁴ a kérdéses tárgyak meghatározásában külső szakembert hívtam segítségül.⁵ Végzettségemnél fogva a kiállításra szánt műtárgyak drágaköveit is meghatározhattam a műszeres vizsgálat során.⁶

¹ Az egyházi műkincsek leltárba vétele a püspöki székhelyek és püspöki paloták műtárgyainak számbavételével a hetvenes években kezdődött. Ez a munka az Egyházi Gyűjtemények Szakfelügyelete keretében az Országos Katolikus Gyűjteményi Központtal együttműködve folyik. Az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum szakembereiből létrejött munkacsoportok mellett az ország más megyéiből is bekapcsolódtak kutatók a munkába. Így a pécsi egyházmegye területén jelen cikk írója kezdte a műtárgyak adatfelvételét, előbb Cserhádi József, majd Mayer Mihály megyéspüspök úr megbízásával és a Katolikus Gyűjteményi Központ támogatásával.

² Az ötvösműveket 1993-ban januártól júniusig, ill. 1997-ben szeptembertől novemberig tanulmányozhattam. A pécsi dóm ötvösműveiről 1994-ben, az Előadások Pécs történetéből c. konferencián tartottam előadást, amelynek anyaga 1996-ban, a Tanulmányok Pécs történetéből, 2-3. sz. 245-254. p.

³ A legkorábbi Dr. Szőnyi Ottó 1935-ben készített kéziratos leltára, valójában a későbbi leltárak és publikációk is az ő adatait használják. Szőnyi számba vette az 1935-ig a dómba került ötvösműveket, a liturgikus textiliákat és néhány misekönyvet is megemlít. A következő leltár 1975-ből származik, Lovag Zsuzsa és H. Kolba Judit a püspökségen és a dómban levő ötvösműveket vették számba (kéziratban). A Szőnyi-féle leltár adatait ellenőrizték, és csak néhány indokolt esetben, illetve az 1935 után a kincstárba került tárgyakról készítettek részletes leírásokat, egyes esetekben pontosították Szőnyi adatait. Létezik egy harmadik leltár is, Végh Máriától, aki a kincstár és textiltár remekművé darabjait évtizedeken át gondozta. Ő a Szőnyi-féle és az 1975-ös leltár adatait összesítette és kiegészítette saját kutatási eredményeivel (kéziratban).

Miről mesélnek a székesegyház ötvösművei?

Ha végignézzük a kincstár gazdag anyagát, először talán a kincs szó jut eszünkbe, és gyönyörködünk egy-egy stíluskorszak jellegzetes és változatos formáiban, díszítményeiben. Ennél azonban sokkal többet jelent egy ötvösmű. Hordozza a funkciót, hiszen ezek a tárgyak „csak” eszközök, s az egyházi, illetve miseliturgia végrehajtásához adnak, adtak méltó keretet. Gondoljuk el, ha ünnepre készülünk, mi magunk is ünnepi ruhába öltözünk, és a környezetünket is megpróbáljuk szebbé varázsolni. De a tárgyak mögött ott van a mester is, aki minden egyes darabbal elárulja tudását. Vannak ötvösök, akiknek keze alatt életre kel az anyag, és a mű általuk szinte lélegzik, úgymond megmozdul.⁷ De a tárgyak mögött ott van maga a megrendelő személy is. Sok esetben a kegytárgyakat készítő püspökök éppen azért bíznak meg egy – egy távoli városban élő mestert, mert életútjuk előző állomásai ezeken a helyeken vezettek, s nyilván az ottani, már munkájukról jól ismert mesterekben feltétlen megbíznak.⁸ Természetesen ez a szempont sokszor összecseng a kor ízlés- és divat-megnyilvánulásaival is. Tudjuk, hogy a 18-19. században igen sok nemesfém munka érkezett Bécsből, ezt a bécsi túlsúlyt tükrözi a pécsi dóm anyaga is. Mindezen túl szeretném felhívni a figyelmet egy olyan szempontra is, amely talán nem is oly lényeges, de létező, s amiről magam is csak az ötvösmunkák tanulmányozása során szereztem tudomást. Arról van szó, hogy egyes műtárgyak sokat voltak használatban, mások pedig alig-alig. Az előbbiek néha kopottabbak, látszik rajtuk a használat. Ennek egyik okát abban látom, hogy vannak ötvösművek, amelyek sokkal jobban megfelelnek a funkciónak. A szertartás során könnyebb fogni, nem csúszik ki a kézből, kisebb a súlya, egyszerűen jó használni. Másokról viszont, bár igen szépek, ez a funkcionális pozitívum nem mondható el. Másik ok pedig az egyes tárgyakhoz való egészen természetes személyes kötődés.⁹

A kincstári anyag összetétele

A ma is meglévő kincstár története a 18. század elején kezdődött.¹⁰ Az itt található tárgyak funkciójuk szerint nem térnek el más egyházi kincstárak darabjaitól. Az anyag zömét a szertartásokhoz szükséges liturgikus tárgyak – kehely, patena, cibórium, áldoztató tálca, monstrancia, füstölő, tömjéntartó a tömjén kivételére szolgáló kiskanál-

⁷ Herbert Miklós aranyműves végezte 1993-ban

⁸ Köszönöm T. Németh Annamáriának a sok segítséget. A latin nyelvű feliratokat Várnagy Antal fordította

⁹ Erről külön, rajzokkal illusztrált részletes dokumentációt is készítettem

⁷ Ilyen élményt nyújt például a híres lőcsei ötvös mester, Szilassy János egyik zománcdíszes monstranciája, de a pécsi dóm kincsei közül az angyalalakos monstrancia is ebbe a körbe tartozik. Bécsben készült, s talán Josephus Lendhardt munkája

⁸ Klimó György pécsi püspök bécsi, pozsonyi megrendelése is jól példázzák ezt. 1737-ben lett pozsonyi kanonok, majd a bécsi udvari kancellária magyar ügyeinek tanácsosa. In: Borsy Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó György c. fejezet. A Pécsi Egyházmegye Schematismusa 1991. Pécs. 100.p.

⁹ Az elmondottakból is kitűnik, mennyi aspektusa lehet egy tárgycsoport bemutatásának, hiszen a téma szerteágazó, és sokfajta megközelítése lehetséges. Ezért a továbbiakban a teljesség igénye nélkül, a kincstár néhány jeles darabjára szeretném felhívni a figyelmet

¹⁰ Két darab ennél korábbi tárgyról volt tudomásunk. Az egyik egy azsúrfiligrán díszes-börtös későgótikus kehely, amely erősen felújított. Eredeti, 1500 körüli részei a talpra helyezett filigránmunkák, a nodus és a cuppakosár. Maga a tárgy is csak a 19. század első negyedében került be (vagy vissza?) a kincstárba. A másik darab egy 1618-as évszámmal ellátott kehely, amelyről azonban T. Németh Annamária vizsgálatának eredményeként kiderült, hogy 19. századi galvanoplasztikai másolat. A kelyhet, egy másik felirata alapján Hetey de Hetye Sámuel pécsi püspök kapta ajándékba 1889-ben Kállay de Nagykálló Frigyesztől. Harmadik felirata: Per Ardua ad Prospera – A küzdelmeken át a sikerre. Rajczai Péter fordítása

lal, olajtartó kannák, krizmatartó szelencék, olajmerő kanalak, tölcsérek, keresztelőkanna és tálca, ampolnák tálcával, kézi fáklyatartók, körmeneti keresztek stb. – az altárok felszereléséhez tartozó darabok – különböző méretű gyertyatartók, oltárkeresztek, kánonablák, ereklyetartók – valamint püspöki jelvények – pásztorbot, püspökgyűrű, mellkereszt – alkotják.¹¹ Ami nem szokványos talán az, hogy néhány érseki jelvény – pallium, előviteli kereszt – is található a pécsi kincstárban. **Klimó György** pécsi püspök (1751-1777) ugyanis Mária Terézia közbenjárására 1755-ben a Szentszéktől szerzett jogot ezek használatára. Ezt a kiváltságot még a váci megyéspüspök is élvezte, s csak 1978-ban, VI. Pál pápa rendelete vonta vissza tőle.¹² Így kerülhetett a kincstárba **Cserhádi József** pécsi megyéspüspök (1961-1989) ajándékaként az utolsó, pécsi püspöknek adományozott pallium. A kincstár szép darabja még **Dulánszky Nándor** püspök (1877-1896) ékköves előviteli keresztje.¹³ Egyedi és figyelmet érdemlő a kanonokok jelvénye is. Ez a nemesfémből készült, vegyes zománcteknikával díszített, vörös-sárga csíkos szalaggal nyakba akasztható jelvény valószínűleg a bécsi udvar részére sokat dolgozó Rothe-cég munkája. Aigl Pál leírásából tudjuk, hogy a jelvényeket négyesi báró **Szepesy Ignác** püspök (1828-1838) közbenjárására I. Ferenc (1792-1835) adományozta 1834. december 5-én örökös joggal a káptalan tagjainak. Érdekességük az is, hogy rajtuk a Pollack Mihály-féle neogótikus székesegyház festőzománcos képe látható az 1831 és 1854 közötti időből, amikor Bartalits Mihály apostolszobrai még nem álltak a homlokzaton.¹⁴

A műtárgyak származási helye

A fő megrendelők természetesen Pécs püspökei voltak. Kerülhettek a gyűjteménybe tárgyak úgy is, hogy azokat a klérus tagjai ajándékozták a püspöknek, illetve ők maguk kapták ajándékba valamilyen alkalomra. A műkincsek feliratai sokszor árulkodnak erről, illetve arról is, hogy külső személyek ajándékai is megjelentek a kincstárban. Hagyatékként is találhatunk darabokat. A kincstár történetét tekintve talán az egyik legnagyobb fehér folt még mindig e témában mutatkozik meg. Ezen nem is kell csodálkoznunk, hiszen számos kérdésre – kinek a megrendelésére, hogyan, miért, milyen körülmények között kerültek a kincstárba e műrekek? – csak hosszadalmas, elsősorban egyházi levéltári kutatások segítségével lehetne választ adni. Levelezések, megrendelők,

¹¹ A teljesség kedvéért meg kell említeni a püspöki insigneák között még a püspöksüveget, az infulát és a kis, kerek fejfedőt pileolust is

¹² Pécsi püspök már a középkorban is kapott érseki palliumot: Kalán püspök (1188-1218) III. Kelemen pápától, a bogumil eretnység elleni tevékenységéért. In: Dr. Levárdy F. – Boros L. – Kalász Gy. – Csonka K.: A pécsi székesegyház. Pécs, 1991.12.p.

¹³ Az előviteli keresztet összesen 274 db kő díszíti. Ezek egy része üvegutánezat, más része drágakő: Nevezetesen heliotróp, jáspis és kékesfehér kalcedon együttese, hegyikristály, opál és korall. Valószínű, hogy a tervezésnél nem véletlenül kerültek egyes drágakövek a műtárgyra, hiszen a heliotróp például a keresztnyek szent köve is volt, a zöld alapon megjelenő piros pettyek Krisztus vérének jelképezték. A hegyikristály pedig tisztaságával Szűz Mária szimbóluma is. Szeretném egy érdekes élményemet megosztani Önökkel: amikor Csonka Károly ezt a keresztet fényképezte és a legjobb fényviszonyok beállítását próbálta, egyszer csak a kereszt négy hegyikristály golyóbisa – mintegy gyújtólencseként működve – világítani kezdett, a tárgy így apró fényeket árasztott, szinte megelevenedett. A kereszt Bécsben készült, a Frank Testvérek Ezüstáru-gyárában. (A kincstár több jeles darabjához a tárgyat védő doboz is tartozik. Ezek általában fából készültek, bőr, vagy bőrutánezatú papír borításúak, bennük pontos forma szerinti mélyedésekbe illeszthető a darabok. Az előviteli keresztnek is van egy ilyen doboza, s abban a készítő cég neve is szerepel: „Brüder Frank Silberwaaren-Fabrik Wien. IV. Münzmacheingasse 8.)

¹⁴ Aigl Pál: *Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Eccl. Q-E.* Pécs, 1838. 22-23.p. Móró Mária Anna fordítása

vázlatrajzok, számlák és még számos egyéb forrás segítheti a kutatást, s reménykedjünk abban, hogy ez a munka a jövőben meg hozza majd a várt eredményeket. Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy nem tudunk semmit. Már eddig is számos eredmény született. Boros László levéltári kutatásai nyomán több tárgy, illetve tárgy-együttes történetére derült fény. De jómagam is találtam adatokat arra, miként került egy-egy jeles darab a kincstárba. Ismerjük egyes ornátusok készítési körülményeit, és a merzenbadi mesternek, *Johann Jacob Kelbnek*, a dóm részére tervezett és készített, a 18. század közepéről származó gyertyatartóinak történetét. Megismerhettük egy pécsi mester, *Aichinger Simon* keresztelőkútjának készítési körülményeit is. A siklósi márvány talapzaton álló, aranyozott rézből készült keresztelőkút 1853 óta a Corpus Christi kápolnában áll.¹⁵ A kincstár egyik igen szép, lila ametisztekkel díszített mellkeresztjéről sikerült kideríteni, hogy a bécsi *Rothe-cég* készítette, és I. Ferenc József ajándékozta meg ezzel Dulánszky Nándor pécsi püspököt 1896-ban. Fény derült arra is, hogy néhány szép darab nagy kiállításokon is szerepelt! Így a drágaköves, 1763-ból származó Klimó-monstrancia – pozsonyi ötvös műve – és az ún. Klimó-kehely – *O. Kocksel*, bécsi mester 1775-ben készült munkája – az 1896. évi millenniumi kiállításon, s a kehely külön még az 1900. évi párizsi világkiállításon is helyet kapott.¹⁶ Ismerjük a kanonoki jelvények történetét, erről már szó esett. Sok értékes információ származik a tárgyakon levő, általában vésett feliratokból. A már említett Klimó-monstranciát, talpának latin nyelvű szövege alapján 1767-ben a püspök Krisztusnak ajánlotta.¹⁷ A kincstár egyik füstölője – kalapált ezüstmunka, finom erezetű leveles, maszkos díszítmenyekkel, a budai *Wenzel Gretschl* munkája a 18-19. század fordulójáról – felirata alapján a nagyságos, nemes származású, Scedaun Anna Mária bárónőtől származott.¹⁸ Egy 20. század eleji, fémnyomással készült, cizellált, zománcdíszes kehely talpának felirata pedig a következőkről tanúskodik: Dr. Hanuy Ferenc tanár, theol. Kari dékánnak, a Szent Margit kör igazgatójának ezüst miséje emlékére hálás tisztelete jeléül az Egyet. Hallgatónok Szt. Margit köre 1915. aug. 11. Feltehetően bécsi munka, az *LR* mesterjegyet még nem sikerült feloldani.

A mesterek

Az ötvösművek vizsgálatának egyik fő eredményeként sikerült több mesterjegyet feloldani, s ezzel a készítő aranyműves személyét felderíteni.¹⁹ Összességében elmondható, hogy a 18. századból származó tárgyak nagy része bécsi, kisebb része pozsonyi, pesti, augsburgi munka. A 19. századiak közt már nem találni pozsonyit, augsburgit, változatlanul a bécsiek vannak többségben, de nőtt a pesti munkák száma, megjelennek római, illetve francia műhelyben készült darabok és ekkor jelennek meg a pécsi mesterek is. A múlt század utolsó harmadában több bécsi ezüstarugyár is jelentkezik megrendelt művekkel, illetve a 20. század első harmadából több liturgikus edény német műhelyből került a dómba. Eddigi tapasztalataim szerint a két világháború közötti időszak egyik legfoglalkoztatottabb mestere a budapesti *Bittner Lajos*, „Magyarország Aranykorszorús Ötvösművésze” volt, akinek sok munkája került a pécsi egyházmegyébe is. Je-

¹⁵ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Budapest, 1985. 32, 57.p.

¹⁶ Okmány, betéti és kivéti elismervények. 1896. II.28-tól 1958. IX. 7-ig/ 1. oldal, első bekezdés, valamint az 1896. és 1899. évekből származó bejegyzések

¹⁷ Ez okozhatta azt a félreértést, miszerint ez a műremek 1767-ben készült. Több publikációban is így szerepel. (pl. Boros 1985. 57. kép, Dr. Levárdy F.-Boros L.-Kalász Gy.-Csonka K.: A pécsi székesegyház. Pécs, 1991. Id. a képhez tartozó szöveget)

¹⁸ A bárónő kifejezés az eredeti német szöveg alapján bárónénak is értelmezhető. Megköszönöm Mátéffy Ágnesnek és Márfi Attilának a fordításban nyújtott segítségét

¹⁹ Mivel Pécsen ehhez csak igen szegényes szakirodalom áll rendelkezésre, nagy segítséget jelentett T. Németh Annamária, kérésre elvégzett ötvös-jegy-kutatása, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni

lentős megrendeléseket kapott az 1938-as Szent István-év alkalmából. A dómban is megtalálható három munkája.

Mit tudunk a helyi mesterek műveiről?

Érdekes jelenség, hogy bár Pécsen a 18. század első harmadától már biztosan működött az aranyműves céh, s négy alapító tagja közül *Radnich Simon* mester néhány munkája is ismert,²⁰ a kincstár anyagában, egy kivételével nincs bizonyíthatóan pécsi készítésű, 18. századi ötvösmű.²¹ A 19. századi pécsi munkák közt szerepelnek *Mayerhoffer József* füstölői és tömjéntartója a század első harmadából, *Rüffer József* mester szentelt olajhoz használt merőkanalai, tölcsérei, szenteltvíz tartó edénye, füstölője az 1850-60-as évekből, valamint *M. (Moriz?) Schönwald* mester kézi, körmeneti fáklyatartói a múlt század közepéről. Egy esetben arról is tudunk, hogy pécsi mestert, egy régebbi darab javítására kértek fel: *Rüffer József* egy igen szép, augsburgi ezüstitálca kiszakadt peremét javította meg.

Álljon itt egy rövid lista a dóm kincseinek nevezetesebb mestereiről:

- Pest – *Fausser József*: ereklyetartó, 1752-62.
 Budapest – *Bittner Lajos*: cibórium, kehely, ereklyetartó, 1938.; kehely, patena, 1926.
 Pozsony – *DT* vagy *PT*: mester, ampolnák, 1777.; monstrancia, 1763.
 Augsburg – *Emanuel Drentwett*: ampolnakészlet, 1730 körül
 – *Bettle Franz Anton*: cibórium, 1716.
 – *Johann Mathias Scheppich* tálca, mely a püspöki kesztyű elhelyezésére szolgált, 1690-1705 között
 Bécs – *Rothe-cég*: feltehetően ők készítették a kanonoki jelvényeket 1834-ben, mellkereszt, 1896.
 – *Brüder Frank Silberwaaren-Fabrik*: pásztorbot, előviteli kereszt, olajtartó edények, 19. század vége²²
 – *Paulus Schety*: kehely, 1753; ampolna készlet, 1757; ereklyetartó, 1759; pásztorbot, 17?9. (feltehetően 1759-ről van szó)
 – *Josephus Lendhardt*: feltehetően ő készítette az egyik monstranciát, 1743.
 – *Johann M. Kiermayr*: ampolnákhöz való tálca, 1779.
 – *O. Kockse*: kehely, 1775.
 – *Conrad Joseph Thomson*: kehely, patena, 1730.
 – *Thomas Scheidt*: kehely, patena, 1863.
 – *Andreas Hinkó*: tálca, 1872-73 körül

Anyagok és technikák a kincstár 18-20. századi darabjain

A kincstár ötvösmunkái részben nemesfémből (arany, ezüst), részben nem nemesfémekből (sárga- és vörösréz, bronz, alpacca) készültek.²³ Gyakori az ezüst aranyozása, illetve a nem nemesfém darabok ezüstözése, aranyozása. Ez néha egy tárgyon belül is vegyesen fordul elő. Több esetben pedig a kehely, vagy cibórium csészéje (cuppa) aranyozott ezüst, míg a többi része aranyozott rézből készült. Kiegészítő

²⁰ Egyik kelyhe a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható, ezt a pécsi ferencesek részére készítette 1734-ben. Első publikálójá, *Hampel József* 1732-re datálta, véleményem szerint a talp feliratában az évszám utolsó számjegye egy alul nyitott nyolcas, amit 4-es számjegynek kell olvasni. (In: *AE*. XXVI. 1906. 83-85.p.)

²¹ A kivétel, *Aichinger Simon* mester már említett munkája, a keresztelő kút

²² Mendöl Zsuzsanna hívta fel a figyelmemet egy érdekes forrásra: levél, számla, mintarajzok a bécsi *Brix & Anders* Császári és Királyi Udvari Bronz- és Polgári Ezüstműves gyárából, 1880-ból. A rajzok alapján a gyár sokféle tárgyat készített a pécsi püspökségnek, pásztorbotot, gyertyatartót, feszületet, körmeneti keresztet, ampolna készletet

²³ Az alpacca réz, nikkel és horgany (= cink) ötvözet. Többfajta néven is találkozhatunk vele: pakfon (pack-fong), újezüst, argentán, kinaezüst

Monstrancia (ltsz: P.75.50)

Aranyozott ezüst, teljes egészében kalapált. Konkav és konkáv ívekből és csúcsokból alakított talpszél, lépcsős talpperem, középen kidomborodó talptető, amelyet kagylódíszek fognak közre. A talpon: álló, szárnyas, antik ruhás angyal tartja a kerek, angyalfejes és felhős homlokklappal, valamint dupla sugárkoszorúval övezett ostyaszekrényt. A lunulán három angyalfej. Méretek: m: 60 cm, talp 24,4 x 19 cm. Ötvösjegyek: városi próbabélyeg, Bécs, 1743. Mesterjegy TL vagy IL (Jos. Lendhardt ? 1744-50. Alt W. Lex. Nr. 683.)

anyagként néha találkozhatunk a monstranciák, kelyhek, cibóriumok, ereklyetartók esetében a szár, vagy a nodus csontból, elefántcsontból, illetve fából való kialakításával is. A tárgyak zöme kalapált, vagyis kézi munkával kialakított, trébelt munka, de előfordulnak öntött darabok is. Egyes esetekben a díszítmények készültek öntéssel és ezeket aztán különböző módokon, például oldható csavarkötéssel, vagy nem oldható forrasztással rögzítették a felületen. A 19. század végétől találkozhatunk fémmnyomással készült tárgyakkal, amelyeket aztán kézi munkával díszítettek: poncolás, mattolás, vonaldomborítás, vésés, díszítés zománctechnikákkal, drágakövekkel.²⁴ A tárgyak díszítése is sokféle módon történt. A 18. századi barokk és rokokó műveknél jellegzetes a domborítás véséssel kiegészítve, néha üvegutánzatokkal, vagy drágakövekkel kombinálva. A drágakövek és utánzatok foglalása gyakran szekrényes, de az apró, sorba rendezett köveket például az ún. fonalas foglalással rögzítették. A mellesztekknél alul nyitott, tokos foglalatok a gyakoribbak. A dóm anyagában a 19-20. századi tárgyak egyik jellegzetes díszje a zománc, szinte minden formájával találkozhatunk.²⁵

Ötvösjegy használat

Az ötvösjegyek a legjobb fogódzók egy-egy műremek származási helyének, mesterének, készítési idejének meghatározásában. Ezért a tárgyon való felkutatására és vizsgálatára mindig nagy gondot kell fordítani. Sajnos nem minden nemesfém ötvösmunka van ellátva jegyekkel. Az 1867 előtt készült, jelzett darabokon általában kétféle jegy található. Egyrészt az ún. városi próbabélyeg (ezt annak a városnak az aranyműves céhe ütötte a tárgyra, amely céhnek a mester tagja volt, ez a jel szavatolta a nemesfém-ötvözet előírt finomságát), és egy mesterjegy, amely szinte mindig az aranyműves nevének kezdőbetűiből állt.²⁶ Vannak azonban nem nemesfém tárgyak is a kincstárban, amelyek mégis jelzettek. Ezek az alpaccából készült munkák. Jelzetükben mindig előfordul az alpacca, (vagy a packfong) szó, így könnyű őket azonosítani. Kivételesen olyan műtárggyal is találkoztam, ahol a nemesfém részeken a megfelelő ötvösjegyek, a többi részen pedig egy szintén beütött, UNECHT jelzet utalt az anyag nem nemesfém voltára.²⁷

Milyen eredményt hozott a kincstár anyagában az ötvösjegyek vizsgálata?

Fény derült a már említett Klimó-monstrancia pozsonyi eredetére és valós készítési idejére. Több bécsi, illetve augsburgi munka mesterét név szerint is megismerhettük. Néhány, eddig ismeretlen pécsi művet sikerült felderíteni. Egyes tárgyak mesterjegyből megállapítható készítési ideje összevethetővé vált a tárgyon levő felirat évszámával, és ez – mivel a két évszám nem mindig egyezik – néha meglepő eredményt is hozott.²⁸

A „készletek” problémája

A kincstár ötvösmunkáinak tanulmányozása során többször merült fel a kérdés, mely tárgyak alkotnak valójában egy készletet? A hagyomány ugyanis néha egymáshoz

²⁴ A dóm anyagában ezt a tárgycsoportot jól példázzák a német JGL által készített kelyhek

²⁵ Például a Bittner Lajos által, 1938-ban készített cibóriumon felfedezhetjük az ágyazott zománc, rekesz-zománc, lapos reliefzománc, festőzománc technikákat. Ennek a cibóriumnak a drágakövei gyöngydrótkeretelésű, magas, szekrényes foglalásúak

²⁶ Más jegyek is előfordulhatnak a tárgyakon: évbetűk, 1867 után behozatali fémjelek, stb.

²⁷ Ez a darab egy fémmnyomással felhúzott, öntött, cizellált kehely, bécsi munka AK mestertől, 20. sz. eleje

²⁸ A Klimó-monstrancia 1763-ban készült és csak 4 évvel később, 1767-ben történt meg az adományozás. Ennél is izgalmasabb az a nagyon szép barokk kehely, amelyen gróf Berényi Zsigmond pécsi püspök (1740-1748) címere a talpon, applikálva látható. Maga a tárgy, a próbabélyeg alapján megállapítható, hogy 1730-ban készült, amikor Berényi még nem is volt pécsi püspök! Egyébként ez a jeles darab, a püspök úti készletének részeként volt számon tartva. Két lehetőség kínálkozik. A kehely eredetileg nem gróf Berényi Zsigmond megrendelésére és nem az ő részére készült, vagy még korábban ő maga készítette, s utólag tette rá püspöki címerét. A kehely a bécsi Conrad Joseph Thomson munkája

rendelt olyan darabokat, amelyek nem egy mester keze alól kerültek ki, sőt, nem is egy időben készültek. Ilyen például az a tárgye gyűttes, amelyet „Gr. Berényi Zsigmond útikészlete” néven tartottak számon. Ha a tárgyak alábbi felsorolását bárki végignézi, rögtön látja, hogy ez így nem lehetett Berényi püspök útikészlete.

1. Kehely, Bécs 1730. *Conrad Jos. Thomson*

2. Patena, Bécs 1776. *O. Kocksel*

3. Ampolnák (2 db) és tálca, Augsburg, 1730 körül, *Emanuel Drentwett*

4. Csengő, Bécs, 1737?

5. Baldachin rúdvégek (2 db) 18. század vége?

Most pedig nyissuk fel az útládát és nézzünk bele!

A készletet tartalmazó láda rézveretes, kívül fekete bőr, belül vajsínű szarvasbőr borítású. A láda belseje úgy van kiképezve a darabok ütődésmentes szállítása érdekében, hogy minden tárgy a neki méretben és alakban megfelelő mélyedésbe illeszkedett. A felsorolt tárgyak közül csak a csengő illeszkedik a helyére, a rúdvégeknek nincs is kiképzett hely, létező helye alapján hiányzik viszont az ostryatartó pyxis. A láda tehát tartalmazza az eredeti tárgyak negatív formáit, s így még azt is sikerült megállapítani, hogy azok milyen méretűek lehettek! A pyxis 7,5-8 cm átmérőjű volt, az eredeti kehely 25 cm magas, 16 cm talpátmérőjű és 10 cm szájerem átmérőjű kellett, hogy legyen. Talán egyszer sikerül rábukkanni a láda eredeti tartalmára.

Többször meggyőződtem arról is, hogy a kincstár kelyhei esetében sem mindig ragaszkodtak a „mester szerinti együvé tartozáshoz”. Bár a patenát az ötvös mindig úgy készítette el, hogy az jól illeszkedjen a kehely szájeremére, mégis gyakori, hogy a kelyhet nem a rá való patenával használták.

A kincstár egyik legszebb rokokó ampolnakészlete szintén nem egy mester munkája. A tálca 1779-es pécsi, a két ampolna 1777-es pozsonyi munka. Mindezekből leszűrhető, hogy a „készlet” szó kétféle jelentést hordoz. Készlet az, amelynek darabjai egy tervezési koncepció alapján, általában stílusban is, de méretezésben mindenképpen összehangoltan, egy mester, vagy műhely kezéből kerültek ki. S készlet az is, amelynek különböző részeit egyéni szempontú, szubjektív választással, vagy más okból, de egy készletként használták.

A drágakővizsgálat eredményei

A dóm kiállítására szánt ötvösművek drágaköveinek vizsgálatát 1993 áprilisában végeztem el, az alábbi műszerek segítségével: polarizskóp (SCHNEIDER), refraktométer (TOPCON), mikroszkóp (RUBIN SCOPE), UV-lámpa (GIA), gyémánt detektor (DIAMOND BEAM I.), tízszeres nagyítású lupe. Mivel a vizsgálatot természetesen foglalt köveken kellett elvégezni, egyes drágakövek meghatározására a tárgy alakja, a foglalat takarása, és egyéb, a vizsgálatot technikailag akadályozó okok miatt nem volt lehetőség. A kövek zömét azonban sikerült meghatározni. Ennek a munkának az eredményeit külön dokumentációban foglaltam össze,²⁹ s ebben az azonosítást szolgáló adatok (szín, alak, csiszolás, átlátszóság, méret, vizsgálati eredmény) mellett a tájékozódást rajzok segítik.

A vizsgálat tanulságai

A valódi drágakövek mellett sokszor találkoztam üvegutánzatokkal, ezek néha ve- gyesen fordulnak elő a valódi kövekkel, például a múlt század végi darabokon, ahol a köz- tudatban „féldrágakőnek” titulált drágakövekkel együtt díszítik a tárgyakat.³⁰ A műtárgya- kon található gyémánt, jaspis és kalcedon együttese, heliotróp, krizopráz, opál, korall, he-

²⁹ A pécsi püspökségnek Gál Éva által készített jegyzéke (kéziratban)

³⁰ A gemmológusok már az 1970-es években felhívták a figyelmet arra, hogy a „féldrágakő” fogalom hasz- nálata nem tanácsos, maga a megfogalmazás tudománytalan és kereskedelmileg is káros

gyikristály, ametiszt, spinell, kék zafir, rodolit (ez a gránát-csoport tagja) és elefántcsont. Az egyik püspöki mellkeresztet átlátszó, fazettált, szép piros kövek díszítik. Ezeket, egy, a Szőnyi-féle leltárhoz csatolt dokumentum alapján 1927-ben a pécsi Benczenleitner órásképző égetett topáznak határozta meg.³¹ A műszeres vizsgálattal derült fény arra, hogy ezek a kövek nem mesterséges színjavításon átesett topázok, hanem piros spinellek.³²

Kanonoki jelvény (Itsz: P. 75.19)

Arany, ágyazott zománctechnika, opak- és translucid zománccokkal, illetve porcelánra készített festőzománc technikával. Kiszélesedő szárvégű, egyenlő szárú, vörös translucid (=áttetsző) zománccos kereszt, közepén mindkét oldalon egy-egy festőzománccos, kerek medaillon. Ábrázolásuk: A: Jézus átadja a kulcsokat Szent Péternek B: a Pollack Mihály-féle pécsi székesegyház 1854 előtti ábrázolása. Ez utóbbin SACRARUNT felirat és körirata PRINCIPI APOSTOLORUM REGES APOSTOLICI. A szalagtartó ovális alakú, zöld zománccos medaillonban kettős imperátorfej, körirata: FRANCISCOL. REGN. FERDINANU. CORON. REGIBUS. A medaillon fölött a magyar szent korona lemezből kialakított képe. A vörös alapon sárga csíkos, széles, ripszkrétű szalag széles fémkapoccsal zárható.

Méretetek: a szalagtartó résszel együtt m: 10 cm, sz: 4,8 cm, a szalag egy-egy szárának h: 33 cm. Ötvösjege nincs. Kora: 1834. Bécs, Rothe-cég?

³¹ A topázokat, ha nem szép a színük, hőkezelésnek vetik alá, és így pl. piros színűek lesznek. Ezeket nevezik égetett topáznak

³² A spinell (ásványi eredetű drágakő) vörös, liláspiros színű változatát (az ásvány kémiai összetétele magnézium-alumínium-oxid), sokszor keverték össze a rubinnal is. Több híres „rubinról”, mint a brit koronában található „Fekete Herceg Rubinja, vagy a „Timur Rubin” derült ki később, hogy ezek spinellek. Ld. Dr. Oberfrank Ferenc-Rékai Jenő: Drágakövek. Bp. 1993.133; 150.

RADNÓTI ILONA

A PÉCSI ZSIDÓK TÖRTÉNETE I.

A BETELEPÜLÉS

A Római Birodalom peremvidékén, az ókori Pannónia sokféle népe között zsidók is éltek. Telepedésük időpontját lehetetlen pontosan megállapítani. Különböző régészeti leletek, többek között szöveges kőemlékek tanúskodnak arról, hogy a hódító római légiónomokban megjelentek a kezdődő diaszpóra zsidói, részint, mint magánszemélyek, de nem egyszer a római államhatalom hivatalos megbízottjának minőségében. Ittlétükről kétségtelen bizonyítékok a 3. század első felében jelennek meg.¹

Baranyából hosszú ideig csak egyetlen adatot ismertünk, az úgynevezett siklósi sírkövet, amely itteni jelenlétükre utal. A 3. századi kő nincs meg, feliratát egy Mátyás korában élt Antiquus néven jelölt humanista feljegyzéséből ismerjük. Szövege Scheiber Sándor elemzése alapján a következő:² *A halotti istenségeknek. / Septim[ia] Marianak, / a zsidónak, aki élt /18 évet, Actia / Sabinilla az anyja.*

A zsidók pécsi jelenlétére utaló legkorábbi adatunk ugyancsak a római korból ismeretes. 1982-ben a Székesfehérvár utca 3. szám alatt feltárára került IV. századi temető egyik női sírjában zsidó szimbólummal díszített személyes tárgyat találtak. A tengerkéék színű, üvegből készült gyűrű díszítő motívuma a hétkarú gyertyatartó, a menóra.³

A népvándorlás viharai más itt élt népekkel együtt elsodorták vagy megsemmisítették a Pannóniában megtelepedett zsidó lakosságot. Esetleges jelenlétükről a 10. század közepéig semmi hírünk.⁴

A középkori Magyarország területén, néhány évtől eltekintve, Nagy Lajos uralkodása alatt mindvégig laktak zsidók. Betelepedésükben nagy szerepet játszott, hogy a 14. századig Magyarországon nyoma sincs a keresztény Európa más országaihoz hasonló zsidóüldözésnek. Bár már Szent László és Könyves Kálmán törvénykezésében megfigyelhető az egyházi zsinatok rendelkezéseinek hatása, mindez azonban nem járt együtt az intézményes diszkrimináció bevezetésével. Az Árpád-ház kihalásától a mohácsi vereséig terjedő időszakban a zsidóság helyzetét a fokozatos jogfosztás határozta meg, aminek következtében a korszak végére hasonló állapotba kerültek, mint nyugat-európai hitorsosaik. A kamaraszolgaság intézménye csak erős királyi hatalom idején jelentett számukra valóságos védelmet. A fokozatosan tért hódító keresztény intolerancia, a városi polgároknak az elszigetelésükre irányuló törekvése együtt járt a különböző foglalkozási korlátozásokkal, nemegyszer a zsidók megbélyegzésével. Ennek következtében tevékenységük a korszak végére már többnyire különböző pénzügyi tevékenységekre korlátozódott.⁵

¹ Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó feliratok. Budapest, 1960.; Scheiber Sándor: Jewish inscriptions in Hungary. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.

² Schweitzer József: A pécsi izraelita hitközség története. Budapest, 1966. 11.p. A sírkő felirata korábban is ismert volt. Vö: Silberstein Adolf: A Siklósi Izraelita Hitközség története. Siklós, 1933. 7.p.

³ Scheiber: 1983. 45.p.

⁴ Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977. 51. és 503.p.; Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Budapest, 1992. 306.p.

⁵ A kamaraszolgaság azt jelentette, hogy az országban lakó zsidók valamennyien a kamara, azaz a királyi kincstár szolgálói. A személyüket és tulajdonukat ért sérelem, így közvetlenül a királyi méltóságot ért sérelemnek minősült. Az intézmény egyes elemeit már IV. Béla idején bevezették, és Mátyás trónra lépésével vált teljessé

Arra nézve, hogy a középkorban Pécs is lakóhelyet jelentett-e zsidóknak, nem rendelkezünk minden kétséget kizáró, megbízható adatokkal. Az eddig feltárt források alapján csak azt valószínűsíthetjük, hogy hosszabb-rövidebb ideig éltek zsidók a megye területén. Györffy György Ellend falu 10-11. századi temetőjének feltárásakor előkerült héber feliratos gyűrűről tesz említést.⁶ A késő római sírlelethez hasonlóan ez a gyűrű is női sírból került elő, és mezőiben tizenegy jól felismerhető héber betű látható.⁷

Egy jóval későbbi, 13. századi oklevélből is csak arról nyerünk bizonyosságot, hogy a pécsi egyházmegye területén éltek zsidók, de, hogy a püspöki székhelyen is letelepedtek volna, ennek eldöntésére legfeljebb csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. II. Endre ugyanis 1235-ben kelt rendeletében arra hivatkozva, hogy a mózesi törvények is előírják a dézsma fizetését, az egyházmegye területén lakó zsidókat a mezei termények után a pécsi püspök részére dézsma fizetésére kötelezi.⁸

A 16. század elején, a középkori magyar állam összeomlásának előestéjén az ország több városában élt szervezett közösséget alkotva nagyobb létszámú zsidóság, rabbival, bét dinnel, azaz háromtagú törvényszékkel. Pécs azonban nem tartozott közéjük. Ha szervezett községi élet megteremtéséhez nem is volt elég nagyszámú zsidó népesség a városban, az nem zárja ki, hogy néhány család letelepedett a városban. A térség gazdasági centrumát jelentő város vásárait a zsidók azonban minden bizonnyal látogatták. Itt tartózkodásukat támasztja alá az a tény, hogy a mohácsi vereséget követően, a török portyázó csapatok városi áldozatai között zsidók is voltak.⁹

A török kori Pécsen, legalábbis a hódoltság utolsó évtizedeiben, bizonyítottan laktak zsidók. A szemtanú és kortárs török utazó **Evlia Cselebi** számolt be erről, amikor 1663-ban itt járt. „A városban (ti. a fallal körülvett városban) magyar, görög, örmény s frank nincs, de zsidó van.”¹⁰ E rövid, sommás leírás nem nyújt lehetőséget, hogy a város zsidóságáról származási helyükről, foglalkozásukról bármi közelebbit megtudjunk. De okkal tételezzük fel, hogy az élénk kereskedelmi központként bemutatott városban tartózkodók foglalkozása nem különbözött a hódoltsági területen máshol élő hitsorosaiktól. Kereskedők, vagy a török pénzügyigazgatás szolgálatában álló adószedők, adóbérlők lehettek, hiszen a törökök általában nem akadályozták más vallású kereskedők mozgását a meghódított területeken, mint adóalanyok fontosak voltak számukra, ezért letelepedésük elé sem gördítettek akadályt.

Pécsen a keresztény seregek 1686-ban szabadították fel a török uralom alól. A török utáni első püspök, **Radonay Mátyás** határozott és erőskezű rekatolizációt vitt végbe a városban. Hittérítő tevékenysége eredményeként a korábban vallásilag igen tarka képet mutató Pécs hamarosan katolikus településsé vált. A püspök 1692-ben a város polgáraival megfogadtatta, hogy „...a mi pécsi városunkban annak hostattyában és határaiban, urasága alá vettett vagyonos vagy leendő minden nemű jószágiban semminémű Luther[ánus]t, Calvinistát, meg hasonlott schismaticust, Arianust zsidót, pogányt és akár minémű néven nevezendő Római Apostoli szent hit ellen törekedőt és ellenkezőt állandó képpen közöttünk bé nem veszünk, és nem tartunk, és semmi képpen el nem szenvedjük”.¹¹ Ez az eskü

⁶ Györffy: 1977. 334.p. Györffy a leletet a történeti irodalomban meglehetősen vitatott, elsőként Kohn Sámuel által kifejtett ún. kazárelmélettel hozza összefüggésbe. E szerint a honfoglaló magyarokkal érkező kabbárok között zsidó vallásúak is voltak

⁷ Scheiber: 1983. 75.p.

⁸ Schweitzer: i.m. 12.p.

⁹ Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest. 1901. 75-76.p.

¹⁰ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664 .Budapest, 1985. 228.p.

¹¹ Móró Mária Anna – Ódor Imre: A polgárság esküje a katolikus vallás kizárólagosságáról. 1692. In: Pécs ezer éve. Pécs Története Alapítvány .1996. 109.p.

– melyet a város bírja rendszeresen megismételt – szolgáltatott alapot arra, hogy a város közel száz évig ne járuljon hozzá más vallásúak betelepedéséhez.

A püspök nevéhez fűződő, valójában jezsuita kezdeményezésű, fogadalom végrehajtása ellen a zsidók tiltakoztak, és a kamarai igazgatás alatt álló város kormánytisztviselőinél elérték, hogy évi 100 forint ellenében továbbra is a városban tartózkodhassanak. A jezsuita házfőnök közbenjárására azonban a kincstári főbiztos a tartózkodási engedélyt visszavonta.¹² Az állandó letelepedést meggátló fogadalom nem akadályozta a zsidó kereskedők bejárását a városba. A zsidók kiszorítására és korlátozására irányuló törekvések bizonyos mértékig szemben álltak az udvari kamara érdekeivel, és ha korlátozások közé szorítva is, a kamarai tisztviselők támogatták tevékenységüket. Az udvar ugyanis nem nélkülözhetette a török elleni felszabadító háborúk hosszú időszakában a zsidó hadiszállítókat, és az sem volt elhanyagolható, hogy a zsidóktól különböző címeken beszédhető adók a kincstár jövedelmét növelték. Elsősorban ezzel, és nem a vallási türelmesség álláspontjával magyarázhatóak Wágner pécsi provizor Prunner György budai helyettes adminisztrátorhoz 1693-ban írt levelének következő sorai: „Az itteni jezsuitapáterek a néhány év óta már itt üzérkedő zsidókat merészkednek erőhatalommal kiűzni és elkergetni és a magukkal hozott árúk árának meghatározására nézve az idevaló belépést megakadályozni, még pedig azon ürügy alatt, hogy erre a felségtől és budai kamarai kezelősegtől írásbeli meghatalmazásuk van. En azonban ennek az állításnak nem adok hitelt, amíg nem látom. Ez pedig alig lehetséges, és teljesen meg vagyok győződve, hogy a páterek a saját szakállukra járnak el így.”¹³ A zaklatások ellenére is érdemes volt felkeresni a várost, mert a levél így folytatódik: „Bizonyos Isac Marx nevű Kismarton mellett lévő duntleeskircheni zsidó azt az ajánlatot tette, hogy amennyiben itt egyedül ő űzhet kereskedést minden más zsidó kizárásával, a szokásos vámon és harmadcadon kívül 300 forintot ad a kamarai adminisztrációnak.”

A város polgárainak olyan fontos volt a katolikus jelleg megőrzése, hogy azt az 1780-ban elnyert szabad királyi rangot adó oklevélben is megerősítették. Annak tizenharmadik pontja kimondja: „Amint eddig minden nem az igaz hithez tartozó ember a városban való letelepedéstől és polgárjog szerzéstől ki volt zárva, úgy a jövőben is érvényben marad a másvallásúaknak ez a kizárása.”¹⁴

A 18. században a magyarországi zsidó népesség száma dinamikus növekedésnek indult, a birodalom örökös tartományaiból, cseh-morva, később lengyel területekről érkeztek nagyszámban bevándorlók. Míg a középkorban a zsidóság elsősorban a városok lakója volt, a 18. században a vidék tekinthető tipikus tartózkodási helyüknek. A szabad királyi városok mereven elzárkóztak beköltözésük engedélyezésétől, így letelepedésükre a földesurak magatartásától és gazdasági igényeitől függően különböző uradalmakban nyílt lehetőség. A jogi és hatalmi védelem fejében a zsidók a földesuraknak ún. védelmi pénzt fizettek.

A zsidók többségének földesúri joghatóság alá tartozása nem érintette a korona adójogosultságát. Ezeken kívül Mária Terézia 1743-tól külön adót vetett ki a hazai zsidóságra, melyet 1749-től türelmi adónak neveztek. Ezzel nyíltan kifejezésre juttatták, hogy ezt az adót a birodalomban való pusztja jelenlétük megtűréseért kell fizetniük. E megbélyegző adónemet, amelynek befizetéseért a hazai zsidóság egyetemlegesen felelt, 1846-ban törölték el.

¹² Schweitzer: i.m. 19.p.

¹³ Hodinka Antal: Adalékok Pécs város történetéhez 1686-tól 1701-ig. Pécs, 1942. 30-31.p.

¹⁴ Sándor László – Timár György: Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevele. In: Baranyai Helytörténet-írás 1980. 46.p.

Baranya csak a 18. század utolsó harmadában nyílt meg a betelepülő zsidók előtt. A zsidóktól hosszú ideig idegenkedő Baranya vármegyét a gazdaságban meginduló változások késztették elzárkózó magatartásának módosítására. A piacbővülés hatására meginduló mezőgazdasági árutermelés, ennek következtében az önellátó paraszti háztartások felbomlása, a földesúri regálék bérleti formában történő hasznosítása megteremtették azokat a gazdasági feltételeket, melyek betöltésében a zsidóság szerepet kapott és vállalt.¹⁵

II. József újszerűen viszonyult a birodalom zsidóságához. Az a cél vezette „hogy a számos zsidó nemzet nagyobb hasznára váljék az országnak, mint eddig volt, korlátozott kereskedése és felvilágosodása miatt”. Uralkodásának tíz éve döntő jelentőségű változásokat indított el a magyarországi zsidóság életében. Nevezetesen türelmi rendeletének kihirdetése után két évvel, 1783-ban a Helytartótanács közzé tette zsidókra vonatkozó rendeletét is. Ez volt az első olyan lépés, melyet keresztény uralkodó tett a zsidókat elnyomó középkori korlátozások ellen. A császári rendelet megadta a zsidóknak a szabad költözés jogát (a bányavárosok kivételével), lehetővé téve, hogy nyilvánosan iskolába járhassanak, iskolát alapíthassanak, minden, a céhek által makacsul őrzött foglalkozást fölszabadított és eltörölte az öltözetben viselt megalázó jeleket.¹⁶

Alig látott napvilágot II. József rendelete, a Petrovszky család birtokán élő Jacob Mózes letelepedési kérelemmel fordult a városhoz, melyet azzal indokolt, hogy a városban tanuló zsidó diákok számára rituális konyhát kíván nyitni, mely nélkül „Ófelsége kegyelmes rendelkezésének nem lehet eleget tenni.” A város azonban nem adott helyt a kérésnek. Jacob Mózes az elutasítást követően a Helytartótanácsához fordult segítségért, de az is eredménytelen maradt. A Helytartótanács indoklást és magyarázatot kérő leiratára küldött városi válaszlevél nemcsak a városi polgárok előítéletét, zsidókkal szembeni elfogultságát tükrözi, de szemléletesen ábrázolja a megyei zsidóság nyomorúságos helyzetét is. Megtudjuk, hogy igen szegényesen élnek „kisebb urasági bérletekből s terményvásárlásból, vagy hátton hordott silány apróságok eladásából tengődnek egyik napról a másikra.” Előfordul, hogy adófizetési kötelezettségüknek nem tudnak eleget tenni, s magatartásuk a „mintaszerű polgárrá válásra” nem nyújt reményt. A zsidó „kívül marad a polgári társadalmon” mert házasság útján azzal nem keveredik. „A városban csak vagyonos zsidó letelepedése kívánatos, aki itt tekintélyes épületeket emelne, adót fizetne s katonákat elszállásolna... Csak tehetős és nagyobb számú zsidó család való városi lakosnak, de tehetőssé csak a többi polgár rovására lehet. Nem találunk egyetlen elfogadható érvet arra, hogy ilyen vándorló, szűkölködő népet városunkba beeresszünk.”¹⁷

Két évvel később az újabb kérelmező, már a hatalmi viszonyokban való nagyobb tájékozottságot árult el, amikor a városban való letelepedésének engedélyezéséért közvetlenül a pécsi királyi biztoshoz fordult. **Bachrach Lázár** Kajdócsi Antal szolgabíró hidas birtokán élt, egy trieszti dohánykereskedő cég bevásárlója volt, s mivel a tenger felé Pécsen keresztül halad a dohánykereskedelem útja, itt kívánt letelepedni. Széchenyi Ferenc támogatólag küldte át a kérelmező levelet a városhoz, a városi tanács azonban a fentebb már ismertetett fogadalmára és privilégiumára hivatkozva nem járult hozzá Bachrach beköltözéséhez. A felvilágosult, művelt arisztokrata, az uralkodó politikájának támogató híve és a város szegényes viszonyainak jó ismerője nem tudta érvekkel ráven-

¹⁵ Radnóti Ilona: Adatok a Baranya megyei zsidóságról a 18. századi összeírások alapján. In: A JPM Évkönyve 39. (1994) Pécs, 1995. 135-142.p.; Radnóti Ilona: Adatok a 18. századi Baranya megyei zsidóság foglalkozásáról és jövedelméről. In: A JPM Évkönyve 40. (1995) Pécs, 1996. 69-87.p.

¹⁶ A rendelet szövege megtalálható Gonda: 1992. 261-268.p.

¹⁷ Schweitzer: i.m. 21.p.

ni a város vezetését a jómódú zsidó beköltözésének engedélyezésére. Széchenyi megelégedve a város kicsinyes és az uralkodó rendeletének ellenszegülő, azt semmibe vevő eljárását, a városi hatóságok megkerülésével maga adott engedélyt a következő két kérelmezőnek, **Weismayer Márknak** és **Fuchs Salamonnak**. A város tiltakozását röviden elintézte: „Ha József császár megtűri a zsidókat országában, a pécsi magisztrátus sem tehet másként.”¹⁸

Mint láttuk a pécsi polgárságnak az uralkodó által hirdetett "türelem" nem a szabály, hanem a kivétel volt, amit a hatalom kényszerített rá, a császár halálát követően a két zsidó család azonnali kiűzéséről döntöttek. Ennek az 1790. évi királyi dekrétum állta útját, mely szerint a zsidók „valamennyi szabad királyi városban és az ország egyéb területén abban az állapotban hagyandók meg, melyben 1790. január 1-jén voltak.”¹⁹

Közel két évtizedig újabb zsidó nem költözött a városba. 1807-ben **Löwy Izrael**t a tanács saját akaratából juttatta türelmi engedélyhez. Löwy története jól példázza, hogy a tanács meg tudott feledkezni a sokat és sokáig emlegetett fogadalmáról, ha érdekei egybeestek egy zsidóéval. A napóleoni háborúk idején ugyanis Löwy azt az ajánlatot tette, hogy a város részéről katonai szolgálat teljesítését vállalja és hadba vonul, amennyiben a tanács türelmi engedélyt ad számára. S visszatérte után, a megegyezésnek megfelelően a város tolerált zsidója lehet.²⁰

A tolerált (megtűrt) státus, pejoratív csengése ellenére, igen becses volt a zsidók körében. Az engedély ugyanis nemcsak végleges, de a fiú utódra átörökíthető volt. Annak ellenére, hogy a pécsi tanács számos esetben szigorúbb gyakorlatot követett más szabad királyi városok tanácsánál, apja után valamennyi fiú számára adott türelmi engedélyt. Más városokban pl. Pesten csak a legidősebb fiú volt örökíthető. Gyakorlatilag Pécsen az özvegyen maradt feleséget is tolerált személynek kezelték mindaddig, amíg új házasságot nem kötött. Ha azonban az özvegy újból férjhez ment, a városi hatóság nem követett azonos eljárást. Míg Fuchs özvegye maradhatott a városban, Löwy felesége „tűrt zsidó nőtől meg nem tűrt zsidó” nővé vált, és mivel hivatalos felszólítás ellenére önként nem költözött el, férjével együtt karhatalommal eltávolították.²¹

A türelmi engedély elnyerésén kívül volt egy másik legális útja a városba költözésnek. Kellő indokok alapján ún. commoránsként kaphatott valaki ideiglenes tartózkodási engedélyt a tanácstól. Mivel az engedély meghatározott időre szólt, az így beköltözők, amennyiben nem tudták a határidőt meghosszabbítani, el kellett hagyniuk a várost. Mivel a tanács a zsidó bevándorlásnak mindenképp útját akarta állni Pécsre commoránsként is nehéz volt beköltözni. Általában csak a Helytartótanács nyomására adtak ki engedélyt. Az 1830-as évekig csak két ilyen engedélyt adtak ki, mindkettőt a Helytartótanács nyomására. Így került a városba 1795-ben **Engel Péter** (**Engel Adolf** apja), aki eredetileg a Fuchs-árvák felneveléséig kapott lakhatási jogot, s végül 29 évi tartózkodás után türelmi jogot is nyert.²²

Weismayer vejének, **Uilmann Károlynak** pedig, mint apósa eltartójának sikerült beköltöznie a városba.²³ Többévi városi tartózkodás után, mindketten özvegységre jutottak, jóllehet commoránsként elvileg új családot nem alapíthattak volna, a vá-

¹⁸ Schweitzer: i.m. 23.p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Cserkúti Adolf: Az első pécsi zsidók. In: A "Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője" VII. 1914. 19.p.

²¹ Cserkúti: i.m. 10 és 14-15.p.

²² Cserkúti: i.m. 19.p.

²³ Cserkúti: i.m. 16-17.p.

rosi hatóságok nem gördítettek akadályt nősülésük elé, amiben vélhetően kedvező anyagi helyzetük is szerepet játszott. A pécsi tanács korlátozó intézkedései évtizedekig eredményesnek mutatkoztak. 1831-ben mindössze 9 zsidó család élt a városban.²⁴ S bár a következő években sem növekszik jelentősebben a zsidó háztartások száma, az évtized derekán kereskedők és céhes iparosok követelik a tanácstól a „nem túrt zsidók” eltávolítását.²⁵ A zsidók befogadását illető pécsi gyakorlat nem volt gyökeresen más, mint a többi szabad királyi városban.²⁶ Míg kezdetben a zsidók beköltözésének elutasításában a vallási ellenszenv, a középkorba visszanyúló zsidóellenes előítéletek kaptak nagyobb szerepet, a 18. század végétől a pécsi tanács korlátozó intézkedéseiben a rivális kizárására való törekvést is felfedezhetjük. A pécsi kereskedők a veszteségeikért a várost látogató házaló zsidókat okolták.²⁷ A reformkorban a zsidó népesség gyarapodásával tovább erősödött a városi polgárság féltelme a versenytársától, és 1840-ben rendi kiváltságainak védelmében az uralkodó támogatását kérte.²⁸ 1840-ben az országgyűlés több, a magyar polgári átalakulást elősegítő törvényt fogadott el, a kereskedelem fejlesztéséről, a céhes kötöttségektől mentes gyáralapításról és a zsidók szabad költözési jogának biztosításáról. A törvény uralkodói jóváhagyása előtt a pécsi kereskedők és céhes mesterek folyamodványban fordultak az uralkodóhoz, hogy azokat „mely a polgárságra nézve vést hozó...” és „... százados kiváltságait sérti” ne hagyja jóvá, mert a „... betóduló külföldi zsidó és kóborló kontár által kereset módja és így azonnali tönkretétele bekövetkezik.”²⁹

Ez a törvény volt II. József rendeletei óta az első lépés a zsidók emancipációja felé. Az 1840. évi XXIX. törvény ugyanis megengedte a zsidóknak, ha „ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből alapos kifogás nincsen” az országban születtek, vagy „itténi lakásra törvényes úton engedelmet” nyertek, szabadon lakjanak az országban, kivételt csupán a bányavárosok jelentettek. A törvény arra is lehetőséget biztosított, hogy gyárat létesítsenek, kereskedést és különféle mesterségeket űzenek „vallásukbeli segítségével.”

A törvény életbe lépését követően a pécsi hatóságokhoz 1841-től növekvő számban érkeztek lakhatási engedélyért folyamodó kérelmek. A városi tanács egy-két eset kivételével nem adott azonnal választ. A folyamodványokat a kérelmező zsidók foglalkozásától függően véleményezésre vagy a kereskedő testülethez, vagy az illetékes céhhez továbbította, és döntése meghozatalakor azok válaszát tekintette irányadónak.

Mivel a város kereskedői és céhes iparosai szemszögéből minden beköltöző zsidó vetélytársként jelent meg, nem véletlen, hogy a kérvények elbírálása során azokat aggályos aprólékossággal véleményezték, a legkisebb hiányosságot is felrótták, és nem egy esetben az igazolásokhoz a bizonyítványokban leírtak valóságtartalmát is kétségbe vonták, és elegendő oknak tekintették az elutasításhoz. A kereskedők testülete és a céhek egyetlen esetben sem adták beleegyezésüket zsidó betelepedéséhez. Az elutasító válaszok igen részletesek voltak. A beadványok hiányosságait hosszasan taglalták, az elutasítás valódi okát azonban az utolsó mondatokban találjuk: „mivel a város-

²⁴ Baranya Megyei Levéltár Pécs város tanácsa iktatott iratok (továbbiakban: BML Pécs v. ikt. ir.) 123/1832

²⁵ BML Pécs v. ikt. ir.: 2622/1936

²⁶ Kivételnek számított Szeged, ahol már 1798-ban 311 zsidó család élt. Marjanucz László: A szegedi zsidó családok a 19. században. Szeged Művelődéstörténetéből 6. (Szerk. Lengyel László) Szeged, 1988. 3.p.

²⁷ Rúzsás Lajos: A pécsi ipar a feudalizmus végén 1680-1848-ig. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. 6. Pécs, 1956. 13.p.

²⁸ BML Pécs v. ikt. ir.: 1051/1840

²⁹ A városok élénken tiltakoztak a jogkiterjesztő törekvések ellen, ezek sorába tartozott a pécsi levél is. V.ö: Sándor Pál: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840-1849. In: Századok 1995. 2. sz. 292.p.

ban a kalmárok nagy számban vannak, ők ellátják bőven a város lakóit, számuk szaporítása nem kívánatos, mert a bukás veszélyét hordozzák.”³⁰

A zsidók többsége nem nyugodott bele a városi hatóságok elutasításába és orvoslásért a Helytartótanácshoz fordult. Mivel a Helytartótanács minden esetben szigorúan ragaszkodott a törvények betartásához, a kellően igazolt zsidó lakhatását engedélyezte. Általában azt a gyakorlatot követték, hogy új eljárásra utasították a városi tanácsot. Ilyen esetben a pécsi hatóság nem ritkán csupán időnyerés céljából újabb adatokat kért a zsidóktól, többnyire a kereskedéshez szükséges tőke felmutatását. Ez az összeg, vélhetően a versenytársak kizárására való törekvés miatt, Pécsen elég magas volt, a pécsi kereskedő testület 16 ezer forintban állapította meg.³¹ Természetesen ilyen magas összeget csak kevesen tudtak az elvárásoknak megfelelően áruban és készpénzben felmutatni. Néhányan azonban igen. Köztük volt **Grünwald Miksa**, aki posztó és egyéb szövet árusítására kért boltnyitási engedélyt, és üzletét zsidótól szokatlan módon a „Pécsi Püspökhöz” címezte.³² **Schapringer Joachim**tól, a város később nagytekintélyű polgárától ugyancsak kérték annak igazolását, hogy rendelkezik a fenti tőkével, holott Schapringer terménykereskedésre kért engedélyt, ami a korabeli felfogás szerint nem tartozott a kalmárság fogalmába. Hosszas huzavona után kapta csak meg a Helytartótanács közbenjárására Pécsen a lakhatási engedélyt.

A kereskedőkhöz hasonló szigorúsággal jártak el a céhek is, bár a betelepülők között az iparúzők száma lényegesen kevesebb volt. Indokaik teljesen megegyeztek a kereskedők indoklásával. Ők is riválist láttak az új beköltözőkben. Jól példázta ezt **Millhoffer Sámuel** szigetvári szűcs mester esete, aki egyébként az ottani céh remekelt tagja volt, elutasító válaszuk: „mivel ezen városban a szűcs mesterek legalább egyharmad résszel megszorodván a város és a környék ellátására is sokan vannak.”³³

Mindaddig csak a városi hatóságok kirekesztő intézkedéseiről szóltunk, de elvéve arra is volt példa, hogy a városban már megtelepedett zsidók is igyekeztek gátat vetni újabb beköltözésnek. Az első ilyen lépéssel már a 19. század elején találkozunk, amikor a két türelmi joggal rendelkező Weismayer és Fuchs családok óvást emeltek Engel Péter másodszori nőülésekor, mivel ahhoz státusza miatt nem volt joga. Érveikből kitűnik, hogy ugyanúgy kivételezett helyzetüket igyekeztek megvédeni, mint a keresztény kereskedők: „Mi csak jogainkat védjük olyannal szemben, akinek itt szerzett joga nincsen... Ha zsidóval szemben kell ezt tennünk, az nem tartóztathat vissza bennünket, mert hiszen akkor keresztény kereszténnyel, mohamedán mohamedánnal szemben sohase kereshetné az igazát.”³⁴ Fellépésük magától értetődő volt. Csak azért érdemes rá felhívni a figyelmet, mert ellentmond annak a korabeli, és napjainkig élő sztereotípiának, miszerint a hitsorsosok támogatása minden más érdeket megelőzött a zsidó közösségekben. A század negyvenes éveiben a már létrejött zsidó közösség is éberén őrködött azon, hogy engedély nélküli zsidó „beszivárgók” ne tartózkodjanak a városban.³⁵

A pécsi polgárok kirekesztő törekvése, melyben a városi hatóságok támogatását is maguk mögött tudhatták, 1840 után már nem vezetett eredményre. A szabad beköltözésre elvileg legalábbis lehetőséget adó törvény megjelenése után a város zsidó népessége folyamatosan gyarapodott. 1840-ben a városi hatóságok tizenkét családot tar-

³⁰ BML Pécs v. ikt. ir.: 2861/1841, 2680/1841, 1002/1841

³¹ Hogy ezt az összeget a tanács maga is túlzónak ítélte, jól példázta, hogy a Helytartótanácsához küldött válaszok fogalmazványaiban a pontos összeget rendre áthúzták és helyette „több ezer forint” beírás került

³² Cserkúti: i.m. 24.p.

³³ BML Pécs v. ikt. ir.: 1027/1841.

³⁴ Cserkúti: i.m. 19.p.

³⁵ Schweitzer: i.m. 32.p.

tottak nyilván, 1848-ban pedig már negyvenhatot.³⁶ A népesség létszáma is ennek megfelelően a korábbi 67 főről 248-ra növekedett.

A pécsi zsidó családok meghatározó többsége Baranya falvaiból, Tolna megyéből, elsősorban a Völgység jelentős zsidócentrumából, Bonyhádról költözött a városba. De jöttek távolabbról is: Nagykanizsáról, Szolnokról, Pestről. Szinte valamennyi családfő magyarországi születésű volt, a két külföldön született csehországi származású volt.³⁷

A zsidók többségét a forgalom vonzotta a városba. Piacait, vásárait betelepédésüket megelőzően is látogathatták, és foglalkozási szerkezetükből adódóan jobb megélhetésüket remélték a városban.

A magyarországi zsidóság foglalkozási szerkezete sajátos kényszerpályák hatására alakult ki. A rendi társadalomban nemcsak szabad költözésük volt szűk korlátok közé szorítva, ahhoz egyéb tilalmak is társultak: földbirtok és ingatlanszerzés, illetve hivatalviselés tilalma. A céhek ugyancsak elzárkóztak a zsidó fiatalok képzésétől. Ezért a falvakban megtelepülő, többnyire szakképzetlen zsidóság megélhetésének biztosítása érdekében egyfajta kényszerpályára került, a mezőgazdasági termények bővülő, mások által fel nem ismert vagy elutasított piacán, a gazdaság „pórusaiban” találta meg a maga szerepét. A kereskedés hagyományos szervezeti formáit többnyire testületi kereskedők uralták, annak szervezeti keretein kívüli területre kapcsolódtak be, házaló-felvásárló kereskedéssel. Jövedelemszerzésüket és életmódjukat alapvetően ez a kis volumenű, a parasztság, mint új fogyasztói réteg elemi szükségleteinek kielégítését szolgáló kereskedés határozta meg. Ez a réteg igyekezett működési körét a lehetőségekhez mérten, a későbbiekben, a városokban kiterjeszteni. Arról, hogy a város kereskedelmi színtereit felkereső zsidók milyen mértékben vállaltak szerepet a lakosság ellátásában, nincsenek adataink. A korabeli kereskedők néha túlzó panaszai arra utalnak, jelenlétük érzékenyen érintette őket, ezért is tettek meg mindent letelepedésük megakadályozására.

Az első betelepülők egyike sem volt kereskedő. Fuchs eredetileg szűcsmester volt, mivel abból megélni nem tudott, boltnyitási engedélyt kért a városi hatóságtól. Kérvénye közel fél évig nem került elbírálásra, végül hozzájárultak kéréséhez. Alig egy hét múlva azonban a polgárság tiltakozása miatt az engedélyt visszavonták.³⁸ Weismayer, betelepédését követő években a város nyilvános árverésén árendába elnyerte a zsidó konyha működtetését. Ez volt az első zsidó intézmény a városban. Az évi 105 forintos bérleti díj igen jelentős összegnek számított, de kétség kívül megérte, mert a család évtizedekig ragaszkodott a bérleményhez.

A pécsi zsidó közösség foglalkozási megoszlása is hasonló volt az országban máshol tapasztalthoz, többségük kereskedőkből állt. 1840-ben a tizenkét családfő közül ötven éltek a kereskedés valamilyen formájából, egy fő a zsidó konyha bérloje volt és összesen csak két családfőt jegyeztek be iparos mesterként. Ez az arány 1848-ban sem változott lényegesen, bár a korábbihoz képest az iparúzők száma valamelyest növekedett. A 45 háztartásfő közel 60%-a élt kereskedőként. Ebből 12 fő zsidó, házaló volt. A különféle mesterségeket űzők aránya elérte a 22%-ot, a legnépszerűbb szakma a szabó volt. De találunk sapkakészítőt, szobafestőt, címfestőt, mészégetőt, pálinkafőzőt és szénégetőt is. A zsidó értelmiséget a rabbival együtt csupán három fő képviselte, köztük egy tanító és egy szépírástanító. Jövedelmeiket tekintve a pécsi zsidóság körében nem találunk kiemelkedően magas jövedelemmel rendelkezőket. 1841-ben és

³⁶ BML Pécs v. ikt. ir.: 3781/1841 és MOL H 15 1848/ 21. kútfő 23. tétel. Itt jegyezzük meg, hogy az összeírást megelőző hónapokban vélhetően valamivel több lehetett a városban élő zsidó családok száma, mert a márciusi kiűzetésük után nem tért vissza mindenki. A hivatkozott összeírást 1848 nyarán készítették

³⁷ Uo.

³⁸ Cserkúti: i.m. 9.p.

1846-ban a legmagasabb jövedelem 200 forint volt, melyet kereskedők illetve terménykereskedők értek el, ők alkották az itteni „gazdag” zsidóságot. Míg 1841-ben a legkisebb évi jövedelemmel, 10-30 forint, az iparosok rendelkeztek, 1846-ban a kereskedők körében is szép számmal voltak 5-10 forintos jövedelműek. Ők a vásárolók, hálalók, használtruha kereskedők népes csoportjából kerültek ki. A városi hálaló kereskedők tevékenysége az iparcikkek, elsősorban a rövidárak forgalmát növelte, az ócskások pedig a legszegényebb városi rétegeket célozták meg. A pécsi zsidó kereskedők között az összeírás mindkét évében csupán két terménykereskedőt tartottak nyilván s ez Pécs esetében nem támasztja alá a terménykereskedelem dominanciáját a zsidók üzleti tevékenységében. Ahogy azt a jövedelmek is mutatták, a zsidó kereskedők csak kis töredéke ért el jelentősebb üzleti sikereket, néhányuknak sikerült javítani pozícióját, míg mások nagy szegénységben éltek. A kereskedelem siker esetén jó jövedelemmel kecsegtetett, de kockázatos vállalkozás volt. A század első évtizedeinek két legmódosabb pécsi zsidó polgára, Engel Péter és Ullmann Károly kockázatos üzleti vállalkozások miatt jutott csődbe.

Az évtized közepén a korábbiakhoz hasonlóan az iparosok jövedelme továbbra is az alacsonyabb kategóriák között mozgott. A céltagság elnyerése Pécsen lehetetlen volt. 1848-ban Honig Dávid is csak „önkezére” végezhetné német szabó mesteriségét, és miként a kontárok, ő sem tehetné ki cégtáblájára a mester címet.³⁹

A városi hatóság azonban a megfelelő ellátás biztosítása érdekében elutasította a molnár céh panaszát, amikor az ellen tiltakoztak, hogy rajtuk kívül más is árul lisztet a városban, csak ahhoz ragaszkodott, hogy az engedélyt kapó két zsidó az árszabást tartsa be.⁴⁰

A pécsi zsidó közösség szerveződésének feltételei csak 1840-es évek elején alakultak ki. A város „héber lakosai egyetemben”⁴¹ fordultak a tanácshoz, hogy közülük előljárót nevezzen ki, aki „a Tekintetes Tanács tisztelt tagjaitól parantsokat véván, egyszersmind függelmet is (subordinationem) innen nyerje.” A tanács nem jelölte ki előljárójukat, de a türelmi joggal rendelkezők közül megnevezte azt a három személyt, akik közül választhattak. Csak a nős férfiak vehettek részt a szavazásban, akik végül is Fuchs Mórt választották meg.⁴² Ez volt az első lépés a szervezett hitközség megalakulásához. A zsidó hitközségi szervezet korlátozott igazgatási tevékenységgel rendelkezett a vallási élet szervezésében, az egyházi intézmények fenntartásában, a vallás-erkölcs feletti őrökésben. Felelőssége kiterjedt a türelmi adó beszedésére is.

A közösségi szervezet megalakulását egy évvel előzte meg a zsidóságnak imaház építésére és az ahhoz szükséges telekvásárlására tett kérelme. 1842-ben a tanács nem zárkózott el az imaház létesítése elől, mint néhány évtizede azt még tette, és hozzájárult, hogy Vitéz Ferenc házát, a Citrom utcában, 680 forintért megvásárolhassák.⁴³ A templom felavatása 1843. szeptember 15-én volt, ünnepélyes keretek között. A legteljesebb rendben ment végbe, nagyon sokan megjelentek, nemcsak zsidók, hanem a város más vallású tekintélyes személyiségei is.

A zsidó közösség a múlt század derekára kialakította alapvető intézményeit, s bár társadalmi helyzeténél fogva nem része a város közéletének, egyes tagjai közvetlen üzleti kapcsolatokat építettek ki a város néhány polgárával, lakójával.

Ez a kényes egyensúly azonban 1848 tavaszán megbomlott.

³⁹ BML Pécs v. ikt. ir.: 5126/1848.

⁴⁰ BML Pécs v. ikt. ir.: 1395/1848

⁴¹ BML Pécs v. ikt. ir.: 1047/1842

⁴² Cserkúti, i.m. 25.p.; Schweitzer: i.m. 32.p.

⁴³ BML Pécs v. ikt. ir.: 2100/1841; Schweitzer: 1966. 31.p.

SONKOLY KÁROLY

A PÉCSI MAJLÁTH-PALOTA

Pécs belvárosának csendesebb, a turisták által kevésbé látogatott részén található a Mária utca 11-13. műemlékegyüttes. Különös jelentőséget biztosít számára az a tény, hogy ez az egyetlen főúri palota városunkban. Ismertek itt más, olyan, XVIII-XIX. századi lakóházak is, amelyek arisztokrata családok tulajdonában voltak, vagy a megyebeli, középbirtokos nemesség, sokszor igen igényes kialakítású városi rezidenciáinak épültek, de a püspöki palotán kívül, ha fenntartásokkal is, csak ez minősíthető palotának. Bár méretei, alaprajzi struktúrája nem térnek el az átlagtól, az utcai homlokzat reprezentatív megformálása, de főleg a két épületből álló, s díszes, falazott kerítéssel összekapcsolt együttes okán, mivel ezzel a fentiekhez képest komoly minőségi többletet hordoz, Majláth-ház helyett nyugodtan nevezhetjük Majláth-palotának. Nem ez a család volt az építtető, de viszonylag korán tulajdonukba került az ingatlan, amelyet oly hosszú ideig, mindössze egy évszázadig birtokoltak, hogy a pécsiek mindmáig az ő nevükhöz kötik a házat.

Már századunk első felének jeles helyi műemlékkutatói, **Szőnyi Ottó** és **Gosztonyi Gyula** is felfigyeltek a Majláth-palota értékére, s tanulmányaikban többször foglalkoztak vele, de csak az említés szintjén. A szakirodalomban maximum rövid ismeretéseket találhatunk róla, gyakran téves adatokkal. Kvalitásainak megfelelő, alapos feldolgozása mindmáig hiányzik.

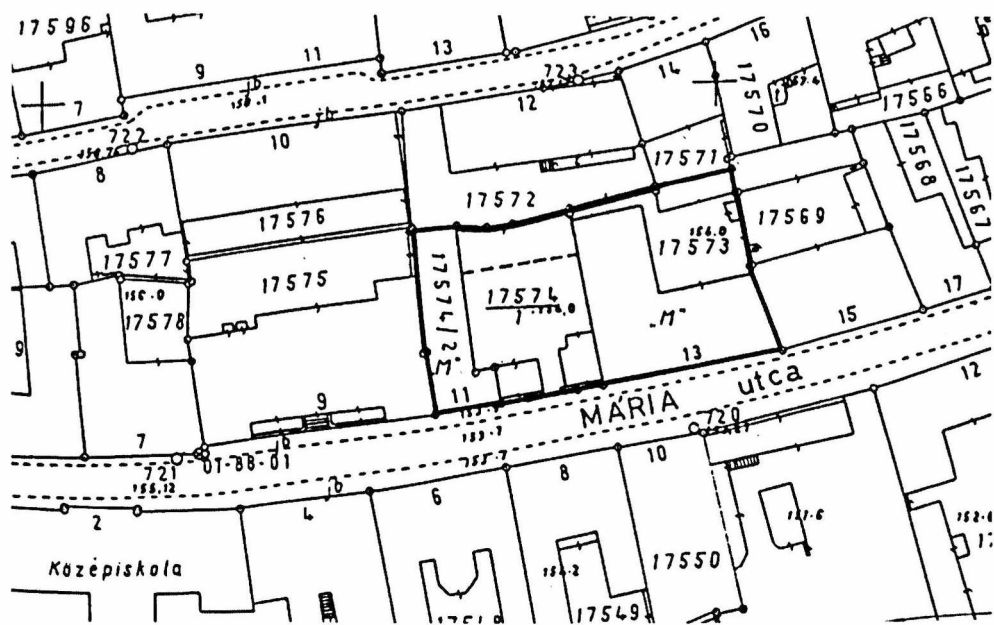
Korábban hozzá tartoztak a József utca 12-14. sz. mára beépített ingatlanok is, ahol egykor a palota díszkertje volt. Az utóbbi évtizedekben viszont még a Mária utca 11. és 13. is más-más tulajdonosok kezére került. A keleti, 13. sz. telken álló, nagyobb,

A Majláth-palota épületei a Mária utcában

egyelemes, L-alakú házban lakott a főúri család. Rangosabb funkcióját mutatja a hét nyílástengelyes, horizontális jellegű, utcai homlokzat reprezentatív architektúrája, a kőből és mázatlan terrakottából készült plasztikai díszekkel. A háromaxisos középrizalit emeleti részének gazdagabb kialakítása, az ablakmezőket szegélyező, illetve elválasztó pilaszterek és a figurális domborművek a nagyerem helyét mutatják. A többi homlokzat viszont szinte teljesen díztelen. Az eredeti alaprajzi struktúra egyszerű, áttekinthető volt, de az újabb átépítések igen zavarossá tették. A szárnyak külső oldalán találhatók a lakószobák, míg az udvari részen oldalfolyosó futott végig. Az utcai szárny közép-tengelyében van a kapualj, amelyből keletre nyílik a lépcsőház. A földszinti helyiségek boltozottak, az emeletiek pedig síkmennyezettek. A 11. sz. kisebb, szintén L-alakú háznak csak a utcai szárnya kétszintes. Déli, háromtengelyes homlokzatának kiképzése hasonlít a főépületéhez, de annál visszafogottabb, jelezve alárendelt funkcióját, mivel ez "szolgaház"-nak készült. A két épületet összekötő, azokhoz hasonló vakolatarchitektúrájú, falazott kerítésben nyíló kocsibehajtó két oldalán egy-egy íves falfülke van. A földszinten mindhárom rész vakolata kváderezett, illetve sávozott. A harmonikus tömegkompozíciójú, nyugodt arányú homlokzatokkal készült, klasszicista stílusú együttes hatását némileg gyengíti az, hogy a viszonylag szűk utcában nincs megfelelő rálátás, s elhanyagolt, lepusztult megjelenése sem szolgál javára.

A Mária utca 11-13. sz. – a pécsi Belváros régi házainak többségéhez hasonlóan – több évszázad szinte folyamatos építőtevékenységének eredménye. Kisebb-nagyobb mértékben az egymást váltó tulajdonosok mindegyike alakított rajta. Mai formáját jórészt a XIX. század első felében történt, klasszicista stílusú bővítés, átépítés alkalmával kapta. Mivel az építkezésekre vonatkozó, konkrét dokumentumok nem kerültek elő, ezért kutatásaink során csak a közvetett, levéltári forrásokra, s ezeknek a helyszíni szemléken, illetve a felmérési terveken tett megfigyeléseinkkel való összevetésére tudunk támaszkodni. Fontos szerep jutott a stíluskritikai elemzésnek, az analógiák vizsgálatának is.

A Mária utca 11-13. sz. műemlékegyüttes a Belváros alaptérképének részletén

A kezdetektől a XVIII. század elejéig

Az ingatlan tágabb környékéről már a római korból, a középkorból és a török hódoltság idejéből ismerünk településnyomokat, de csak szórványleleteket, illetve leletmentések régészeti megfigyeléseit. Írott források, térképek csak a XVII. század végétől kezdődően maradtak ránk, s így csak ezeknek segítségével próbálhatjuk meg rekonstruálni a korábbi állapotot. A Mária utca 13. felmérési rajzának elemzése során felfigyeltünk arra, hogy a földszinten, az utcai traktus nyugati saroksobájának, a többitől eltérő, 1,2 m vastagságú falai vannak. Ennek semmiféle statikai indoka sincs. Inkább arra kell gondolnunk, hogy ez az újkori ház létesítésekor már meglévő adottság volt, egy korábbi épület olyan állapotban lévő maradványa, amelyet nem bontottak le, hanem belefoglalták az új házba. A komoly falvastagságból ítélve, középkori eredetű objektumról lehet szó. Pontos meghatározásához, datálásához természetesen elengedhetetlen lesz a feltárás. Déli falának helyzetéből arra következtetünk, hogy ezen a szakaszon a középkori utcavonal megegyezhetett a jelenlegivel. Valószínűleg már a középkor végén kialakult az utca azon formája, amely a Haüy-féle, 1686-87-ben készült térképen és a XVIII. sz-i mappákon is látszik. Ezt alátámasztja a város 1687-es kamarai összeírása. Ez a forrás az esetek többségében nem alkalmas pontos beazonosításokra, de az világos, hogy az ostrom után a Fürdő (Mária) utcában sok, gyakran a középkategóriába sorolt, jól épített ház állt, s közöttük viszonylag kevés volt romos. Az nem derül ki a szövegből, hogy a dolgozatunk tárgyát képező ingatlanok ekkor milyen kiterjedésűek és beépítettségűek. Az 1712-es conscriptio mindkét telken egy-egy házat hoz. Feltesszük, hogy ezek még középkori eredetű épületek voltak, de nem tudjuk, hogy milyen állapotban vészelték át az 1686-os ostromot és az 1704-es rácdúlást.

Az 1712-től az 1760-as évekig tartó periódus

Ezzel el is érkezünk az első, írott forráshoz, amelyben szerepelnek a vizsgált ingatlanok. A török hódoltság, majd az ezt követő, háborúkkal, pusztításokkal teli évtizedek után, a Rákóczi-szabadságharc befejezését követő, békés, gyarapító korszak beköszöntét jelzi az 1712-es conscriptio. Itt két, külön telekként szerepel a jelenlegi Mária utca 11. és 13. sz., amelyeknek északi határa a József utcánál van.

A 11. sz., a nyugati telek, s a rajta álló ház tulajdonosa 1712-ben egy helyi notabilitás volt. **Johan Jacob von Terrlichs Cron** császári tanácsos, a hadbiztossági hivatal tisztjeként, 1700-ban érkezett Pécsre, majd 1705 és 1708 között a püspöki birtokok jószágkormányzója. A szóban forgó házon hamar túlادott, – bár a városi iratokban neve 1720-ig még többször szerepel – 1714-ben már más a gazdája. Az ingatlant a Tanácsulési jegyzőkönyv 1714 elején bizonyos **Saiggo** kapitány kezén említi. Később ugyanő **Sarkay**, vagy **Szarka István** néven bukkan fel. Bizonyára a lukafai előnevet használó, kisnemesi rendű, máshol Zarká-nak írt család tagja lehetett. A város első, 1722-ben felvett telekkönyvében az Ungar gasse (Mária utca) és a Jäger gasse (József utca) közötti telek, ház és kert birtokosa Sarkay István. Az 1737-es conscriptio idején a tulajdonosok az ő árvái, de a ház lakója **Fekete Ferenc** özvegye, **Czuppon Klára**. A vármegyei tisztviselőket adó, nemesi család nőtagja később megvásárolhatta az ingatlant, amely az 1748-as összeírásban a nevén szerepel. 1759-ben eladta házát 264 forint 60 dénárért **Erdődy András**nak, aki korábban a szentlőrinci uradalom provizora volt. Az árból arra következtetünk, hogy csak egy földszintes épület cserélt gazdát. Néhány év múlva új tulajdonosa lesz az ingatlannak, de ez már a következő periódushoz tartozik.

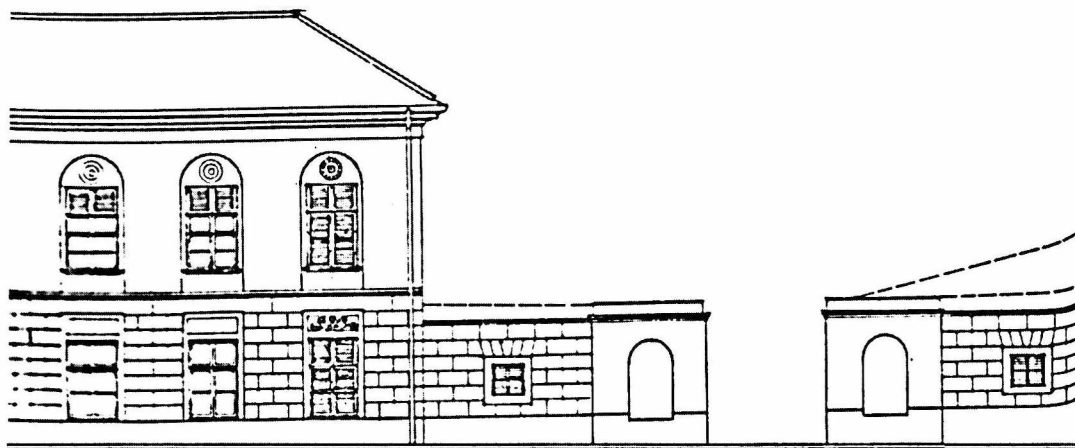
A keleti, 13. sz. telek az 1712-es összeírásban a 118. szám alatt található, s **Balázs Mátyás** háza áll rajta. Nem sokáig birtokolhatta, mert 1718-ban már **Persian Jakab** adja el 130 forintért. Az alacsony ár arra vall, hogy igénytelen, földszintes épület lehetett, pedig, mint egy későbbi forrásból kiderül, a telek nagyobb a szomszédosnál. A ve-

vő, **Bavics (Pávics) Mihály** főszolgabíró egy, a XVII. sz. végén, a XVIII. sz. első felében befolyásos, baranyai familia tagja. A városban a családnak és kiterjedt rokonságának több háza is volt ebben az időszakban. Az 1722-es telekkönyvben is Pávics Mihály az ingatlan tulajdonosa, amely házból és kertből áll. Ugyan 1737-ben és 1748-ban az összeírások **Szalay Mihályt**, illetve nejét említik birtokosként, de valószínűleg a familián belül maradt a ház, mert a Tanácsulési jegyzőkönyv 1759-ben, vele kapcsolatban **Pavichné Julianna** nevét hozza. Nem ismerünk arra vonatkozó adatot, hogy időközben történt-e valamiféle változás az épület állapotában, de a későbbiekből arra következtünk, hogy még a század közepén is csak a régi, kis ház állhatott a telken.

A barokk lakóház és gazdái az 1760-as évektől 1820-ig

A következő periódusban a két, szomszédos telek egy birtokos kezén összeolvadt. Még 1764 előtt vásárolja meg az Erdődy-féle ingatlant (11. sz.) **Vass Zsigmond** püspöki inspektor, aki nem sokkal korábban költözhetett Pécsre. Az 1764-es conscriptio már őt hozza tulajdonosként, s vagy két évtizedig az is marad. Rövid időn belül megszerezte a keleti, szomszéd telket (13. sz.) is, mert 1774-ben már az egész, nagy ingatlan az övé, amelyen háza áll. Jelentős volumenű építkezésbe fogott, amelyről nem ismerünk konkrét forrásokat, csak az eredmény látszik egy 1777-es, kéziratban maradt **Anton Duplater (Duplatre)** geometra, helybéli építőmesterek segítségével elkészítette Pécs kataszteri összeírását és térképét. Vass fundusa a 152-es számot kapta, s látható, hogy komoly változások történtek a korábbi állapothoz képest. A nyugati, 11. sz. telken volt kis házat lebontották, s helyén egy nagy, a mai József utcáig kinyúló díszkeretet jelöl a rajzoló. A 13. sz. alatti másik rész nyugati szélénél, a kert mellett, a déli telekhatárnál egy, az utcavonalra merőleges ház áll. Az L-alakú épület rövidebb szárnya az utcának fordul. A földszinti alaprajzon, a kapualjtól nyugatra, jól behatárolható ez a barokk-kori, de még középkori részleteket is őrző – bizonyára emeletes – lakóház. Itt a boltzatokat, elsősorban a fiókos dongaboltzatokat, a XVIII. század utolsó harmadára datálhatjuk. Úgy tűnik, hogy ebben a periódusban a bejárat a nyugati homlokzat középtengelyében nyílt, és valahol itt lehetett az emeletre vezető lépcső is. Ebből az időből származhat a pince déli része. Nem ismerjük Vass Zsigmond halálának évszámát, de házának 1786-ban már más a gazdája.

Az 1786-os conscriptio idején bizonyos **Petrovsky Anna** a tulajdonos. A több lapsust is ejtő összeíró hanyagsága ellenére sikerült kideríteni, hogy a név Petrovsky II. József feleségét, sz. **Nitray (Nyitray) Mária**t rejti. A Petrovsky család a XVIII. század legbefolyásosabb, köznemesi familiája volt Baranyában, ahol ekkor övék a legnagyobb, több tízezer holdas nem arisztokrata birtok, s pécsi házaikról is tudunk. A vármegyének alispánokat, országgyűlési követeket adó, a bárói címet is hajsza híján elérő család a XIX. század elején fiágon kihalt, így jószágai a kincstár és a rokonok kezére jutottak. Nyitray Mária férje a második nemzedékhez tartozott. 1784 körül hunyhatott el, mert feleségét ebben az évben már özvegyként említik. Házasságukból két leány született. A férj nőtlen, katonatiszt testvére, **Petrovsky Sándor** alezredes is ezidőtájt halt meg, s már csak legidősebb fivérük, **Petrovsky Ferenc** őbester (†1763) a "legvitézebb huszár" három fia, **Zsigmond, János** és **II. Sándor** éltek. Házasságot csak a középső kötött, de neki sem voltak gyermekei. A testvérek építették 1786-ban Bükkösdön a késő barokk stílusú kastélyt. Mindeztidőig a Petrovsky familia osztatlanul birtokolta az örökölt és folyamatosan tovább gyarapított családi jószágokat, hatalmuk és befolyásuk alapját. A fivérek az addigi gyakorlatot szerették volna folytatni, de nagybátyjuk felesége önállósítani akarta magát. Az osztálylevelet, s dátumát nem ismerjük, de a későbbiekből kiderül, hogy az osztozkodásnál Nyitray Mária a Baranyában fekvő bikali uradalmat és egy Tolna megyei részbirtokot kapott. Mivel fiai nem voltak, ezért csak özvegyi jogon, élete fogytáig tarthatta meg őket, átörökítésükre nem volt lehetősége. Az álta-

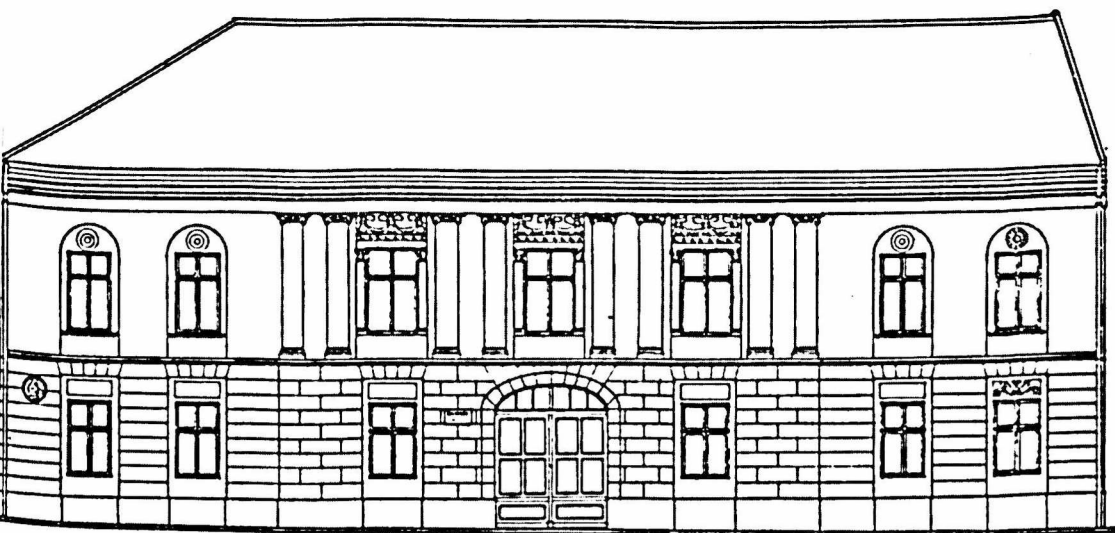
A főhomlokzat nézetrajza

lunk ismert forrásokban, először 1790-ben említik bikali földesúrnőként. A szóban forgó pécsi házat viszont már férje halála után, a saját pénzén vásárolhatta, mert később szabadon elidegeníthette. Az 1813-as összeírás, még őt említi a Mária utcai ingatlan tulajdonosaként. 1820-ban unokája, **Skerlecz Károly** nevére iratta. Nyitray Mária jelentősebb építkezést itt nem folytatott, így téves az, a helytörténeti irodalomban előforduló állítás, amely a mai ház kialakítását 1786 utánra teszi, s a Petrovszky családhoz köti, amelynek soha nem volt a birtokában.

A Piatsek József építette klasszicista palota

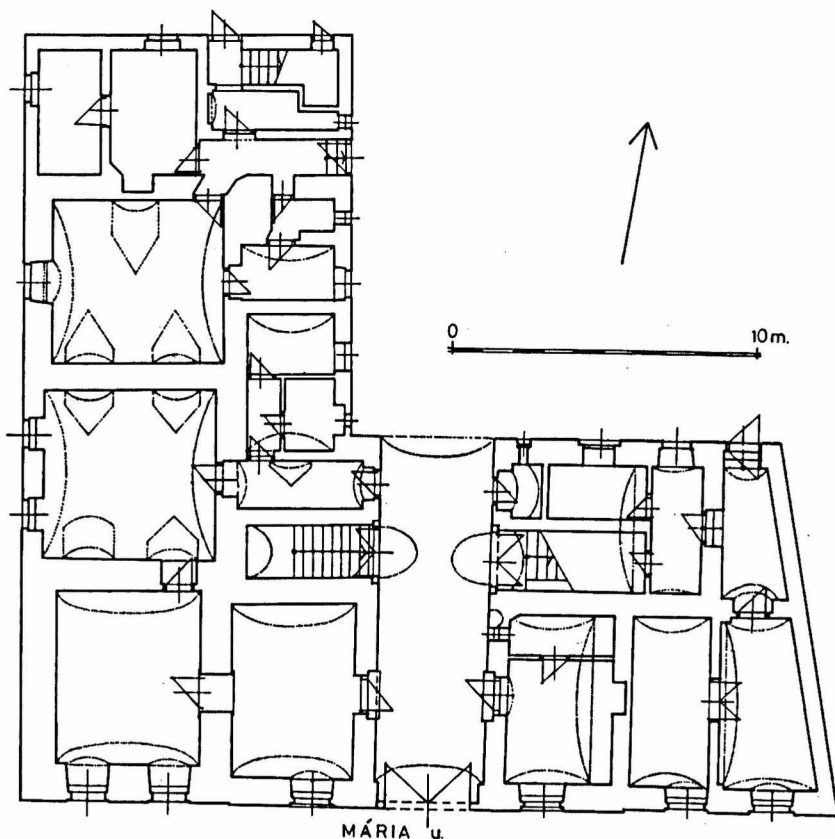
Rövidsége ellenére az 1820-tól 1845-ig tartó periódus a legfontosabb az ingatlan történetében, mert ekkor jött létre a ma is álló, klasszicista stílusú palota-együttes. Az építtető Skerlec (Skerletz) Károly, Nyitray Mária leányának, Petrovszky Juliannának a fia volt. A horvát eredetű, a lomnicai előnevet használó Skerlec család származását egészen a középkori Itáliába, a veronai Scaligerekig vezette vissza. A familia egyik ága még a XVIII. században Magyarországra települt. Ennek őse Skerlec I. Ferenc helytartósági tanácsos, a Szent István-rend lovagja volt. Szintén helytartótanácsi tisztviselő fia, József vette feleségül Petrovszky Juliannát. Házasságukból három leány és egy fiú, Károly (1793-1863) származott, aki nagyjától kapta a pécsi házat. A család jószágai Vas vármegyében feküdtek. Tagjai állami hivatalnokként igyekeztek rangban és vagyonban tovább gyarapodni, törekvésüket udvarhű magatartással is alátámasztva. Skerlec Károly viszont ezidőtájt megyei szolgálatban állt, 1834-ben és 1838-ban perceptornak választották Baranyában. Az önkényuralom idején is hivatalt vállalt a Soproni Kerület közigazgatási apparátusában. Osztrákbarát magatartása elnyerte jutalmát. Már korábban megkapta a cs. kir. kamarási címet, majd 1857-ben I. Ferenc József bárói rangra emelte. Pécsen, 1836-ban született fia, Károly Vilmos, apjához hasonló politikai beállítottságát mutatja, hogy 1862-ben, a Schmerling provizórium idején, a törvényes vármegyei önkormányzat feloszlatása után lett Baranyában alszolgabíró.

Az építkezésre vonatkozó dokumentumok nem kerültek elő, így a datáláshoz, a tervező azonosításához a stíluskritikai elemzés módszerét kell segítségül hívunk. Hoz-

závetőleges időpontját, stílusjegyek alapján első látásra is a XIX. század első felére tehetjük. A pontosabb datáláshoz a mesterkérdés megválaszolásán keresztül vezetett az út. Segített ebben az, hogy egy országos szinten is számottevő, helyi viszonylatban pedig kiemelkedő kvalitású épülettel állunk szemben. A klasszicista stílus vezető pécsi mestere **Piatsek (Piacsek) József** (1780-1854) volt. Életműve még feldolgozatlan, ezért sok, neki tulajdonítható épületről nem ismerünk pontos adatokat. A szóban forgó Mária utcai együtttest a Piatsek oeuvre-jébe sorolhatjuk. Összevetve azon, bizonyíthatóan tőle való épületekkel és tervrajzokkal, amelyeknek keletkezési idejét ismerjük, vagy hozzávetőleges pontossággal meg tudjuk határozni, a Mária utcai palotát az 1820-as évekre tesszük. A tulajdonosváltás 1820-ban történt, s nem sokkal később kerülhetett sor az átalakításra, bővítésre, felhasználva a korábbi lakóházat. Az utcai homlokzat Piatsek olyan, korai műveihez köthető, mint a kivitelre nem került, 1814-es Városháza terve és az 1810-es évekből a Szent István tér 6. számú Kajdacsy-ház. Az eredmény méltó Piatsekhez és jól kifejezi az építtető reprezentációs szándékát, társadalmi törekvéseinek is hű tükre. Ezeknek betetőzése a bárói rang elérése volt. Skerlecz Károly vasi birtokán, Bogáton is klasszicista kastélyt emeltetett. Később elköltözött Pécsről, mert jószágai Dunántúl másik végében feküdtek, ő pedig a megyei tisztségből az általi hivatalok felé törekedett. A Mária utcai ingatlant 1845-ben adta el.

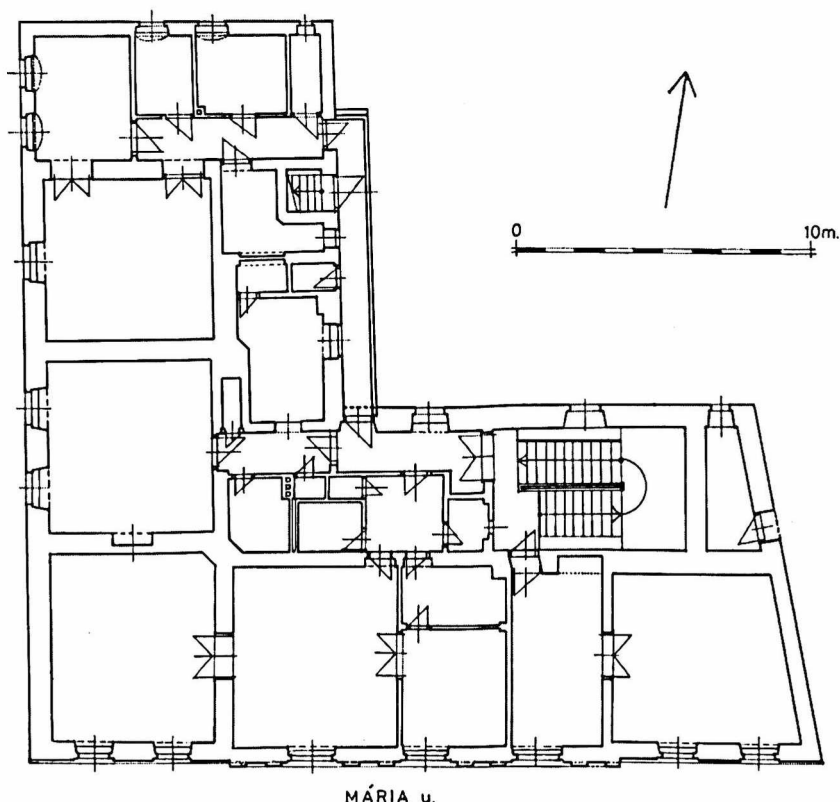
Röviden foglalkoznunk kell még néhány, a palotát díszítő, képző- és iparművészeti alkotással is. A főépület és a szolgaház utcai homlokzatait ékesítő, mázatlan terrakotta lapokból összeállított, fehérre meszelt domborművek egykorúak a Piatseknek tulajdonított bővítéssel. A növényi ornamentikás darabok ugyanazon műhelyben készülhettek, mint a középrizalit emeleti, angyalos reliefjei. Jól kapcsolhatók más, hasonló anyagú munkákhoz és kődomborművekhez is. Pécs több, Piatsek építette, átalakította, klasszicista stílusú házán láthatók ilyenek. Ezeknek az épületdíszítő plasztika műfajába tartozó alkotásoknak az elhelyezése a homlokzati nyílások felett megegyezik a szóban forgó darabokéval. Vannak közöttük egyszerűbb, ornamentális reliefek és figurális kompozíciók (mitológiai jelenetek) is. Az emléktárgy alapos feldolgozása még hátravan, de

A főépület földszinti alaprajza

talán megengedhető, hogy jelenlegi ismereteink alapján, azonos műhelyen belül, két mesterkezet is megpróbáljunk elkülöníteni. Az egyik egy iskolázottabb, magasabb színvonalon dolgozó művész, aki jobb elméleti felkészültségről tesz tanúbizonyságot, bár valószínűleg ő is mintakönyvek sablonjai után dolgozott. Neki attribuíhatjuk például a Széchenyi téri Piatsek-háznak, a tulajdonosra utaló, allegorikus jelenetet – Minerva istennőt az építőművészet patrónusaként – ábrázoló lunetta-reliefjét. Társa egy kevésbé képzett, nehézkesebb mester. Ő készíthette a Mária utcai épület angyalos domborműveit. Feltevésünk szerint, az egykorú pécsi forrásokban szereplő Anton Mayerhoffer sculptor, vagy képfaragó nevéhez köthetjük az 1810-es és az 1830-as évek közötti periódusban dolgozó műhelyt. Épületdíszítő kerámia termése kapcsán megjegyezzük, hogy ennek, mint a későbbi, híres Zsolnay-gyár korai előfutárának az értékelését a szakirodalom mindmáig elhanyagolta, sőt, egyszerűen tudomást sem vett róla. Pedig könnyen elképzelhető, hogy a kettő között volt valamiféle kapcsolat, s az 1850-es években induló manufaktúra, ha áttételesen is, de innen veszi gyökereit.

A Piatsek-féle átalakítás idejéből származnak a főépület kvalitásos műlakatos munkái. A kapualjból nyíló lépcsőházi bejárat kovácsoltvas rácsajtájára már Szőnyi Ottó felhívta a figyelmet, aki a műfaj sok pécsi emlékét összegyűjtötte a XVIII-XIX. századból. A gótizáló motívumokkal operáló, klasszicista stílusú alkotásnak több párhuzama ismert

A főépület emeleti alaprajza

a belvárosban. Mesterük talán **Rozinger Mátyás** volt. A kétszárnyú rácskapuval egykorú a füzéres díszű, lépcsőházi vaskorlát, a pinceajtó és felette a lunettában, valamint a főhomlokzat földszinti ablakaiban lévő rácsok is. Említést érdemel a nagykapu szép, empirre zárpajzsa, amelyet helleno-egyiptizáló előképekre visszamenő leányfej díszít.

A Majláth család birtoklása, 1845-től az államosításig

1845-től a XX. század közepéig a székhelyi Majláth (Mailáth) család ifjabb grófi ágának tulajdonában volt a Mária utcai palota. Ebben a periódusban nem történt olyan, jelentősebb átalakítás, amely komolyabb mértékben változtatott volna az előző korszakban kialakult formáján. A felvidéki eredetű, nemesi familia története sok szempontból megegyezik a Skerleczekével. Már egészen korán jelentős állami hivatalokat töltenek be, s rájuk is jellemző az aulikus beállítottság. Ennek és tehetségüknek köszönhetően, a XVIII-XIX. század fordulójára komoly pozícióba jutottak. Egyes ágait már korábban grófi rangra emelték, de ezek hamarosan kihaltak. A korban több Majláth-ot is kitüntettek a Szent István-renddel. Még a XIX. század elején, szolgálataik jutalmául adományba kapták Baranyában a bakócai uradalmat, ahol a század közepén, barokk kori elődjét bővítve, romantikus stílusú kastélyt építettek. A jószágot 1886-ban hitbizománnyá alakították.

A megyénkben letelepedő, de az ország más részein is birtokos ifjabb grófi ág őse I. György királyi személynök volt. Fia, II. György (1786-1861) 1848-ig az országbí-

Angyalos fríz a középrizalit emeletének nyugati ablaka felett

rói tisztet viselte, s az MTA alapító és igazgatósági tagja volt. Az „öreg székhelyi Majláth György” 1845-ben Skerlecztól megvette a Mária utcai ingatlant. Fiával együtt részt vettek a megyei közéletben, természetesen a konzervatív tábor tagjaiként. Ebben a szelvényben tevékenykedtek a szabadságharc és az önkényuralom idején is.

Majláth III. György (1818-1883) a család talán legismertebb alakja. Politikai pályáját Baranya vármegyénél kezdte, s gyors karriert csinált. Többször volt országgyűlési követ, 1843-ban a megye adminisztrátora, majd 1847-ben főispánja lett. A neoabszolútizmus idején, a konzervatív arisztokraták csoportjának egyik oszlopként, fellépett az összbirodalmi törekvésekkel szemben, sürgetve az alkotmányos kormányzást. Ezalatt természetesen a régi, nemesi-nemzeti alkotmányt érte. Kipróbált udvarhűségének köszönhetően, hogy tárnokmester, majd országbíró lett, s még az Aranygyapjút is elnyerte. Nagy port vert fel és komoly visszhangja volt a helyi sajtóban is annak, amikor 1883-ban, saját, budavári palotájában esett rablógyilkosság áldozatául.

Munkája legszebb gyümölcsét már fiai élvezhették, amikor 1885-ben az uralkodó grófi címet adományozott nekik. Felesége, báró **Prandau-Hillebrand Stefánia** a kor társasági életének középpontja volt városunkban. Házasságukból hét gyermek született, egy kivételével valamennyien Pécsen, minden bizonnyal a Majláth-palotában. A fiúk különféle, a családhoz illő rangokat, címeket viseltek, de apjukkal összevethető polcra csak a bakócai kastélyban, 1864-ben világra jött legkisebb gyermek, gróf **Majláth Gusztáv Károly** jutott, aki c. érsekként erdélyi püspök lett.

Az idősebbik országbíró, Majláth II. György élete végén visszavonult Pozsony megyei birtokára, s az általa vásárolt, pécsi palotát átadta fiának és menyének. Az ifjabb Majláth György, mint a megye főispáni adminisztrátora, itt látta vendégül vacsorára, még 1846. október 25-én, pécsi koncertje után, Liszt Ferencet. A város 1856-ban felvett telekkönyve a házaspárt nevezi meg az ingatlan tulajdonosaként. Pécs 1865-ben készült, színezett birtokterképe híven mutatja a telek akkori formáját és beépítettségét. Ekkor még ide tartoznak a mai Mária utca 11. és 12., valamint a József utca 12. és 14. sz. telkek. A Mária utca mentén, a keleti részen a nagy, L-alakú ház látszik, a nyugati telekhatárnál pedig a kommun épület. Az ingatlannak a József utcánál fekvő oldalán keretet jelölt a rajzoló, virággyásokkal, kanyargó sétautakkal.

A keletről szomszédos ház, a mai Mária utca 15. sz. az 1864-es kataszteri összeírás idején már ifj. Majláth György anyósáé, báró Prandauné sz. Cseh Adélé. Az özvegyasszony 1858-ban vásárolta az ingatlant. Bizonyára azért, hogy Stefánia lánya közelében lakhasson, aki 1869-ben megörökölte a házat, amely az államosításig a Majláth család birtokában maradt.

Az országbíró halála utáni tulajdonosváltást csak 1885-ben jegyzik be a telekkönyvbe, amikor az ingatlant átírják az örökösökre. Az ebben az évben kapott új házszámok máig érvényesek. Érdekes, hogy ekkoriban a család már nem lakta az egész palotát. Egy 1887-es összeírás szerint itt működik Liebscher Vilma nőnövelője, valószínűleg a földszinten, vagy a melléképületben. A leszármazottak nemsokára osztályt tehettek, mert a telekkönyvben, 1889-ben tett kiigazítás szerint a pécsi ház ekkor gróf Majláth IV. György (1854-1924) birtokába ment át, aki az 1897-es gazdacímter szerint a bakócai hitbizománynak, mint legidősebb fiú haszonélvezője. Az 1904-es pécsi épületjegyzék viszont ismét (tévesen) gróf Majláth György örökösét említi tulajdonosokként, a 15. számnál pedig édesanyjukat.

Nem ismerünk arra vonatkozó adatot, hogy mikor bővítették észak felé a hátsó szárnyat. A helytörténeti irodalomban ugyan szerepel egy 1922-es átalakítási évszám, forrás megjelölése nélkül, de egyes részletmegoldások még a századfordulóra tehetők, amikor az udvari függőfolyosót is megtoldották. 1922-ben nagytatarozást végeztek, s a tetőszerkezetet is átépíthették. Ekkor, vagy még a századelőn kerülhetett az utcai homlokzatra a színes mázas, Zsolnay-kerámia Madonna tondó. Az 1928-ban megjelent házszámjegyzék az ingatlan gazdjaként gróf Majláth Józsefet (1858-1940) és társait (családtagokat) hozza. A 15. sz. és a József utcáról számozott telekrészek is az övék.

A műemlék-együttes sorsa 1945-től napjainkig

1945 után a gróf Majláth család baranyai birtokát is elvették, pécsi ingatlanaikat pedig 1952-ben államosították. Ekkor már néhány évtizede bérlők laktak a palotában és a Mária utca 15-ben is, a tulajdonosok Budapesten, illetve vidéki kastélyaikban éltek. Az államosítás irataiból is kiderül, hogy a grófi familiából némelyek emigráltak, másokat kitelepítettek a Hortobágyra. Egyes családtagok néhány évig még Pécsen laktak, IV. György menyje itt hunyt el 1953-ban.

A Majláth-palotát már Gosztonyi Gyula is felvette a háború miatt befejezetlenül maradt pécsi műemlék-jegyzékének anyagába. Szerepel az 1951-ben kiadott, Genthon-

A középrizalit egyik, földszinti ablaka

A nagykapu zárpajza

féle, Magyarország műemlékei c. kötetben, Molotov utca 13. sz. alatt, de a kommun épületet a könyv nem említi. Ez utóbbit is hozza az 1953-as műemlékjegyzék, de az nem derül ki belőle, hogy a két épület összetartozik. A hiányt pótolja a Dercsényi-Pogány-Szentkirályi szerzőhármás 1956-ban megjelent városmonográfiája, amely csak néhány mondatban és két fényképpel, de mindmáig a leg-hosszabb terjedelemben foglalkozik az első osztályú műemlékké (M) nyilvánított, Molotov utca 11. és 13. sz. házakkal. Az elmúlt évtizedekben, nem számítva Madas József 1978-as forrásgyűjteményét, a műemlék jegyzékek, a helytörténeti irodalom és az útikönyvek csak a rövid említés szintjén foglalkoztak az együttessel, sokszor téves adatokat közölve.

A műemléki védettség sem tudta megakadályozni, hogy az államosítás után többlakásos bérházként funkcionáló palotát átalakíttassák. Az északi telkeken új, emeletes házakat építettek. Különösen sok kárt okozott az, hogy a 11. sz. ingatlan különvált és magántulajdonba került. Az itt működő kárpitosüzem nem felel meg a műemléki környezet támasztotta követelményeknek, s az udvaron emelt földszintes toldalékok részben a falazott, utcai kerítésnek támaszkodnak, részben az állami tulajdonban maradt, illetve újabban az önkormányzathoz került főépület oldalhomlokzatát takarják. Ennek hátsó homlokzatai és a belsője sem jártak jobban. Az itt végzett átalakításokat főleg az emeleti terek

sínylették meg. Az oldalfolyosót és a nagytermet válaszfalakkal felszabdálva megszüntették, hogy a többi barbár pusztítást most ne is soroljuk. Mindebből kitűnik, hogy mennyit ért Magyarországon az utóbbi évtizedekben a műemléki védettség. 1960 körül, a pécsi belváros tatarozási kampánya alkalmával kerítettek sort e ház felújítására is. Ekkor cserélhették le a főhomlokzat kőlapokból volt lábazatát műköre, s alakíthatták át a fölépcsőt, nyithattak új ajtókat a kapualjban és a belső átépítések egy része is bizonyára ide köthető.

A jövő?

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy a szóban forgó épület-együttes városunk kiemelkedő jelentőségű műemléke. A két ingatlan műemléki és építészeti szempontból összetartozó, egymástól elválaszthatatlan együttest alkot. Az 1820-as években létrehozott kiemelkedő minőségű, klasszicista stílusú palota a kor vezető, pécsi építésze, Piatsek József egyik főműve. Az azóta eltelt, több mint másfélszáz év alatt, szinte csak negatív beavatkozások történtek. Még szerencse, hogy az utcai homlokzatok jórészt megőrizték eredeti megjelenésüket, leszámítva az évek óta csúfoskodó, „eltávolíthatatlan” parabola antennát. Komoly gondot jelent az, hogy az ingatlant kettéválasztották. A nyugati részt gazdája ide nem illő tevékenységre használja, s a műemléki értékeket pusztító, ad hoc építkezésekkel csúfítja el az együttest.

Legfőbb ideje, hogy a Pécsi Önkormányzat, úgy is, mint a szóban forgó műemlékegyüttes keleti részének tulajdonosa és úgy is, mint városi hatóság, megtegye a szükséges lépéseket a Majláth-palota, a belváros egyik építészeti gyöngyszeme, pótolhatatlan történelmi emléke megmentésére. Minél előbb el kell indítani a teljes felújítást, műemléki rekonstrukciót. A helyszíni falkutatás, amelynél kvalitásos falfestések előkerülésére is számíthatunk, eredményeit figyelembe véve készíthetők el a kiviteli tervek. Meg kell fontolni a funkcióváltás, vagy legalább a módosítás lehetőségét. Az utób-

A lépcsőház bejáratának rácskapuja

bi esetben a főépület emeletén a lakások számát kéne csökkenteni, s ilyképpen visszaállítani az oldalfolyosó és a nagyterem eredeti formáját, amelynek mindkét ingatlanra ki kell terjednie. Arra kell törekedni, hogy az együttes ismét egy kézbe kerüljön, olyan tulajdonos kezébe, akinek szándékai és anyagi lehetőségei garanciát jelentenek a színvonalas rekonstrukcióra és a fenntartásra.

A felmérési tervek Müller Mária és Dávid György építészek munkái, ill. ezek felhasználásával az alaprajzokat Szijártó Kálmán készítette.

PÉCS ELSŐ KÖSZÍNHÁZA A MÁRIA UTCAI STADTTHEATER¹

A színművészet fokozatos térnyerésével már a 18. század második felére Magyarország nagyobb városaiban is igényként merült fel az önálló színházépületek létesítése. A korabeli társadalmi és gazdasági viszonyok függvényében számos ideiglenes, szükség diktálta megoldás született Thália papjainak elhelyezésére: Nem ritkán a módosabb polgárházak száláiban leltek otthonra a teátristák, de játéklehetőséget kaptak fogadóknak, kávéházakban, elhagyott egyházi és iskolai épületekben is. S arra is akadt példa, hogy nemesi udvarházakban, kastélyokban is működtek alkalmi zenés és prózai társulatok. Gyakori volt az ideiglenes, többnyire fából épített játékszínek létesítése is. Ilyen faszínházak működtek Pozsony, Buda, Debrecen, Miskolc és Győr városában.²

Az igazi rangot azonban az önálló kőépületek jelentették. A létesítéshez szükséges társadalmi igényen túl a városokban az anyagi lehetőségek megteremtése volt a legfontosabb feladat. Szinte státusz szimbólumot, kiemelt rangot jelentett az önálló színházépület.

Hazánkban az első önálló közsínházat 1776-ban építették fel a Bécs elővárosának tartott Pozsonyban. A gróf Csáky György pártfogásával emelt teátrum hosszú évekig, főként a német vándortruppoknak adott játéklehetőséget.³ A 18. század utolsó éveiben még három színház megnyitására került sor az országban: Budán a Várszínház 1787-ben, Kassán a Városi Színház 1789-ben, míg Győrött a Német Színház 1798-ban debütált, mindenütt német színészekkel.

S bármilyen meglepő, a következő évszázad első felében csak öt színházépülettel gazdagodhatott a lassan kiépülő színiállomások hálózata. Az első, magyar színészeknek otthont adó színházat Kolozsváron avatták fel 1821 márciusában, míg a miskolci, szintén magyar teátrumot 1823 augusztusában adták át.⁴ Nyolc esztendő elmúltával, 1831 nyarán pedig a Balaton-környéki fürdővendégek adományából Balatonfüreden nyitották meg az ország sorrendben hetedik közsínházát.⁵ Majd több évtizedes előkészületek után, 1837. augusztus 22-én ünnepélyesen felavatták a Pesti Magyar Színházat is. S ezt követően került sor a reformkor utolsó közsínházának létesítésére (s ezzel sorrendben a kilencedik ilyen épülettel gazdagodott a honi színikultúra), amelyet Pécssett építettek fel 1839/40-ben.⁶ Még így is előkelő helyet foglalhatott el városunk ebben a korabeli színházi hálózatban. Hiszen olyan rangos és nagy múltú színhagyományokkal rendelkező városokat előzött meg a színházalapítással, mint Székesfehérvár, Szeged, vagy Debrecen. Mára már feledésbe merült a város első közsínháza és akkori jelentősége.

¹ A 18. században hazánkban is elterjedtek és még a 20. század elején is gyakoriak voltak a fából épített színpadok, játékszínek. A sokkal stabilabb és időtállóbb kőből-téglából emelt színházak létesítését csak kevés város engedhette meg magának. Ezért a közsínház megjelölés nemcsak az építőanyagra utal, hanem rangot is jelent

² In. Magyar Színházművészeti Lexikon. Bp. 1994. Főszerkesztő: Székely György. 117., 153., 271., 515., 624.p.

³ Magyar Színházművészeti Lexikon. 624.p.

⁴ Uo: 394. 515.p.

⁵ Kerényi Ferenc: A vándorszínészet első szintje, az állandósulás kísérletei. In: Magyar Színháztörténet 1790-1873. Bp., 1990. Főszerkesztő: Székely György. 163.p.

⁶ Márfi Attila: Thália papjai Pécssett. Pécs, 1998. 100.p.

Ebben szerepet játszott az is, hogy csak szerteágazó és szisztematikus feltárást követően rajzolódhat ki előttünk a város egykori büszkeségének képe. Persze ennek megtörténte után is akadnak meg nem válaszolható kérdések, de egyre többet sikerült feltárni első teátrumunk múltjából. Ami kétségkívül tovább öregbíti városunk kulturális rangját. Ehelyütt az eddigi kutatási eredmények szintéziseként a színház felépítésének körülményeit kívánom felvázolni.

A színházépítés előzményei

Az első színház megalapítását megelőzően több, mint fél évszázadig különböző helyszíneken nyerhettek elhelyezést, először a német, s 1818-tól a magyar színjátszók.⁷ Az első időszakban módosabb polgárcsaládoknál vendégeskedtek az alkalmi társulatok, de az idők során fokozatosan hagyták el a magánszférát, s a város ismertebb vendégfogadóiban alakították ki az ideiglenes játszóhelyeket.⁸ S mivel ezeket a szűkös termeket is kinőtték, a gazdátlanul maradt egykori egyházi épületek átalakítása is felmerült lehetséges megoldásként a városvezetés részéről. Például 1800-tól a volt Pálos kolostor ebédlőjét alakították át játékszinné.⁹ S közel két évtizedig tarthattak itt előadásokat, amíg az egyház türelme megszakadt, mivel a templom főhajóját kívánták színteremmé alakítani 1817-ben.

A következő színházalapítási tervre 1829-ig kellett várakozni, amikor **Trabert Péter** „akadémiai festő” ismertette elképzeléseit a városatyákkal. A „kebelbéli képiro” a volt Dominikánus Rendház nyugati traktusát szemelte ki erre a célra, s ez ellen az egyházi körök sem tiltakoztak. A városatyák is kedvezően fogadták a tervet, ami végül is nem valósulhatott meg a kellő anyagi háttér hiánya miatt.¹⁰ Az újabb színházépítési elképzelés már nem nélkülözte a szükséges költségeket, s ráadásul beleillett a város Fő terének (a mai Széchenyi tér) rendezési terveibe is. A **Johann Balde** isztriai kereskedő nevével fémjelzett vállalkozás egy olyan épület-együttes megteremtését kezdeményezte, amelyben megtalálható lett volna szálloda, kávéház, táncterem és egy színház is. A komplex társadalmi igényeket kielégítő épület felépítését, főleg a tervezett színterem miatt, az egyház ellenezte, de a szenátus néhány tagjának is volt ellenvetése.¹¹ **Szepesy Ignác** megyéspüspök a katolikus hívek lelki üdvéért aggódott, míg a szenátus a piactér jelentőségének csökkenését féltette. Ezért a már előre aláírt szerződést érvénytelenítették, s új feltételeik elfogadására próbálták rávenni a vállalkozó szellemű kereskedőt. A közel két esztendeig húzódó vitát és meddő tárgyalásokat végül is Balde elégezte meg elsőként, s 1836-ban felhagyva szélmalomharcával elutazott városunkból.¹²

⁷ Márfi Attila: Pécsi színházalapítási törekvések a reformkorban. In: Baranya 1990/2.sz. Pécs, 1990. Szerk.: Ódor Imre. 48.p.

⁸ A Rihmer család szalonja és az úgynevezett Renner-terem mellett gyakorta megfordultak az Elefántos Ház nagytermében, valamint a Fehér Hattyú, a Magyar Korona, a Pelikán és az Arany Naphoz címzett fogadóknál.

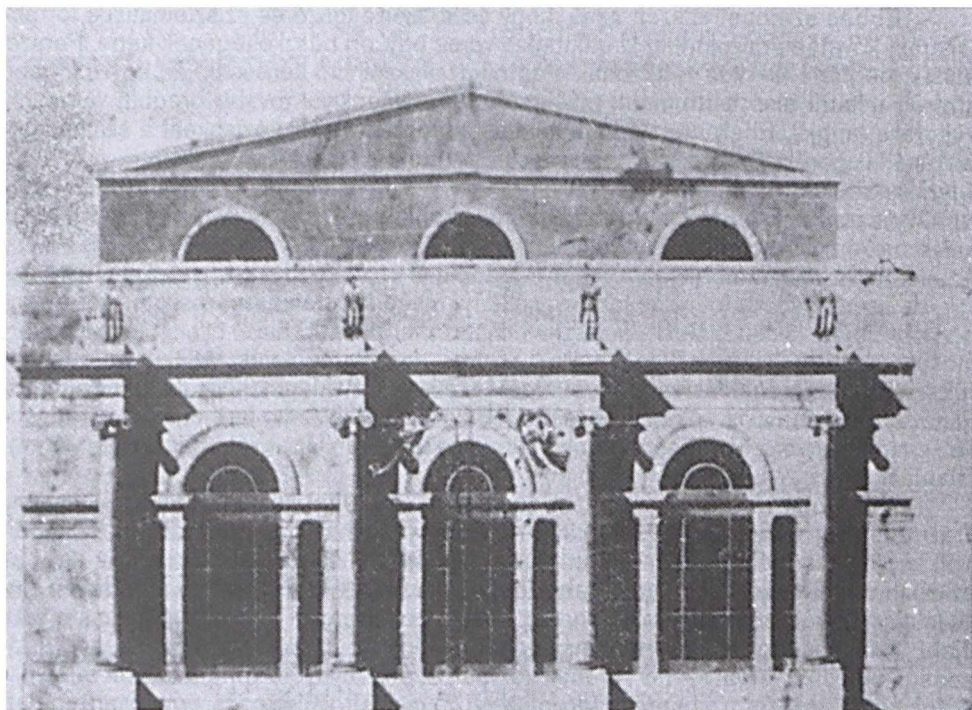
Márfi Attila: Játékszín az egykori Pálosok templomában. In: Pécsi Szemle. 1998./2.sz. Pécs, 1998. 40.p.

⁹ Márfi: Játékszín... 41.p.

¹⁰ Baranya Megyei Levéltár. Pécs város tanácsa közgyűlési jegyzőkönyve (Továbbiakban BML Pvt. kgy. jkv. 1814.) 1829.

¹¹ Márfi Attila: Pécs szabad királyi város színházpártoló tevékenysége a reformkorban. II. In: Comitatus, 1995. VI. Veszprém, 1995. Főszerkesztő: Agg Zoltán. 70-71.p.

¹² Márfi: Thália... 96.p.

A városi mintarajziskolában készült egykori rajz, feltételezhetően a színházat ábrázolja

Ötlete azonban nem maradt megvalósulatlan, mert mielőtt elhagyta a Mecsekalját, Pécs tehetősebb polgárai erkölcsi és anyagi erőiket egyesítve megalakították a Pécsi Polgári Casinót.¹³ A város első társasági egyesülete célul tűzte ki a műveltségi viszonyok jobbítását, s az ehhez szükséges körülmények megteremtését. Valójában, bár ezt nyíltan akkor még nem hangoztatták, minden törekvésük arra irányult, hogy egy önálló teátrummal ajándékozzák meg a város polgárait. A Casino főleg a befolyásos és módosabb polgárságot tömörítette. Elnöke **Pajnády József** szenátor, míg igazgatója az ismert építőmester, **Piatsek József** volt. A társaság tagjai közös pénzalapot hoztak létre, hogy erre támaszkodva, vagyonukat továbbnövelve megteremtsék a szükséges építési költségeket.

Első lépésként ebből a célból megvásárolták a Fő tér északi felén fekvő 600 négyszögöl nagyságú telket a hozzá tartozó házzal együtt.¹⁴ A Mária utcában álló volt nemesházat 1837-ben alakították át a „Bürgerliche Gesellschaft” székházává, ahol cukrászda és borkimérés is működött. A Casino ezzel a Fő térhez közel, egy olyan jó fekvésű fundussal rendelkezhetett, ahol megvalósíthatta elképzeléseit.

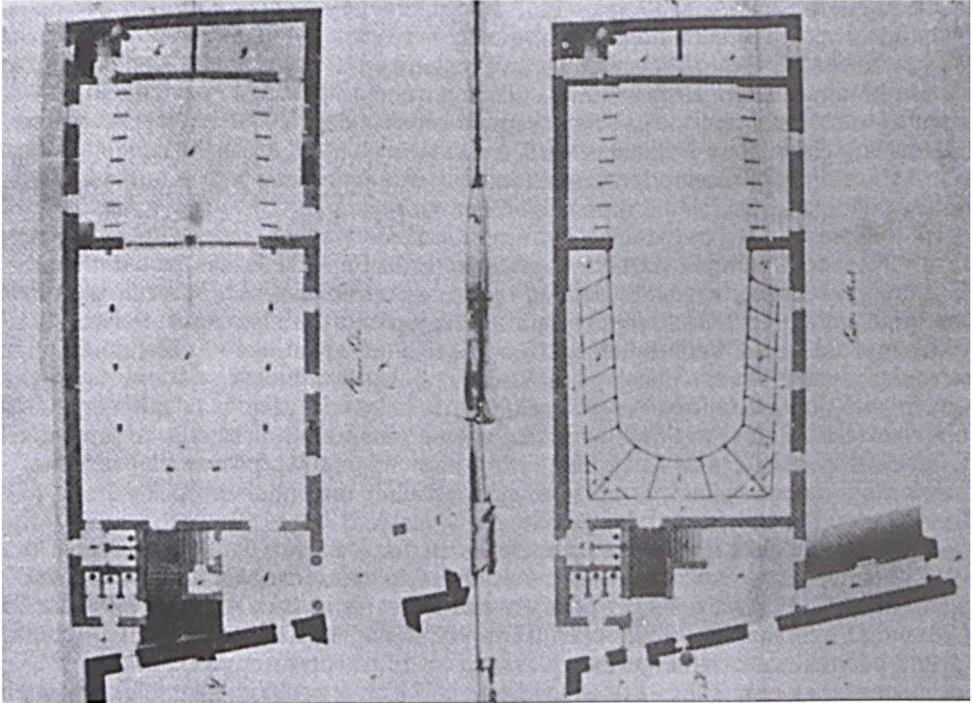
Az építkezés előkészítése

Hivatalosan 1837 decemberében jelentették be a város vezetésénél a színház-építési tervet, kérve, hogy a székházukhoz közel fekvő, elaggott plébániaház telkét bo-

¹³ BML. Pvt. ir. 3516./1836

¹⁴ Az épület gróf Nitzky György somogyi nemes tulajdonában állt. In: Márfi: Thália ... 96.p.

¹⁵ BML. Pvt. kgy. jkv. 3443./1837.

A Stadttheater földszinti és emeleti alaprajza

csássák rendelkezésükre.¹⁵ A kérvény azonban újabb vihart kavart a város berkeiben és a klérusnál egyaránt. Szepeszy Ignác püspök tiltakozó leveleivel ostromolta a szenátust, mondván a „város neve alatt felépítendő új színház, s a játszóknak próbájuk alkalmával botrányozásra alkalmat adhatna.” Közel egy évig tartott a személyeskedéseket sem nélkülöző „színházkérdés” vitája. Aminek az lett a végeredménye, hogy a Casino az ígért tekintélyes összeg (2 000 ft.) ellenére sem kapta meg a Fő téren álló telket. Viszont, hogy a pár méterre fekvő saját területükön kezdjék meg az építkezést, sem a város, sem pedig a püspök már nem akadályozhatta meg.

A többségében német ajkú polgárság teátrumalapítási törekvéseit azonban újabb kihívás érte 1838-ban a Pécsi Nemzeti Casino megalakulásával.¹⁶ A magyar nemeseket, a klérus vezető köreit és az egyre gyarapodó magyar ajkú polgárságot tömörítő Nemzeti Casino szintén egy színház megalapításában szándékozta céljait megvalósítani. A két különböző érdekeket képviselő társaság versengése és ellentéte mögött óhatatlanul is ott húzódtak a magyar és a német ajkú lakosság, a vármegye rendjei és a polgári város eltérő érdekeiből fakadó feszültségek. Mindenesetre Pécsnek még egyetlen színháza sem volt, de létesítéséért 1839-ben máris két különböző érdekképviselőt versengett.¹⁷ A Nemzeti Casino képviseletében **Trixler István** a Fehér Hattyú tulajdonosa pályázott az építkezésre, amit a Fő utcában álló háza telkén kívánt megvaló-

¹⁶ Márfi: Thália... 97.p.

¹⁷ Márfi: Pécsi ... 53.p.

sítani. Vele egy időben, 1839. március 7-én nyújtotta be kérelmét a Polgári Casino is, Mária utcai székházának fundusát jelölve meg erre a célra. A végleges döntés jogával még nem élhetett a város szenátusa, de véleményével befolyásolhatta az elbírálásban illetékes Magyar Királyi Udvari Kamara állásfoglalását. S az akkor közel 15 000 lelket számláló városban irreális lett volna egyszerre két színházépület létesítése. A végleges döntést végül is a Helytartótanács 1839. április 9-én keltezett leirata hozta meg, amelyben a Pécsi Polgári Casino tervezetét fogadták el.¹⁸ A döntés nyomán természetesen kieleződött a két Casino amúgy sem felhőtlen viszonya.

A Nemzeti Casino vezetése részrehajlással vádolta meg a város egyes előljáróit, nevezetesen **Dollinger Károly** polgármestert, és **Pajnády József** szenátor urakat. A személyeskedésig fajuló vita hetekig tartott, de az építkezési előkészületeket már nem gátolhatta meg.¹⁹ S az előkészületek egyik legfontosabb lépéseként alakult meg 1839 áprilisában a Casino tehetősebb tagjaiból a „Részvényeken Építendő Színház Társaság”. A részvényesek mintegy 14 000 forint alaptőkét tudtak saját erőből megteremteni, vállalták az építkezés lebonyolítását, de a leendő színház tulajdonjogával is rendelkeztek.²⁰ A társaság Piatsek József személyében megválasztotta az „épületére Főügyelőt” is, aki „köteles az építés folyta alatt mindenre szorgalmasan vigyázni.”²¹ Ennek megfelelően Piatsek vezetésével már áprilisban megindult az építkezés.

A város első közsínházának felépítése

A mai Mária utca és a bírósági épület keleti része közt fekvő egykori „színházi fundus” 17 öl hosszú és 9 öl, 2 láb széles volt. De az építkezés érdekében lebontásra ítélték a Casino Székházát is, hogy a szükséges területet biztosítsák. Az épületbontásra és a közsínház felépítésére 1839. április 22-én kötött megállapodást a Társaság **Schultz Ferenc** pécsi ácsmesterrel,²² akinek feladatait így rögzítette az egykori szerződés: „Az ácsmester úrnak nem csak az ácsmunkákat, mely alatt a padlóburkolat lefektetése és táncsteremmé való alakítása értendő, hanem minden a színházban előforduló sülsősztők és színházi berendezést, mint kárpitot és kulisszákat, azontúl a tervrajzban megnevezett lakatos és asztalos munkákat is, sőt ő gondoskodik az ugyancsak terv szerint szükséges minden fajta épületfáról, éspedig a legjobb fajtából, azontúl egy színházi szakember jóváhagyásával minden más feltüntetett anyagról is, mely alatt a gépezet kötelei is értendők, oly ütemben, melyet a terv azonkívül még külön feltüntet.”²³ Schultz mintegy 15 000 forintért vállalta az építkezés levezetését. Persze ezen az összegen más alvállalkozókkal is osztoznia kellett. Szerencsére ehhez sikerült megnyernie a város legjobb iparosait: A legfontosabb szakmunkákat Schultz Ferenc ácsmester, **Piatsek Antal** kőművesmester, **Heidinger Mátyás** lakatosmester, **Schell Heinrich** kárpitos, **Wels Oswald** „egyesületi festész”, **Ráth András** deszkakereskedő, **Weigert** harangöntő és **Mayerhoffer** gépész vállalta el. A színház tervrajzait pedig az a **Gyenes János** mérnök készítette el, aki a Püspöki Uradalom alkalmazásában állt. **Lukrits Ignác** a város megbí-

¹⁸ Magyar Országos Levéltár. Helytartótanács ir. 15 185./1839.

¹⁹ A két városatya válaszul az őket ért vádaskodásokra, kilépett a Nemzeti Casinóból, de a Pécsi Polgári Casinóban viselt vezetőségi posztjukról is lemondtak. In: Márfi: Thália ... 98.p.

²⁰ JPM Új és Legújabbkori Osztály. Ltsz. Ny. 74. 328. „Szabályai a Pécsi Polgári Casino ház telkén Részvényeken építendő Színház Társaságnak” 1. oszt. 1-3. pont.

²¹ Uo. 4. oszt. 26. pont

²² Az eddigi feltételezésekkel ellentétben tehát a teátrum építési munkálatait nem Piatsek József végezte. De fia képviselte az építészcsaládot, mivel a kőművesmesteri munkákkal őt bízta meg az ácsmester. Márfi: Thália ... 99.p.

²³ BML. Pvt. kgy. jkv. 3470./1844.

zásának eleget téve a mérnöki szakfelügyeletet látta el az építkezésnél.²⁴ A népes és neves szakgárda munkájáért Schultznak kellett vállalnia a felelősséget, s talán eléggé meggondolatlanul, de azt is vállalta, hogy 1839. október 30-ra „tető alá hozza” az épületet. A Részvényes Társaság készpénznek vette az ígéretet és már a színiévadra szóló szerződést is megkötötte, de csaknem hoppon maradtak. Pedig az építkezés gyors ütemben indult, s nyár végére már álltak a falak, augusztus közepén pedig már a belső tér kialakításán dolgoztak a pécsi iparosok. Az ezt követő hónapokban került sor a színház tetőzetének, homlokzatának és padlasterének kiképzésére. Az egykori feljegyzések szerint ezeknél a munkálatoknál a kevés tapasztalattal rendelkező pécsi mesteremberek sok időt veszítettek.²⁵ A Casinot viszont sürgette a már jó előre aláírt szintársulati szerződések időpontja, s az előadások elmaradása esetén jelentős bevételtől estek volna el. Ezért megegyeztek az építőkkal, hogy csak azokra a munkálatokra összpontosítsanak, amelyek biztosíthatják a novemberi színi szezon elkezdését. Végül is október elejére már olyan szinten állt az építkezés, hogy a teátrumban fogadhatták a publikumot és a szintársulatot is. Ennek ellenére csak 1840 decemberére készült el teljesen az épület, amelyben csak a belső kiképzési és díszítési munkálatok maradtak hátra.²⁶

Ilyen előzmények után kerülhetett sor az 1839. november 3-án megtartott ünnepélyes színházavatásra. A nyitó előadáson egy német szerző, **Pannasch** ötfelvonásos művét vitték színre, „Az izlandi halászlány, avagy a horoszkóp” címmel.²⁷ A részvényesek egyébként **Sey Ferenc** pécsi polgárt bízták meg az új színház társulatának vezetésével. A késő őszi debütálás után a keddenként tartott táncvigalmakat leszámítva, naponta színpadra lépett Sey szintársulata. S a kezdeti látogatottság és sikerek hatására úgy tűnt, hamarosan visszatérülnek a tetemes anyagi áldozatokkal felépített színház költségei. A pontos végösszeg nem ismert, de az bizonyos, hogy csak a munkadíj 24 000 forintját emésztette fel a részvényeseknek. Most pedig kíséreljük meg Pécs első közházának hajdan volt képét az egykori források alapján felidézni.

A Stadttheater

Az épületről – amelyről több visszaemlékezés is állította, hogy nagyon hasonlít a Pesten 1837-ben átadott színházhoz – sajnos sem a tervrajz, sem pedig hitel érdemlő fénykép, vagy rajz nem maradt fenn. Ezért az építkezés fő vállalkozójának feljegyzései, és egy 1844-es szakértői vizsgálat leírásai adnak némi támpontokat. Ezek alapján ismert, hogy az első állandó színház a mai Mária u. 2 sz. alatti épület hátsó részén klasszicista stílusban épült. Homlokzatára vonatkozóan Bezerédy Győző publikált egy rajzolatot, de ő maga is megjegyezte, hogy egyelőre nincs bizonyítva, hogy ez a rajz a színház bejáratí homlokzatát ábrázolná.²⁸ Schultz leírása szerint a homlokzatot mives oszlopok és kapuboltozatok díszítették. A boltozatokat azonban Piatsek Antal az eredeti tervektől eltérően, közel fél méterrel alacsonyabban építette. Ezért az eredeti bolthajtás kiképzésétől elálltak és stukatúrozással egyenlítették ki a különbséget. A színház főbejáratát sátor tetős előtetővel díszítették, amely kiképzést a homlokzat összes nyílása fölött alkalmaztak. A kétszintes épület tetejét zsindellyel fedte be az ácsmester. A lépcsőfel-

²⁴ Márfi: Thália ... 99.p.

²⁵ Schultz Ferenc ácsmester építési naplója tudósít az építkezés fontosabb mozzanatairól. BML. Pvt. ir. 3470./1844.

²⁶ Márfi: Pécsi ... 55.p.

²⁷ BML. Pvt. ir. 3649./1839.

²⁸ Bezerédy Győző: Adatok Pécs első közházának építéséhez, a színház épületéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1979. Pécs, 1979. Szerk.: Szita László. 489-493.

járos bejárat után közvetlenül az előcsarnokba léphetett a publikum, ahonnan a földszinti nézőterre és az emeleten lévő karzatra lehetett feljutni.

Az előcsarnok kiképzésénél több oszlopot is építhettek, mert a későbbi feljegyzések oszlopcsarnokként említik. Itt állt a ruhatár és több bejárat a földszinti nézőterre, ahol a kor szokása szerint állóhelyeket is fenntartottak. A színpad mögött a kulisszák, míg előtte a zenekari árok húzódott.²⁹ A színpadtér kialakításánál a fa elválasztófalakat és a színpadi „szhönfalat” kárpitozták. A földszinti és az emeleti páholyok közé faragott faoszlopokat állítottak és az így kiképzett páholyok fölé gyertyatartókat helyeztek el. De két nagy olajjal világító csillárt is felfüggesztettek a boltozat közepére. Ezenkívül a földszinti nézőteret úgy alakították ki, hogy azt bármikor átalakíthassák táncteremmé. Feljutva az első emeletre a karzatot találhatták a nézők, ahol fapadokon foglalhattak helyet. A páholyok és a zártszékek egy része is itt volt, bár pontos számuk nem ismert. Az viszont igen, hogy összesen 22 páholy és 170 zártszék alkotta a zsöllyékkal együtt a nézőteret. Továbbá az emeleten építették ki a festőtermet, zongorasobát és az öltözőket is.

A város polgársága hamar megszokta és megszerette a régóta hiányolt színházat, amit rekordidő alatt átadtak az építők az utómunkálatok ellenére is. Viszont az erőltetett munkavégzés következtében több hiányossága is volt az épületnek, ami az évek folyamán egyre több gondot okozott a tulajdonosoknak és a város vezetésének is.³⁰ A tetőtér szakszerűtlen kiképzése miatt az épület rendkívül huzatos volt, s a fűtést sem tudták teljesen megoldani. Gondok akadtak a világítással is, s a beépített színpadi szerkezetek sem funkcionáltak megfelelően. E hiányosságok miatt a Polgári Casino beperelte az építkezés fő vállalkozóját, kártérítési összeget követelve. A „sommás pör” éveken keresztül húzódott, hol az egyik, hol a másik felet marasztalva el. Végül a város vezetése az ács mestert tette felelőssé, olyannyira, hogy még a tevékenysége alól is felfüggesztették.³¹ Schultz pedig minden jó szándéka ellenére belebukott élete legnagyobb vállalkozásába. Vagyonát, de még szakmai hitelét is elvesztette az 1844-ben lezárult pert követően. S többet már nem találkozunk az első pécsi kőszínház építőjének a nevével. A város polgársága pedig, ha érdemtelenül is, de elfelejtette a nagyszabású vállalkozás egyik első emberét.

Az 1850-es évekre a színház már teljes egészében átalakításra szorult, s ettől kezdve egyfolytában toldozgatták az állagában leromlott épületet, de teljesen rendbe hozni már nem tudták. 1886-ban aztán végleg bezárták az üttött-kopottá, s életveszélyessé vált, hajdani büszke teátrumot. Építészeti hiányosságai ellenére a színházépület a város kulturális és szellemi életében fontos rangot, értéket jelentett. Olyan művészeti központ lett, ahol a korszak jeles színész és művészegyéniségei találkozhattak és alkothattak. Fennállásának közel ötven esztendeje alatt érték teremtődött a város színházában. Olyan kulturális örökség ez, amelyre az 1895 őszén felavatott új színház művészei is támaszkodhattak.

²⁹ Márfi: Thália ... 101.p.

³⁰ Márfi: Thália ... 100.p.

³¹ BML. Ptv. ir. 3470./1844.

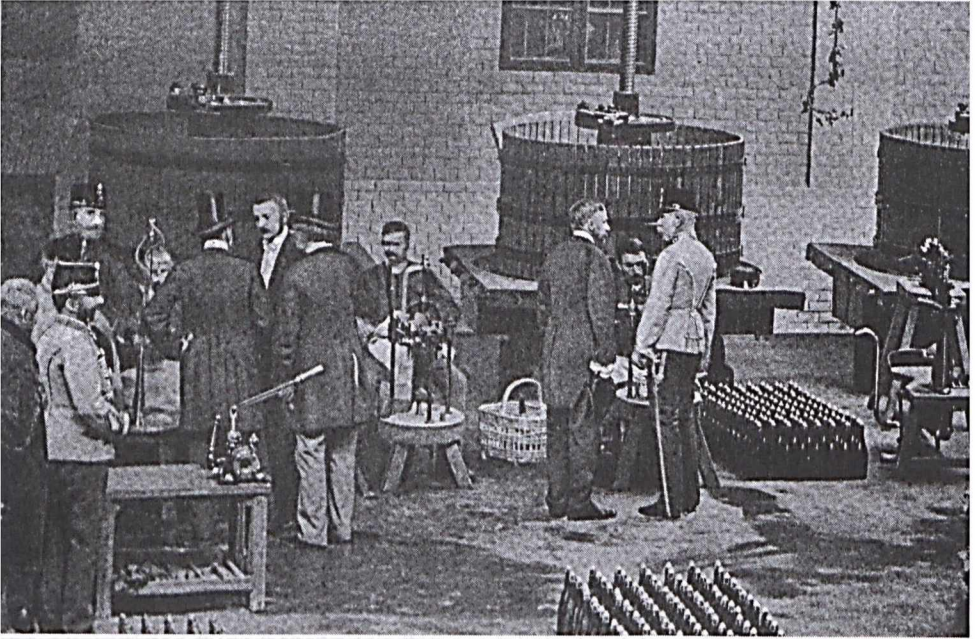
LITKE LŐRINC ÉS JÓZSEF A PÉCSI PEZSGŐ MESTEREI

Litke Lőrinc hét hónapra született, rövidesen agyhártyagyulladást kapott. Fél éven át meleg borban fürösztötték, lágy kendőkbe bugyolálták. Így maradhatott életben. Talán így fészkelte be magát a gyermeki lélekbe, az öntudatlan tudatba a bor iránti érdeklődése is? Talán innen a pezsgő iránti örök vonzalma? A titok megfjtésének olthatatlan szomja? Mindaz, ami néhány évtized múltán az ország első bornagykereskedőjévé tette Litke Lőrincet? Nem tudjuk, ám mégis csak van valami az eleve elrendelés erejéből és hatalmából abban, ahogyan a lengyel származású szabó, majd vendég-lős és kereskedő család sarja – meglehetősen távol kerülve a családi tradícióktól és saját szakmájától is – az 1860-1870-es évekre Magyarország ismert és elismert pezsgőgyárosává vált.

A Lengyelországból bevándorolt Liedtke-család az 1700-as évek legelején települt le Pécsre: előbb az idegeneknek kijáró módon a külváros peremén, majd a polgárok és a katonák ruháinak, köpenyeinek gondos készítőjeként és javítójaként megbecsülést vívva ki magának, a Szigeti külvárosban, végezetül már nem csak szabóként, hanem a mecsekalji város ismertté vált kereskedőjeként a belvárosban.¹ Később, a 18. század közepétől a Litke család portékáit már ott találhatjuk a Fő tér piaci forgatagában: előbb asztali kínálatként, utóbb saját bódében kínált áruként, végezetül egy évszázad múltán, 1845-től a Fő tér délkeleti részén épült kétemeletes ház és egy valóságos kis szabóműhely, egy kis szabászati üzem termékeiként. A nyolc-tíz segédet foglalkoztató kisüzem jól jelzi a változásokat, a család gyarapodását, melyre a koronát majd Litke Lőrinc teszi fel... Ám azt se feledjük, hogy mindaddig az érdem Litke Jánosé és Litke Ferencé. Jánosé, aki kitörve a szabóság kötelmei és lehetőségei közül újabb bevételi források után kutatva kereskedni kezd, áttér a vásárolásra, pontosabban a szabómesterséget kiegészíti az utóbbival; és az egyik Litke fiúé, Ferencé, aki pedig gazdag szőlőbirtokos rács családba nőszülve teszi meg az első lépéseket a később jelentőssé váló borkereskedelem felé. Ettől kezdve három pécsi etnikum – magyar, rác és német – vére keveredik a család ereiben. Baranyai Aurél szerint a német alaposság, a magyar leleményesség és a rácok pénzügyítő szenvedélye találkozhatott így egymással.

Amikor a koraszülött kis Lőrinc 1809-ben meglátja a napvilágot, a család már nem lebecsülhető vagyonnal rendelkezik, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy gazdaságilag „több lábon jár”. Ám a családi tradíciók a legkisebb fiút azért a szabómesterség felé irányítják; Lőrinc atyja műhelyében inaskodik, és az apai szigor következtében, amely nem hajlik semmilyen különbségtételre saját fia és az iparoslegények között, van módja megismerni az inasok sorsát, a kora hajnaltól késő estig tartó munka megpóáltatásait, a valóságos robot kinját és keservét. A mesterlevél megszerzése előtt a kor szokásának megfelelően vándorútra indul: Ausztria, Német-, Francia- és Olaszország a kétéves tanulódó főbb állomásai. Itt kiváló mesterek műhelyeiben tanul, főként a korabeli francia ízlés és divat van rá nagy hatással, és bár egy percre sem adja fel magyarságát, igazán korszerűen gondolkodó, a modern megoldások iránt fogékony mesterré formálódik. Aki ismeri a szakma minden fortélyát és ki tudja elégíteni a reformkor férfiainak legkényesebb ruházkodási igényeit is. Később ez lesz gyors anyagi gyarapodásának, mondhatni meggazdagodásának a legfőbb kútforrása is. Hiszen gyakran hi-

¹ Részletesebben: Baranyai Aurél: A Litke pezsgő (kézirat). Az írást felhasználtuk a továbbiakban is

I. Ferenc József látogatása a pezsgőgyárban

telbe is dolgozik, megfelelő kamatokkal nyújtott kölcsönökkel segíti a hozzá fordulókat, ezáltal rövid idő alatt tekintélyes vagyonra téve szert.

1831-ben jelentős változás áll be magánéletében. Ugyanis megnősül. A boldog arát, majd ifjú feleséget Taitl Johannának hívják, ő a város és vármegye-szerte jól ismert, vagyonos szövetkereskedőjének húsz éves leánya. Az ifjú hitvesben Lőrinc bizonyára nem csupán a gazdag hozományt találja vonzónak, hanem a szakmai tervei iránti megértő érdeklődést, továbbá a kiváló munkabírást, a lelkesedést, sőt a gyakran még őt magát felülmúló takarékoskosságot is. A hű társra pedig ugyancsak szüksége volt Lőrincnek, hiszen megkezdte soha többet véget nem érő alkimista kísérletsorozatát: előbb a Havi-hegy déli lábánál lévő kis ház kamrácskájában, később a Fő tér – Fő utca sarkán álló emeletes épületben. Mindvégig átszellemülten és tántoríthatatlanul keresve-kutatva a „bölcsék követ”, pontosabban a pezsgőkészítés igaz tudományát. A Littke-legenda szerint ilyenkor gyakran még az életével is játszott: állítólag mintegy száz palackot vetett szét úgy a felgyülemlett szénsav ereje e kísérletek során, Lőrinc kezén és arcán mély sebeket ejtve. Az „uzsorás Littke” kudarcai felett kárörvendők hatása is szerepet játszhatott abban, hogy a botrány hatására az apa, Franz Littke állítólag kitagadta fiát a családból. Ami persze korántsem ingatta meg a fiút abbéli hitében, hogy kitaró kísérleteivel egyszer csak eljuthat egy minden ízében eredeti, zamatában és illatában sajátos, akár még a másfélszázados múltra visszatekintő franciával is versengésre képes pezsgő előállításához. Az atyai szigor sem tántoríthatta el a felismeréstől. Mindehhez külső segítségre is szüksége van, mások tudásának megismerésére, tapasztalatainak hasznosítására. Így jut el a borkereskedelmi kapcsolatok kiépítésének ürügyével Pozsonyba, az Esch és Társa pezsgőgyárba, ahol a gyártási feltételek megismerése mellett az erjesztéssel és a tárolással kapcsolatban is gazdag tapasztalatokhoz jut. Pécsi kísérleteit a frissen szerzett tapasztalatok birtokában folytathatja ...

A Little Pezsgőgyár pavilonja az 1896-os országos kiállításon

Önbizalma is megerősödik, lappangó vágyai, álmai elhatározássá érlelődnek. Merész döntéssel pincerendszert keres Pécsen, hogy megkezdhesse a gyártást. Így talál rá a Scitovszky tér 7. szám alatti pincelabirintusra, a későbbi Litke-birodalom helyszínére.

Bár a tudatos készülés érdemétől nem foszthatjuk meg Lőrincet, ám közvetlen előzménye valójában a véletlen volt. Az, hogy 1858-ban a Litke-testvérek, János és József nem tudtak értékesíteni egy nagyobb mennyiségű borkészletet. S ekkor jut gyors elhatározásra Lőrinc. Már birtokában van a belvárosi pincerendszer egy jelentős szakasza, megérkezik a várt palackszállítmány, kiváló szakmunkásokkal is rendelkezik, sőt már Pécsen tartózkodik a Pozsonyból hozott segéd is. Minden együtt van tehát a pezsgőgyár megalapításához. Még a gondos gazda is, Litke Lőrinc személyében, aki önmagával és beosztottaival szemben egyaránt szigorú követelményeket támasztott egész életében. Nem kívánt mást, mint a munkafolyamattal való azonosulást, lankadatlan szorgalmat, technológiai fegyelmet. Rossz nyelvek szerint mindezek megsértőivel szemben meglehetősen szigorral járt el, időnként még a testi fenyítéstől sem riadt vissza...

„A gyártási regula olykor szinte statáriális szigorúságú lett, egészen az első átrakásig, amikor a valóságos érlelés kezdetével a leendő pezsgőbor már kevésbé érzékeny... [embereit] úgy kommandírozta, mintha katonák lettek volna. Hát még, amikor a palackokkal kellett manipulálni! A seprűzés, a likőrözés nélkülözhetetlenné tette az állandó szigorú felügyeletet mindaddig, amíg egy tökéletesen megbízható „altiszi” gárda [ki] nem alakult.”²

Különösen az erjedésben lévő borral kapcsolatban volt rendkívül kényes, azt valotta, hogy „ez olyan, mint a húszéves leány, akinek nincs még babája”, tehát a vele való törődés fokozott éberséget követel.

² Baranyai: i.m. 13-14.p.

Korabeli sikeres és maradandót alkotó vállalkozó társaihoz, például Zsolnay Vilmoshoz és Engel Adolffhoz hasonlóan szinte mindenütt és mindenben kipróbálta önmagát: újat, eredetit akart alkotni. Európai rangút, olyat, amely egyszerre és egyidejűleg versenyképes idehaza és a határokon túl egyaránt. Olyat, ami biztosíthatta a helytállást számára a legerősebb, a legrangosabb vetélytársakkal szemben is. Olyat, ami a reneszánsz emberek sajátjaként rangot és ismertséget ad a Littke névnek, ami elviszi őt a hazai és nemzetközi hírnév felé...

Kiváló és elismert szabómester volt. A város irigyelt „uzsorásaként” is számon tartották. Ő volt Pécs és Baranya vármegye első igazán eredményesen működő bornyagykereskedője. A város díszének tartott Fő téri, emeletes épület építetőjének és büszke tulajdonosának vallhatta magát 1846-tól. A negyvenes években szénbánya-vállalkozásoknak is sikeres résztvevője volt. Társulatuk 1851-re felépítette Flórián-aknát. Később széntelepet is vásárolt, modern berendezésű aknát épített rá, létrehozva Lőrinc-bányát, amit később a Dunagőzhajózási Társaságnak értékesített. Szóval, sokoldalú és találékony üzletembernek tekinthető, aki ritka képesség birtokosa volt. Ismerte a titkot, hogyan kell anyagi javait folyamatosan gyarapítani. „Az üzleti manipulációk hatalmas összeget szolgáltatnak Littke Lőrinc terveinek realizálására és érthetővé teszik, hogyan tudta 1853-ban a Scitovszky tér 7. szám alatti házában a nagyszerű pincéket megépíteni és berendezni, 1859-ben pedig a pezsgőgyártást megkezdeni” – olvasható a korabeli német nyelvű sajtóban megjelent nekrológjában.³

Littke Lőrinc valóban impozáns létesítmény együttest alkotott és hagyott hátra utódainak. Múlt századi leírások szerint látványos külső, zöld pázsit, fehér utak, vízsugarat lövellő kutak, délvidéki pompát sugárzó trópusi növények, szóval valóságos kis „Margit-sziget” és hasonlóan lenyűgöző belső jellemezték már a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben ezt a kis birodalmat. A huszonhét méter (!) mély pincerendszert egy Freissler-féle emelőgép kötötte össze a külvilággal. A palackozóban egy-egy alkalommal ötvenezer palackot tudtak megtölteni.

A tárolóhelyiségekről álljanak itt a pincerendszert bebarangoló korabeli tudósító sorai: „Széles ajtón át ... egy hatalmas pincébe jutunk... A pince 130 méter hosszú és 20 méter mélyen fekszik a földszinttől, hőmérséklete +8 +10 R. között. Kétoldalt 10 hektoliteres hordókban Pécs és Baranya megye nevezetesebb borfajai állnak. Kalauzunk elszámolja éveik számát 1868-tól 1882-ig. A pince végére derékszög alatt egy szárnypince nyílik, hossza 40 méter. Két sorban 20 hektoliteres hordókban pecsénye borok tartatnak...”⁴ Majd a „megolvasztott arany”, a *mythológiai nectár* megkóstolása után a legnagyobb pince bemutatása következik, ahol „a benyomás meglepő, 27 (!) méter mélyen vagyunk a föld gyomrában, 200 méter hosszú, 8 méter széles és 15 méter magas boltozat alatt” - írja az anonim újságíró, majd így folytatja: „Hőmérséklete +8 R. fok, lehetünk köddé sűrűsödik ... kétoldalt 30 hektoliteres oválhordókban szakadatlan sorban vonul el a baranyai hegyek bőséges nedve... Négy (mellék) szárnypince nyílik ide (derékszögben), mindegyik 56 méter hosszú... Hatalmas (72 hektoliteres) hordók között vagyunk, melyek vörös borral telvék ...” – olvasható az 1884-ben született szemléletes tudósításban, melyből azt is megismerhetjük, hogy az egyik szárnypincében található tartalék-hordók közül a 15.000 hektolitereseket Bertának és Antóniának, a 28.000 hektolitereseket pedig Jankának és Lőrincnek hívták. Az igazán élményszámba menő látogatás a 32 méteres mélységben található, 130 méter hosszú pezsgőspincében fejeződik be, a több mint 120 ezer pa-

³ Fünfkirchner Zeitung, 1879. június 18.

⁴ Látogatás Littke L. pinczejében Pécsen. Pécs, 1884. augusztus 30.

lackot tartalmazó sorok között, melyek tartalmát rövidesen megízlelhatték az 1885-ös fővárosi kiállítás látogatói is.

Tegyük hozzá: nem is akármilyen ízekkel, zamatokkal ismerkedhettek meg mindazok, akik mintegy tízezer palack Littke-pezszt elfogyasztottak, megvásárolták a kiállításon. Hiszen Littke Lőrinc, ahogyan erre utaltunk a korábbiakban, kezdettől fogva arra törekedett, hogy különleges ízű, extra zamatú pezsgókkal lepje meg a piacot. Olyanokkal, amelyek idehaza és külföldön egyaránt figyelemre számíthattak, kivívhatták a fogyasztók szimpátiáját. Kísérletei során a pezsgőgyártásnál felhasználható aromás növényi kivonatok és párlatok egész sorát próbálta ki, így többek között a zellert és a hársfavirágot, de próbálkozott a kissé agresszívebb illatú bodzavirággal és a sokkalta finomabb cseresznyevirággal is, „hogy új költeményeiben ízkiegészítőket rejtessen el oly diszkrétan, hogy az új aroma csak aláfesse a vezető szót, de ne váljék toladóvá. Az effajta mixelés arra is jó lehetett – állapítja meg Baranyai Aurél – hogy a majdan jelentkező versenytársak készítményeinél teljesebb, nemesebb, különlegesebb legyen.”⁵

Ízkísérletei során felhasználta az alpesi hegylakók májusi borát, a Mai-Trankot is, amit szagos mügével (Waldmeisterrel) készítenek áztatás és forrázás útján. Littke Lőrinc tömény Waldmeister-kivonattal is zamatosított pezsgót, mint ahogyan koriander túlérett termésének illatos utóízével is hasonlóképpen kísérletezett. Soha nem lankadó kísérletező kedve, örök többre vágyása, a versenytársak, köztük is mindenekelőtt a másfél százados előnyt élvező franciák utolérésének szándéka, egy jelentős, európai rangú pezsgőkonzern megteremtésének terve voltak/lehettek azon belső mozgatói, lelki motivációi, akarati tényezői, amelyek nem csak a szakma elismerését hozta meg számára, hanem azt is, hogy évtizedeken át a mecsekalji város különösen megbecsült polgárai között tartották számon. A korabeli német nyelvű sajtó a „pihenés nélküli”, tevékeny, vállalkozó szellemű férfiútól, városunk szépítésének, kereskedelme felvirágoztatásának, a bortermelés és a szénbányászat ügye fáradhatatlan előharcosától, a kiváló kereskedőtől, a város jeles polgárától” vett búcsút 1879-ben bekövetkezett halálakor.⁶

Littke Lőrinc hosszú évtizedeken át tagja volt a városi törvényhatóságnak. A Budai városrészben, a mai Búza téren emeletes nagy házat építtetett, melyet kaszányaként üzemeltetett. A város egyik legmódosabb polgáraként a Fő tér északkeleti sarkán működő kávéház emeletén lévő lakásnak, Pécs egyik legfényűzőbb lakásának is tulajdonosa volt, amit később Taizs József, a híres nyomdász vásárolt meg tőle. Ám valójában a több kilométernyi pince és jól működő pezsgőgyár volt élete nagy alkotása. A sikerek csúcsán állt, amikor hetven éves korában megállt a szíve. A későbbi, még nagyobb sikereket és elismeréseket már nem élhette meg, de a cég hivatalos elnevezésében megőrizte az alapító nevét, a század utolsó évtizedeinek látványos eredményei mögött pedig ott lüktetett az ő tántoríthatatlan akarata, töretlen szándéka, lankadatlan szorgalma; talán még figyelő tekintetét is magukon, szigorú szellemét és mesteri géniszát maguk közt érezhették az utódok.

Az örökösök, köztük is mindenekelőtt Littke József, Littke Lőrinc fia, az ügy folytatója, aki messzemenően építhetett az atyai hagyományra, apja példaadó erejére, alkotásának évtizedeken át kisugárzó hatására. Ami többek között ott rejtőzött abban, hogy az 1885-ös budapesti kiállítás sikere után megnyílt az út a pécsi pezsgó előtt külföldre, a tengeren túlra is. Ott munkált a múlt abban is, hogy József is szüntelen kereste-kutatta a reklám és a piacbővítés új és újabb lehetőségeit. Így született meg a „nemzet csalogánya”, Blaha Lujza pécsi fellépésének az emlékére a Blaha Lujza-pezszt. És természetesen ott rejtőzött az apai örökség egésze az események mélyén, akkor is, amikor a pécsi székesegyház re-

⁵ Baranyai: i.m. 15. p.

⁶ Fünfkirchner Zeitung, 1879. június 18.

A Littke-gyár pezsgőinek címkéi

konstrukciója után, 1891-ben megtartott fölszentelés alkalmából, őfelsége I. Ferenc József, Frigyes főherceg és a magyar kormány több tagjának kíséretében a gyártelepet látogatásával tüntette ki, s a telep megtekintése után a nagy előcsarnokban megízlelte a „Grand Vins Sec” pezsgőt, amiről a legnagyobb elismerés és dicséret hangján szólt. Ez alkalommal a Cs. és Kir. Udvari Pincék számára a Sport, a Monopole és az Imperial Grand Vins Sec pezsgőkből nagyobb tételben rendeltek is, s a céget rövidesen a *cs. és kir. udvari szállító*-i címmel tüntették ki. Littke József pedig a kereskedelem és az ipar terén szerzett érdemeiért megkapta a Ferencz József-rend lovagkeresztjét. A cég Frigyes főhercegnek is a főszállítójává vált, továbbá a nemzetközi hálókocsi- és európai expresszvonat-társaság is – a magyar pezsgők közül kizárólag – a Littke-féle Sport-pezsgőt vezette be.⁷

⁷ Baranya múltja és jelenje (Szerkesztette: Várady Ferenc), Pécs, 1896. I. köt., 636.p.

SPORT „EXTRA SEC“

LITKE L.

*** PÉCS ***

cs. és kir. udvari szállító,
Frigyes főherceg és **Saluator** főherceg
 ő cs. és kir. fenségei
 és az európai express-vonat
 szállítója.

Kapható minden elsőrangú vendéglőben, kávéházban és
 fűszerkereskedésben.

Gyári árak:

1. **SPORT Grand Vin Sec** . . . á 2 frt
2. **SPORT extra Sec** . . . á 2 frt 50 kr.
2. **SPORT Dry-Dry** . . . á 3 frt

3 három minőségű pezsgő az összes fejedelmi
 és főúri udvartartásokban bevezetve van.

A Sport-pezsgő reklámja a XIX. század végéről

A sikersorozat újabb állomása az 1896-os országos millenniumi kiállítás volt. A város megbecsülésének jeleként az öt fős pécsi bandérium zászlótartójaként – kuruc lovas jelmezben – ifj. Litke József feszíthetett Budapesten a Vörösmarty téren, akinek karmazsin piros nadrágja, gazdag arany zsinórzattal, sárga csizmája, arany brokát atillája, medvebőr kacagánya, ugyanilyen sasszárnyas süvege még az egyébként szürkének aligha mondható bandérium-tagok szín-orgiájából is kitűnt. Mellesleg a lovak felszerelése sem volt sokkalta szerényebbnek mondható. A zászlótartó lovának kuruc kantárzata fekete bőrből készült, félholddal, a többi négy lóé barna bőrből, és mind díszkantárzattal voltak felszerelve. Valamennyi lószerszám aranyozott zablakkal, aranyozott csillagvezetékekkel és láncokkal, aranyozott kengyelvasakkal, selyem fejhálózattal és hosszú vendégfarkakkal készült. Litke József lovát medvebőr nyeregtakaró borította, piros szegélyzettel és arany rojtokkal. A többi négy lovon kék plüsstakaró volt arany rojtokkal és paszománttal, a ta-

karó négy sarkában a város selyemmel hímzett színes címerével.⁸ Az igazi sikert persze nem ez, hanem az országos kiállítás igazán vonzó külsővel rendelkező Littke-pavilonja jelentette, amely nem csak a pécsieknek vált kedvenc találkozóhelyévé, és nem csak a fővárosiakat hódította meg termékeivel, hanem a zsűri legrangosabb elismerését is kivívta. A mintegy huszonhatezer kiállítónak közel a harmada (8349) kapott valamilyen kitüntést. A Littke L. cég a legnagyobb díjat nyerte el: állami aranyérmét kapott. A pécsbaranyaiak közül ez rajta kívül csak Biedermann Ottónak sikerült.⁹

„A Littke-gyár nagy hírnévnek és közkedveltségnek örvend, aminthogy a magyar pezsgők kezdenek is erősen versenyezni a külföld híresebb pezsgő boraival s ha hírnévben nem is, de zamat és finomság tekintetében kezdik megközelíteni azokat – olvashatjuk Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás c. kiadványban – Magyarországon ma már általánosan kedvelik a hazai pezsgőket és csakis a francia gyártmány az, amelyet szívesebben fogyaszt a közönség.”¹⁰ Littke Lőrinc nagy álma így jutott közelebb a megvalósuláshoz másfél évtizeddel halála után. Igaz, a franciák másfélszázados előnyét még nem sikerült ledolgozni, ám a budafoki Törleyvel és a másik budafokival, a François-féle pezsgőgyárral a Littke L. cég már sikerrel versenyezhetett ezekben az években. Ezt az is elősegítette, hogy a pécsi gyárnak ekkor már főraktárai működtek Budapesten és Bécsben, telepei és ügynökségei voltak továbbá Prágában, Lembergben, Zágrábban, Chicagóban, Fiumében, Máltán, Szalonikiben, Szófiában, Konstantinápolyban, Bukarestben, Szarajevóban, Nápolyban és Oroszországban. Alig több, mint egy évtized alatt olyan jelentős piackutatás és bővítés történt, hogy az ingyencek már szinte a világ minden részén akár Littke-pezsgővel búcsúztathatták a századfordulót Angliától Indiáig, Olaszországtól Észak-Amerikáig, Oroszországtól Braziliáig.

Ezek a sikerek már elválaszthatatlanok voltak Littke József nevétől, aki a pezsgőgyár alapításakor még 18-19 éves ifjú, ám aki az atyai örökség ugyancsak eredményes folytatójának bizonyult az 1880-1890-es években. A gyár termelésének növelése (folyamatosan egy millió palack pezsgő érlelődött a Scitovszky téri pincelabirintusban ezekben az évtizedekben!), a külföldi kereskedelmi kapcsolatok megteremtése, az export kiépítése, a kiállításokon történő kiváló szereplések mind-mind az ő munkáját dicsérték. Úttörőnek bizonyult az 1890-es évek pécsi filoxera-pusztítása után a szőlők rekonstrukciójában és bortermelőként is kiváló eredményeket ért el. „A Szkóko déli oldalán 21 hold szőlő hirdeti, hogy ő egyike volt azoknak, akik a pécsi szőlők felújítására törekedtek. Számtalanszor mondotta, nincs nagyobb ellensége a műbornak, mint a természetes bor...”¹¹ Miután Pécsen a kilencvenes évek elején két esztendő alatt a szőlőterület harmada elpusztult, a bortermelés pedig a felére csökkent, a szőlőtermelők többsége hitét veszítette, Littkéék viszont – az Engel, az Eiser, a Schwabach-féle vállalkozásokkal együtt – új üzleti lehetőségeket igyekeztek teremteni: olasz és dalmát borokat hoztak Pécsre és háziasították azokat a helyiekkel. Közben sikerült fejleszteniük a gyárat is. Még a királylátogatás előtt francia gyártmányú likőröző és dugaszoló gépek kezdték meg működésüket.

Littke József apjához hasonlóan külföldön leshette el a mesterség fogásait: Bécsben, majd Franciaországban, a pezsgőgyártás klasszikus földjén: Champagne- és Epernay-ben dolgozott éveken át. Kereskedelmi ismereteit pedig részben Angliában, Londonban szerezte. Atyja halála után egész erejét és tevékenységét a magyar pezsgőgyártás megalapozására és fejlesztésére fordította. És nem sikertelenül. Szak-

⁸ Pécsi Figyelő, 1896. április 8.

⁹ Uo. 1896. november 18.

¹⁰ Laurenic Gyula kiadásában. Budapest, 1896.

¹¹ Dr. Jobst László: Littke József (1840-1902). A Mecsek Egyesület Évkönyve. Pécs, 1902. 9-10.p.

mai eredményeit, saját nevének és szülővárosának, Pécsnek a népszerűsítését városa polgársága többek között azzal ismerte el, hogy a törvényhatósági bizottság tagjai közé választotta, ahol hosszú időn át a testület egyik vezéralakjaként tartották számon. Az akkori polgármester, Aidinger János egyik állandó és méltónak bizonyult vitapartnerévé vált. Heves szócsatáikat – különösen a városi költségelőirányzatok, illetve a zárszámadások beterjesztésekor – mindenkor a publikum élénk érdeklődése kísérte. A dolog pikantériája volt, hogy az ellenfelek gyermekei megszerették, majd el is jegyezték egymást, ám Litke József híven önmagához továbbra is a korábbi vehemenciával és elszántsággal protestált a közgyűlési teremben, ha azt szükségesnek ítélte. S hogy mindez hasznára vált-e a köz ügyének? Annyiban mindenképpen, hogy a polgármestert és híveit nagyobb alaposságra és körültekintésre készítette az előterjesztések, a költségvetési tervezések, a kiadások terén.¹² Azt vallotta, hogy csakis a jól fizetett, anyagilag és erkölcsileg egyaránt megbecsült köztisztviselői kartól várható el ez odaadó, szakmailag magas színvonalú, emberileg kifogástalan munka. Az ő sürgetésének volt köszönhető, hogy Pécs Sz. Kir. Város tisztviselői karának javadalmazása ezekben az évtizedekben bármely vidéki városéval összehasonlítva kiállta a próbát.

Megbecsülését tükrözi az is, hogy a pécsi Nemzeti Casino több alkalommal is alelnökévé, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara pedig elnökévé választotta. Tíz éven át, 1892-től kezdődően, 1902-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ez utóbbi tisztséget, „odaadással, szeretettel csüngött elnöki állásán – írta róla némi pátosszal halálakor búcsúztatójában dr. Jobst László – felszólalásainak tartalmas volta, eszméi, melyeket a kereskedelem és ipar fejlesztése céljából szükségesnek és kiviendőnek tartott, épp oly világos főre, mint bátor, fölfelé is szókimondó s a közérdeket minden magánérdek fölé helyező egész embernek mutatták.”¹³ Más visszaemlékezések is gyors felfogású, helyes ítélőképeségű, meggyőző beszédű, jó szónoki képességekkel megáldott emberként ábrázolják, akit mindig igazságérzete vezérelt, és aki kritikáját mindenkor kíméletlen szigorral gyakorolta. Mindeközben soha nem vesztette el emberségét, például a városi törvényhatóság adókievítő bizottsága elnökeként is védte a kisembereket a nagy terhektől, és a „kincstár rideg felfogásával szemben gyakran foglalt állást s eredménnyel.”¹⁴ A korabeli sajtó szerint nagyrészt neki köszönhető, hogy megépült a Nemzeti Casino és a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara palotája.

Kamarai elnöksége idején számos nagyjelentőségű döntés meghozatala fonódott össze a nevével.¹⁵ Részes volt azon állásfoglalásnak, amelynek eredményeként a kamara 1899-ben úgy döntött, hogy állítsanak fel Pécssett egy hatósági jellegű vegy-kísérleti állomást, s ezzel egyidejűleg – tekintettel a bortermelés fontosságára – hozzanak létre egy borvizsgáló bizottságot is. Az ő elnöksége idején merült fel a gondolat, hogy fel kellene építeni a Bátaszék-Baja közötti hidat a Dunán. Hegedűs Sándor kereskedelemügyi- és Darányi Ignác földművelésügyi minisztereknél személyesen is eljárt az ügyben, így végül is az 1907-ben megvalósult hid felépítésében – jóllehet a megvalósulást már nem érthette meg – neki is elévülhetetlen érdemei vannak. 1900-ban, Zsolnay Vilmos halálakor ő emlékezett meg az elhunyról, elsőként fogalmazva meg, hogy az ország világhírnevet kivívott, első számú iparos szobrot érdemelne. A báró Fejérváry Imre főispán elnöklése mellett megalakult szoborbizottságnak – Majorossy Imre, Pécs sz. kir. város polgármestere mellett – ő töltötte be a másik alelnöki tisztét. Igazán nem rajta múlt, hogy a néhány hónap alatt összegyűlt pénz ellenére is a szobor csak évek múl-

¹² Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922. 125-126.p.

¹³ Uo.

¹⁴ Pécsi Napló, 1902. augusztus 13. Litke József

¹⁵ Vörös Huba: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 1881-1948. 36-37.p.

tán valósulhatott meg, pontosabban csak 1907. október 13-án avathatták fel. A szoborakcióért a kereskedelemügyi minisztérium a kamarának elismerését fejezte ki.

Életútja alapján ismerte és fontosnak tartotta a hazai kereskedők és iparosok számára a külföldi tapasztalatok megszerzését. Természetes volt tehát számára az, hogy amikor 1900-ban a kereskedelemügyi miniszter lehetővé tette arra érdemes iparosok részvételét a párizsi nemzetközi kiállításon, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara nem csak a miniszter által biztosított lehetőségekkel élt, hanem úgy döntött, hogy saját költségére is kiküld három pécs-baranyai iparost és két ipari segédmunkást. Így jutott ki Párizsba Holly Mihály pécsi műasztalos, Péterfai Eördög Lajos pécsi kocsigyártó, Germán Ferenc pécsi műbútorasztalos, Molnár József pécsi lakatossegéd és Bodensteiner József pécsi nyomdai gépmester.¹⁶

A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara meglehetősen hézagos iratanyaga alapján is megállapítható, hogy Littke József nem csupán a külföldi tapasztalatok felhasználásával – és nem mechanikus átvételével! – tartotta lehetségesnek a hazai ipar előrehaladását, hanem a hazai ipar pártolásával és védelmével is. Azt is felismerte, hogy a vámsorompókat mindenekelőtt nem az európai, hanem az amerikai áruk előtt kellene bővíteni, mert az 1901. december 28-i kamarai közgyűlésen elmondott beszámolója szerint: „Amerika ellensúlyozására egész Európa koalíciója is alig lenne elégséges, nemhogy egyes kis országok magukra hagyva boldogulhatnának.”¹⁷

1902 nyarán arról tudósítottak a helyi lapok, hogy Littke Józsefet Bécsben, a Löw-féle szanatóriumban az osztrák főváros leghíresebb professzorai – Nothnagel és Eiselberg – megműtötték. A bélrák operáció az első hírek szerint jól sikerült, ám később váratlan komplikációk léptek fel, a beteg belázasodott, gyengülni kezdett, és néhány nappal a műtét után elhalálozott. Pécs város törvényhatóságának egyik legagilisebb tagja, „a pécsi ipar és kereskedelem egyik legerősebb oszlopa” távozott az élők sorából.¹⁸ Az az ember, akit a közügyek terén mindig az igazság vezérelt, aki „semmiféle melléktekintettől nem hagyta magát befolyásoltatni.”¹⁹ Az a szakember, aki a „néhai Zsolnay Vilmos után ... az ipar és a közélet terén első helyet foglalt el” Pécsen.²⁰ Apja örökébe lépve, közös nagy alkotásuk, a pécsi pezsgőgyár a város egyik nevezettségévé vált, a határokon túlra is elvitte a Littke nevet, idegen országokban is ismertté tette Pécs városát, a gazdaság és a kereskedelem véredényrendszerein keresztül összekapcsolta Magyarországot és Európát. Száz évvel ezelőtt megtette mindazt, aminek érdekében már egy évtizede ismételten erőfeszítéseket teszünk.

¹⁶ Uo. 37-38.p.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Pécsi Közlöny, 1902. augusztus 18.

¹⁹ Uo.

²⁰ Pécsi Napló, 1902. augusztus 13.

A PÉCSI VÍZELLÁTÁS TÖRTÉNETE A RÓMAI KORTÓL 1892-IG

Városunk polgárai, amikor lakásukban főzés, mosogatás, vagy tisztálkodás céljából kinyitják a vízcsapot, bizonyára nem gondolnak arra, milyen műszaki rendszert kellett kiépíteni ahhoz, hogy tiszta, ivásra alkalmas vízhez jussanak. Talán még a legavatottabbak, a Vízmű dolgozói sem gondolnak arra, hogy e rendszer mikor és hogyan alakult ki, és miképpen fejlődött a mai napig. Pillanatképet vázolunk fel a pécsi vízmű megalakulásának körülményeiről, majd elvezetjük az olvasót a történelmi múltba, bemutatjuk a várossá válás és az ivóvíz hozzáférhetőségének szoros kapcsolatát.

Pécs város római kori története a II. században kezdődik. A római birodalomban, így a provinciákban is várossá csak az a település válhatott, amelyben a vízellátás biztosítva volt. Sopianae-nak, Valeria tartomány székhelyének, tehát mint közigazgatási székhelynek víz és csatornahálózzal rendelkező „város”-nak kellett lennie. Sajnos Sopianae e közműveiből nagyon kevés emlék maradt fenn, ellentétben sok más pannóniai várossal, ahol a feltárások pontosan rekonstruálták a vízszerezés és vízelosztás, valamint a csatornázás korabeli kiépítettségét. Ennek oka, hogy míg Aquincum–Óbuda, Brigetio–Ószőny, Gorsium–Tác ásatással kutatható, mert helyükön később mezőgazdasági művelés folyt, addig Sopianae-ra ráépült a mai város, és itt csupán az építkezések alkalmából, tehát véletlenszerűen kerülhetnek elő a római kori emlékek.

Sokkal több régészeti emlék maradt ránk e tárgykörben a török időkből, és még több a XVIII-XIX. századból, amikor már a város működésének dokumentációi sem pusztultak el. (tanácsülési jegyzőkönyvek, főkapitányi levelek, vízvezeték javítási számlák, stb.) A vízellátással kapcsolatos tárgyi emlékekkel legfőképpen két pécsi kutató, Nagy Lajos és Fetter Antal foglalkozott. Az ő rendszerező munkájuk jelenti az alapját jelen írásunknak is.

Római kor

Kr.e. 12. és Kr.u. 9. között Augustus császár légioi átkeltek a Száván és meghódították a Dunától nyugatra eső területeket. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egycsapásra kialakult a mai Dunántúl területén Pannónia római provincia és létrejött a városi élet, hanem azt, hogy a római csapatok hídfőállásokat létesítettek a Duna mentén, és ellenőrzésük alatt tartották a mai Dunántúl területét. A hódítók a Mecsek lábánál illír-kelta vegyes népességet találtak. Az illírek a korai vaskorban, a kelták pedig Kr.e. 400 táján jelentek meg ezen a vidéken. E népességnek és nyelvüknek szerepe lehet a város római nevének kialakulásában. Egyes kutatók szerint a Sopianae szó tövét képező Sop jelentése állóvíz, mocsár, rét, utalva a pécsi medencében elterülő mocsaras vidékre. A kelta elnevezés elrómaiiasodott alakja lehet a Sopianae név, mégpedig többes számban, mivel eredetileg ez több elszórt település gyűjtőneve volt.

Sopianae 295 után Valeria tartomány székhelye lett. A városközpontban középületeket emeltek, ezek maradványait 1903-1904-ben a mai postapalota építése során tárták fel. A 1960-as években pedig e terület nyugati részén nagyszabású közfürdő nyomai kerültek napvilágra márvány borítású vízmedencékkel és egy 12 cm átmérőjű lefolyócső maradványával. Az 1958-as ásatások során a székesegyháztól nyugatra nagyméretű vízvezető csatorna maradványai kerültek elő. A csatorna falában római téglákat találtak. Az előkerült emlékek alapján a Ferencesek utcája, a Kórház tértől délre a Nagy Lajos király útja, keletről a Bajcsy-Zsilinszky út és az Irgalmasok utcája által határolt területen volt az élők városa. Ettől északra, az Aradi Vértanúk útjáig (korábban: Petrezselyem utca) terült el a holtak városa.

Ez utóbbiban talált rendkívül gazdag síremlékek és temetkezési leletek alapján Sopianae, különösen a IV. században virágzó város volt. Ilyen nagyságú és kultúrájú római város működésének alapeleme volt a jó minőségű víz, illetve a vízvezeték- és csatornarendszer. Mivel e területen az ásott kutak vize ivásra alkalmatlan, ezért feltételezhető, hogy a teljes mennyiséget a Mecsek déli lankáin fakadó tiszta vízű karsztforrásokból fedték. Az ellátásban legfontosabb szerepet játszó három forrás újkori neve: Petrezselyem-, Kaposvári- és Tettye-forrás. E forrásokból részben négyzetes keresztmetszetű, kőlapokkal lezárt, földbe süllyesztett csatornáknak, részben égetett agyagcsövekben vezették a vizet a városba. A görög városokban is vezettek vizet több km-es távolságból, de a római szervezés formálta mindezt modern értelemben vett közművé. Föld alatti vízvezető rendszert fejlesztettek ki Athénban, Thébában és Szamosz szigetén, ahol egy 1250 m távolságban lévő hegyoldalról érkezett a víz, föld alá helyezett terracotta csöveken. Az első római városi aquaeductus Kr.e. 312-ben görög mintára létesült. Rómában a megnövekedett létszámú lakosság igényei miatt Kr.e. 33. és Kr.u. 52. között, tehát jóformán egyetlen évszázad alatt még öt új felszíni aquaeductus épült. A birodalom belsejében, a Földközi tenger medencéjében a vízvezeték-építés nagy korszaka volt ez az időszak.

Kezdetben a csatornázás csak késve követte a vízépítést. (Rómában is csak a II. században) Pannónia városaiban a II. században kezdték meg a vízellátás-csatornázás kialakítását. Vízvezetékkel, csatornával ellátott város volt Aquincum, Brigetio, Savaria, Scarbantia, Gorsium és természetesen Sopianae. Ezen városokba hegyek magasabban fekvő pontjain fakadó forrásainak vizét vezették be, több km távolságból. Kivételt ez alól csak Aquincum egyik aquaeductusa jelent, amely a Duna-parti források galériában összegyűjtött és vízikerekkel felemelt vizét juttatta el a városba. A víz vezetésére többnyire háromféle vezetékkel alkalmazták: falazott vagy előregyártott kőcsatornát, égetett agyagcsövet, valamint 2 rész ólom és 1 rész ón ötvözetéből álló ólomcsövet. A falazott vagy előre gyártott kőcsatornát rendszerint a távolsági vezetéknél és a felszín feletti aquaeductusnál alkalmazták.

Pannóniában, a völgyek és a mocsarak feletti átvezetést kivéve, mindenütt földbe került a vezeték. Kivételt képez a két aquincumi, amely viszont elég rövid volt, mindössze néhány km hosszú, míg a savariai 26 km-es. Az ilyen vezetékekben 5-8 %-os lejtésben gravitációsan áramlott a víz az elosztási pontokig. Városunkban mindhárom ellátó forrás (Petrezselyem, Kaposvári, Tettye) irányába vezetően találtak földbe fektetett, főként falazott kőcsatorna-maradványt.

A Papnövelde utca 25. sz. ház udvarán 1967-ben előkerült tufa kövekből épített vezeték talpát peremes cserepekből képezték ki, ami teljes egészében megegyezik a scarbantiai vízvezeték műszaki megoldásával, amely bizonyítottan római kori. A mediterrán városokban – ahol a fagy nem veszélyeztette a felszíni vízvezetékét – csodálatos példányai maradtak a boltíves aquaeductusoknak. Elosztó vezetékként a föld alatt mészhabarcsba ágyazott égetett terracotta csöveket, illetve nyomás esetén és a házakban ólomcsövet alkalmaztak. Az agyagcsövek 60-70 cm hosszúak voltak, egyik végükön elkeskenyedő, másik végükön bővülő, ún. tokos kialakítással. Kötésre és védelemre mészhabarcsot, takarásra pedig kő- vagy égetett agyaglapot (vastag cserepet) alkalmaztak. Számos ilyen vízvezetéki leletanyaggal rendelkezünk, főleg a belváros északi részéből, a Káptalan, a Hunyadi, a Papnövelde és a Megye utcából.

A város déli részén az évszázadok alatt rárakódott törmelék következtében olyan mélyre kerültek a vízvezetéki maradványok, hogy csak a nagyobb házak alapozásakor, vagy csatornaépítéskor kerülnek a felszínre. Pécsett az egymásra épülő kultúrák miatt a csövek eredete és kora nehezen vagy egyáltalán nem határozható meg.

A római kori nagyobb városok vízfelhasználási struktúrája a kor technikai színvonalának megfelelően hasonlított a mai városokéra. A gazdagabb lakásokba ólomcsővel

vezették be a vizet, bronz elzárócsapok voltak, vízóblítékes illemhely és fürdőhelyiség üzemelt, s kiépült a használt víz elvezetésének a hálózata is. A közterületeken fürdőmedencék, közkutak (nymphaneum) és vízóblítékes utcai illemhelyek voltak.

A használt víz elvezetésének, az ivóvizéhez hasonlóan ugyancsak kialakult a hálózata, a szennyvíz jellege azonban olyan volt, hogy a közeli befogadó patak, vagy folyó mikroorganizmusai könnyen meg tudtak birkózni a lebontásával, tehát szennyvíztisztító telepeket nem kellett létrehozni.

A római birodalom városaiban, beleértve a provinciákat, mérnöki tervezéssel, igen nagy költséggel, fejlett technikai színvonalon oldották meg a vízellátást és a csatornázást. Volt vízjogi törvény, amely nemcsak műszakilag, hanem közgazdaságilag is lefedezte ezt a magas szintű szolgáltatást.

Sopianae egy-két évszázadig élte a római kor magas civilizációs szintű életét, majd a barbárok egyre gyakoribb betörései következtében hanyatlani kezdett. Az V. században a hunok támadása, majd a népvándorlás következtében a város elpusztult.

A középkor és a török megszállás időszaka

A terület újjáéledése valószínűleg csak a XII-XIII. században következett be. Nem tudjuk, hogy a megelőző hét évszázadban fennmaradt-e a városi életnek és a fejlett római vízellátásnak valamilyen működő formája, hiszen nincs értékelhető régészeti leletünk. Csak gyanítjuk, hogy a római kor „malomipara”, amely a Tettye-forrásra települt, bizonyos mértékig megmaradt, illetve bizonyos korokban újjáéledt. A történészek szerint a vizigótok a Tettye völgyben fejlett malomipart működtettek. Tehát feltételezhető, hogy a karsztvizek hasznosításának és a római kori vezetésének módja nem merült homályba, esetleg valamilyen mértékben megőrzésre is került.

A magyar államszervezés lényeges változást hozott Pécs életében. Szent István király 1009-ben püspöki székhellyé tette Pécsét. A püspökség központja a rómaiak lakta területen jött létre. A világi településről, vagyis arról, hogy az Árpád-korban az egykori római polgárváros területén, illetve másutt milyen település volt, alig tudunk valamit. Gosztonyi Gyula a Mindenszentek temploma környékét és az ahhoz csatlakozó Tettye patak völgyét tekinti a kora Árpád-kori városmagnak, de valószínű, hogy több település létezett a mai Pécs területén. Ezt bizonyítja az északi megkerülő út építési előkészülete közben a közelmúltban feltárt Árpád-kori templom maradványa is.

Ezeket a lakott részeket 1242-ben a tatárjárás elsöpörte. Ezt követően kőfallal vették körül azt a területet, amelyen belül a városá fejlődés megindulhatott.

Oláh Miklós 1536-ban így írt Pécsről: „Van egy püspöki kert a mondott hegy északi oldalán, ahol forrás buzog, amelynek folyása a város felé haladtában mintegy 40 malmot forgat sorjában. A hegyoldalban más források is törnek fel, ezeket csatornákon bevezetve üdül fel ez a termékeny földű és jó borban igen bővelkedő város.”

Hiteles szemtanú bizonyítja tehát, hogy a város már a török előtt rendelkezett megfelelő szintű vízellátással. A téma neves kutatói, Nagy Lajos és Fetter Antal, mivel a közép-európai városokban az első nyilvános közkutakat, vízvezetékekkel együtt, a XV. század elején kezdték építeni, feltételezik, hogy Pécs, a módos egyházi és polgári város, a többi közép-európai várossal egyidőben vezette be a vizet. Nagy kérdés, hogy a római kori vízellátásnak volt-e hatása – és ha igen, akkor milyen – a középkori kiépítésre? Pécs 1543-ban elfoglalta a török. A magyarság nagy része életét veszítette, a megmaradók kiszorultak a belvárosból, és javarészt a Tettye-patak közelében lévő Mindenszentek temploma köré települtek. A városfalon belül megkezdődött a jellegzetes török életforma kialakulása vízellátás-bővítéssel, csorgókutakkal, vízmedencékkel (sandervár), fürdőkkel. Evlia Cselebi 1663-ban a következőket írta: „A város mögött északon, hegyes helyen, a nap által át nem hatolható árnyékos és pázsitos hegyszegély van, hol a fák árnyékában, százakra menő helyen magas fű között Szelszebil folyóhoz [a paradicsom egyik

folyója] hasonlóan csillogó vízmedencét képezve néhány száz folydogáló forrás folyik." Másból pedig: „minden házban szőlők, vízmedencék és szőkőkutak vannak.”

A Cselebi-idézet is mutatja, hogy Pécs török kori vízellátásában fontos szerepet kaptak a Tettye környéki források. Annak érdekében, hogy a patak vízmennyisége – mert ez malmokat hajtott – ne csökkenjen, valószínűleg a Tettye-völgy többi forrását használták fel erre a célra. Ilyen volt a Püspökmalmi-, a Kniffer-, a Mindszent- és az Ó-forrás. A török kori vízvezetékrendszer szempontjából valószínűleg csak a Püspökmalmi-forrás, valamint a Tettyétől nyugatra elhelyezkedő Kaposvári- és Petrezselyem-források vize jöhetett számításba. Sajnos a csöveknek csupán elenyészően kis csoportja lokalizálható, így a vezetékekrendszer török kori kiterjedése pontosan nem állapítható meg. Kétségtelen azonban, hogy az összes török kori közkút, templom és fürdő, valamint a magánházak ellátására egy szervesen kapcsolódó alaphálózat létesült, amelynek keleti része a mai Tettye, a Papnövelde és a Megye utca vonalában haladt végig, és fő osztáspontjában, a Széchenyi tér északi részén találkozott a Kaposvári-forrástól a Hunyadi úton lejövő vezetékkel. A város nyugati része a Petrezselyem-forrásból kapta a vizet, amely a mai Sétatéren csatlakozhatott az előbb említett vezetékrendszerbe.

A rendelkezésre álló adatokból mindenesetre megállapítható, hogy Pécs középkori vízellátása a római korinál lényegesen alacsonyabb technikai színvonalon éledt újjá. A városfalon belül, majd később a külvárosokban is csak földbe fektetett égetett agyagcsöveket használtak. A vízvezetékét továbbra is a három fő forrás táplálta, a vízvételzés pedig az utcákon vagy a tereken épült, illetve a házak külső falába elhelyezett állandóan csorgó, ún. közkutakból történt. Magánkutakat a házak belső terében először a törökök építettek. Ők egyébként kibővítették, illetve felújították a vízellátó rendszert, de technikai vonatkozásban döntő újítást nem alkalmaztak. Ennek a rendszernek a legnagyobb műszaki problémája a nyomáscsökkentés volt, hiszen az égetett agyagcső nem bírta volna ki több bár-os nyomást, amely a város alsó részein előállt volna. Ezt a problémát úgy oldották meg, hogy a csővezetékbe megszakító és elosztó tartályokat iktattak be, amelyek egyben vízvételző helyek is voltak. A kisebbekhez (1 m³ nagyságrendben) rendszerint állandóan csorgó kutak csatlakoztak, a nagyobbak (10 m³ nagyságrendben) az ún. sandervárak egyéb vízhasználatra – például mosásra, állatok itatására – is alkalmasak voltak. A kisebb tartókat rendszerint a házak falába helyezték el, a nagyokat, amelyek tereken álltak, deszkával takarták, és télen trágyával vették körül, hogy be ne fagyjanak.

A kutatók Pécs vízellátásának eddigi három korszakából (római, középkori, török kori) előkerült csővezetéki maradványokat két kategóriába sorolják: bizonytalan korú és bizonyítottan török kori. Az elsőbe, sajnos, még a XVIII–XIX. században épült is tartozhat, hiszen Lukrits városi mérnök 1857-ben a rómaiakéval azonos kiképzésű csatornát is tervezett a Széchenyi téri közkutak felesleges vízének elvezetésére.

A török kori csöveket Nagy Lajos és Fetter Antal az alábbiakkal jellemzi:

- Finoman iszapolt agyagból formázták.
- Kiegetéskor a legtöbb cső szürke színt kapott.
- Hossztengelyük közepe felé kissé szűkülnek.
- A tágulat a víz folyása felőli végükön nagyobb.
- Három, ritkábban két borda díszíti felületüket, ennek megfelelően üregük felől körkörös benyomat fut. (Itt megjegyzendő, hogy a külső bordának a környezetéhez rögzítő szerepe a díszítéssel szemben fontosabb.)
- A legtöbb cső belső felülete hullámos, esetenként körkörös, mélyebb vájatokat képezett ki a fazekas.
- Illesztésüket oltott mésszel tömítették. (a mészpor-tömítést utóbb vízzel leöntötték)

„A csövek földbe helyezése különböző”, olvasható az idézett kutatók munkájában. „Némelyik vezetéket csak betemették az árokba. Másokat földdel vették körül, és mész-

kő lapokkal, darabokkal védték felülről. Találtunk csak habarcsba ágyazottat is. A habarcs a legtöbb esetben sok meszet tartalmaz, és benne kisebb-nagyobb mészkődarabokat, vagy mint említettük, egy esetben téglát is találtunk. A Hunyadi út 6. ház előtti szürke csővezeték fehér habarcs védőburkában egyenletesen eloszolva töreket találtunk, amelyet az oltott mészbbe kevertek be. Arra vonatkozólag, hogy egyik vezetékért helyezték csak a pusztá földbe, a másikat pedig habarcságyba, nem tudunk biztos véleményt mondani. Lehetséges, hogy a habarcsba ágyazás a vízvezetékek építése során szerzett tapasztalataik eredménye. Az építető anyagi lehetőségei is megszabhatták a kivitelezés módját. Az egyes csődarabok kiképezése is azt bizonyítja, hogy a törökök olyan vízvezeték-építési tapasztalatokat hoztak magukkal, amelyeket sok évszázados, ha nem több évezredes hagyomány előzött meg."

Míg a középkorban a vízvezetelési helyeket elsősorban az ún. csorgókutak jelentették, ahonnan a lakosság vízhordó edényekben vihette házaiba a vizet, addig a törökök már magánházaik jelentős részébe is bevezették a vizet. A tereken pedig nagyobb (akár 10 m³-es) víztárolókat is építettek. (Ez a víztározó funkciójában is megmaradt, és török neve is átkerült a magyar nyelvbe a XIX. század végéig.) Jelentős volt a törökök fürdőkultúrája is. (példa erre a Ferencesek temploma melletti Memi pasa fürdője)

A használt víz elvezetésének technikai megoldása nem volt kiépítve. Ez a víz vagy elszivárgott, vagy lassan csörgedezve dél felé elhagyta a várost.

A török kortól 1892-ig

Zrínyi téli hadjáratának serege 1664-ben érkezett Pécs alá. Egyik hadvezére, Eszterházy a következőképpen írja le a látottakat: „Isten segedelmével az híres Pécs alá érkezvén, nem hiába választották az régi magyarok ezt a földet, mivel ezen helységnek szép stílusát, pronomontoriumját sok tollnak költetik exprimálni. Búzatermő földje jó, mindenütt gazdagon teremnek, a réteket kedves patakok szeldelik át, a gyönyörű szőlők nem csupán bort teremnek, de mindenféle gyümölcsöt is. Bora jó, többnyire mind veres. A belső város terjedelme oly nagy, hogy Bécset is meghaladni látszik. Tizenhat mecset van a városban, vörösréz, ólommal, vagy más érczlemezekkel fődött, a falakon belül két fürdő is van márványpadozattal, érczből készült kutakkal és kristály ablakokkal, az utcákon is vannak nem közönséges mívű kutak. A város szitusa úgy fekszik, mint Kőszegh, benn a városban 45 forgómalom, mind cseréppel fődött, csatornái temérdek sok, úgy, hogy sok istállóban az lovak elejében is csatornán folyik az víz."

Eszterházy azért ismerhette meg ilyen alaposan a várost, mert a hadsereg a várost megostromolta, elfoglalta és felégette. A török lakosság a várba menekült és olyan keményen védelmezte azt, hogy a hadsereg Zrínyi parancsára beszüntette az ostromot.

A római, a középkorban és a török korban oly virágzó városnak néhány évtizedig a pusztulás lett a sorsa. Makár János ezredes katonái még kétszer törtek be a városba, és raboltak, pusztítottak. Az ezredes a török elleni harcok elismeréseképpen birtokot kapott Baranyában, többek között azt a hegyet is, melyet később róla neveztek el. 1686-ban a szövetséges haderő Badeni Lajos vezetésével ostrom alá vette a várost. Zeiler Márton egykorú történétíró ezt így írta le: „...a várbeliek ivóvizüket kívülről a legközelebbi völgy forrásából kapják [a mai Petrezselyem-forrás], melynek vize több vársánczon áthaladva, vezetéken jut a várba, annak északnyugati oldalán. A forrást, amelynek előtörési pontját boltív védelmezte, de fölül a reá hányt föld elrejtette, nem lehet megtalálni, a várárkon keresztülhúzó vízvezeték azonban látható volt, ezt használták föl az ostromlók s bombával sikerült a víztartót szétrobbantani úgy, hogy a várbeli törökök ivóvíz hiányában voltak kénytelenek magukat megadni."

1686-ban a város tehát felszabadult a török uralom alól, azonban romokban hevert, szinte teljesen elpusztult. 1695-ben az első lakossági összeírás csak 180 családot említett. A pusztítás tovább folytatódott a kurucok és a rácok betörései alkalmával,

akik 1704-ben kétszer is felégették Pécsset. Majd lassan megindult a betelepülés. Kezdetben balkáni szlávok és törökök (két év alatt 2200 törököt kereszteltek meg), 1720 után pedig a tömeges német bevándorlás hatására kezdett növekedni a lélekszám.

A pusztítások következtében a vízvezetékek és a kifolyó kutak használhatatlannak váltak. A korabeli történész írja, hogy a város közepén források fakadnak és pedig: „...a nagy piatznak [mai Széchenyi tér] felső részén, ahol azelőtt török épületű két tsapon folyó tsatorna állott, a mostani víztartó öblönnyel körülfogott szökő kúttól nyugat felé mintegy 7-8 lépésre – az ún. Kis Flórián, azelőtt hasonlóképp török épületű tsatorna és alábbi Nagy-Flórián tsatorna alatt az alsóbb házak pincéi vízzel tellnek meg.” Tehát ahol a vezetékek megrongálódtak, ott a forrásokból levezetett víz feltört a felszínre.

Az első helyreállítás, a XVIII. sz. elejéről fennmaradt számadások szerint a város kútjánál történt, amelyet 1710. december 18-án nyitottak meg. A mostoha körülmények miatt a jobbágy sorban élő város csak a legfontosabb vízvezetékét és közkutakat tudta felújítani. A régi, főleg török kori magánkutak fenntartását a városi tanács a vízhiány miatt megtiltotta. Pedig akkor még viszonylag kevesen laktak a városban; 1780-ban csak mintegy 6000-en. 1780-tól fordulat következett a város életében, megszabadult feudális kötöttségeitől, 1780. január 21-én, Mária Terézia Pécsset szabad királyi város rangra emelte.

Ekkor született címerében szerepel a Tettye-patak is. Ez a cím, a vele járó kiváltságok és lehetőségek gyors fejlődést indítottak meg. A város 1785-88 között a kor technikai színvonalán felújította és kibővítette vízvezeték-rendszerét. A még mindig csorgó rendszerű új hálózatban több víz folyhatott, és megszüntették a sok évtized óta tartó vízhiányt. A közutak vízfeleslegéből néhány kivételezett lakos magánkútjába is tudtak juttatni. Pedig 1785-ben a város tanácsa még ezt kényszerült írni a Helytartó Tanácsnak: „A város vízvezetéke régi, az idő megemésztette, oly rossz állapotban van, hogy bőségben lévő egészséges forrás dacára sincs a lakosságnak elegendő vize.”

Pécs lakossága a XVIII. sz. végén

	1744	1786	1817
Belváros	515 család	513 család	554 család
Budai külváros	283 család	581 család	722 család
Szigeti külváros	133 család	292 család	434 család
Siklósi külváros	-	32 család	78 család
Rácváros	-	-	15 család
Összesen:	931 család	1418 család	1803 család

Milyen volt Pécs vízellátása ebben az időben? A vízellátás technikájának három elemét említhetjük: a forrásokat, a vezetékeket és a kutakat, amelyek a vezetékek mentén a megszakító tartályokkal a vízelvezetési helyeket jelentik.

Források: Pécs fállal övezett belvárosának a közkútjaiba a török korban és az azt követő másfél évszázadban három fővezetéken jutott a víz. A Tettye-völgyből a XVII. és XVIII. században nem a főforrás vizét vezették a városba, mert a Tettye-patak akkor még fontos szerepet játszott a város iparában. Egy 1823-ból származó adat a Puturluki-forrást nevezi a legrégibbnek. Nincs rá adat, hogy mikor kötötték be annak a vezetékebe a közelében fakadó Püspökmalmi forrást. A belvárost ellátó másik forrás a Kaposvári utcai volt. Ez az északi városkaputól (Vaskapu, vagy Kaposvári kapu) mintegy 120 méterre fakadt a régi Kaposvári utca (ma Hunyadi út) nyugati járdája alatt. Ugyanennek a völgynek (Krumpli-völgy) a keleti oldalán fakadt a Szemináriumi-forrás. Ez utóbbi 1763-tól elsősorban a Papnövelde, a Szemináriumot látta el, de továbbra is adott vizet a városnak. Mindkét forrás vizét alagúton vezették a Vaskapu irányába. A harmadik forrás a mai Székely Bertalan utca 10. sz. házában előkertjében fakadt egy boltozott alagútban. Ezt egy XVIII. század eleji adat Püspök-forrásnak említi, később Petrezselyem-forrásnak nevezték; a Székesegyház körüli belső várat és a Püspöki lakot látta el és lát-

ja el ma is vízzel. A Petrezselyem-forrásból a múlt század elejéig csak egy városi közkútba jutott víz. (Petrezselyem-kút) A Szigeti városrész kiépülésekor a kút vize két távolabbi közkutat és egy fürdőt is ellátott.

Vezetékek: Nagy Lajos és Fetter Antal szerint azoknak a vízvezetékeknek a kiképzése, amelyeknek a történetét levéltári adatok alapján nyomon követhetjük, lényegesen eltér a török koritól. A vezetékeket négyzetesen vagy sátoztetőszerűen rakott, többnyire colos méretű téglákkal védték. A téglaboritáson belül az esetek többségében kevés meszet tartalmazó habarcs rögzíti a vezetékeket. A vezetékek többségét henger alakú csövekből rakták össze, tölcséresen beszűkülő kevés van közte. Az anyaguk vörös cserép. Belső felületük sima. Falaikon több-kevesebb kristályos mészkő rakódott le. Különösen sok mészkő található a tettyei fővezetékben (Megye utca), azonban egyik-másik Hunyadi úti vezetékben is észlelhető ugyanez a jelenség, amelyek valószínűleg a Kaposvári utcai forrásból vezették le a vizet. A török kori csoportba tartozókhöz hasonlóan oltott mésszel végezték a tömítést. A Papnövelde u. 25. sz. ház udvarán átvágtak egy alagutat, amelyben és amelynek közelében négy különböző fajtájú és korú vezetékot találtak. Az egyiket, a vascsövet, a múlt század végén, a tifuszi járvány idején helyezték el az alagútban. Az alagút padkáján futó vörös színű, égetett agyagcső valószínűleg ennek az elődje volt. A szürke színű csövet a török korban fektették a földbe. A tufa kövekből épített kanálist Nagy Lajos és Fetter Antal bizonytalan korúnak ítélik. Ugyancsak bizonytalan korúnak tekinthetők a Kaposvári- és a Petrezselyem-forrástól jövő alagút-maradványok is.

Köz- és magánkutak, tartályok: A törökök kiűzése után Haüü, a szövetséges haderő „technikusa” térképet készített a városról. A térképre bejelölte azokat a megrongálódott közkutakat is, melyek közül az elsőt 1710-ben újították fel. A XVIII. század végén a vezeték-rekonstrukciókkal egyidőben indult meg a közkutak és magánkutak nagyobb számú építése. Az építést a környéken lakók kérték a Tanácstól. Az engedélyt úgy adták meg, hogy környékbeli lakosok is járuljanak hozzá az építési költségekhez.

A kutakat a XVIII. században a város építtette, a XIX. században már vállalkozókat bízták meg vele. A versenytárgyaláson a vállalkozók a kút rajzával és költségvetésével jelentek meg, a megbízást leggyakrabban a legnagyobb szakmai tekintély, a városi kútmester (az üzemeltető) kapta meg. A közkutak kifolyócsővére a XVIII. században csapot szereltettek. Éjjel, amikor a lakosság nem járt a kúthoz, a szükségesnél több víz jutott a városba. A magánkutak nagyszámú engedélyezésének fő célja a kárbavesző víz egy részének hasznosítása volt.

A városba vezetett vizet elsősorban tartályokkal osztották el. A tartályokat homokkő lapokból állították össze, illesztéseiket meszes gittel tömítették, a sarkoknál lapos vaspántokkal fogták össze. Ürtartalmuk 1 m³-nél kisebb volt. A tartályokban a lejtőn levezetett víz túlnyomása kiegyenlítődött. Az elosztótartályok közül sokat a föld alá építettek, de voltak olyanok is, amelyeket ház- vagy kerítésfalba illetve fali csorgónak, tehát közkútnak, magánkútnak is használtak.

A fali csorgók kifolyócsőve alá, ha a környéken gazdák laktak, vagy gyakran jártak arra a fuvarosok, vályút helyeztek el itatás céljából (Ökörkút, Petrezselyem-kút). A belvárosban tűzvédelmi okból, kisebb-nagyobb tároló-medencét építettek a kifolyócső alá.

Az elosztó tartályok falába, különböző magasságban csöveket illesztettek. Ezekben a város mélyebben fekvő részeire épített köz- vagy magánkutakba folyt a víz. Amikor az utóbbiak tartálya megtelt, befolyó csöveiket az úszószelep lezárta, ezután az elosztótartályban emelkedő víz egy magasabban beillesztett elvezető csőbe csorgott, és más rendszerre töltött fel. Ha a rendszerhez tartozó valamennyi közkút és magánkút tartálya megtelt, az elosztótartályban emelkedő víz vagy lezárta az ide befolyó cső szelepét, vagy ha nem építettek be szelepet, a túlfolyó csövön a tárolómedencébe, illetve a vályúba vagy az úttestre folyt.

A vízvételzési helyet jelentő kutaknál zajos élet folyt, és a higiéniával nem sokat törődtek. 1773-ban Mogyorósiné így fordult panaszos levelével „Péts Város érdemes Magisztrátus Uraihoz: Ezen ablakom alatt lévő kúton való keserves lapitczkázásokat [súlykolás] kölletik szenvednem, nem elég másféle napokon, hanem tudom azt, hogy még új hold szombat éczakáján is majd tizenkét óráig való keserves mosásokat kellett látnom, avagyis hallanom, ugyanannyira, hogy még fekü ágyamba is éczakának idején nem lehet nyugodalmam, ha szóllok, kit sokszor isten szerelméért is kértem, még rút fertelmes és illetlen motskos szókkal illetnek vissza azt vetik szememre, hogy nem én szerettem a házamat és a város kutyaiból nem parancsolok. Nem elég, hogy szapu ruhákat mosnak ezen gödörben, hanem fekete szőr materiákat mosnak ezen kútban, tisztességgel mondván gyermekek alul szedett rút fertelmes pelenkákat, bölti napokon halakat vakarnak az ablakom alatt, annak belső részeit kit az kútba vetnek, kit pedig az ablakom alatt a földön hagynak, sajtárokat, abrécnsokat belé vetnek, az deszkákat sokszor felszedik a tetejéről, a midőn föl veszik az deszkákat, nagy erősen annak deszkáit házam falához dobják, amidőn pediglen sajtárokat fővényeznek, amidőn csak észre nem veszem. Találkoznak oly Istentelenek, hogy az házamnak faláról a fővent le veszik, és avval sajtárokat fővényeznek amind házamnak fala ezt bőségesen meg bizonyítja az utca felől.”

A XVIII-XIX. századforduló után megindult ipari fejlődés következtében a lakosság lélekszáma gyorsan emelkedett. A gyarapodás a belvárost körülölelő kőfal zártsága miatt elsősorban a Budai, a Szigeti és a Siklósi külvárosban volt erőteljes. Újabb forrásokat kellett találni, és vezetékeket építeni.

A Budai külvárosban 1829-ben épült az első csorgókút. Az 1860-as években a Tettyéről új vezetéket épült a Havi-hegy oldalában a Budai külvárosi kutak táplálására. Az új zártcsöves vízvezeték építéséig 1891-92-ig tizenöt fali csorgó és medencés kőkút látta el a Budai külváros lakosságát.

A Szigeti külváros lakossága 1826-ban fordult vízvezetéki kérelemmel a tanácshoz, de csak 1836-ban kaptak kutat a Stock-ház elé. Ez a kút először a Rókus-forrásból kapta a vizet, majd a Szigeti városrészen szaporodó kutak ellátására kiépítették a vezetéket a Bálicsi forrásig. Ebben az időben vezetéket építésnél már megjelentek a vascsövek, ugyanakkor, érdekes módon, fából készült „kürtöket” is alkalmaztak.

A vízellátás bővítése során többször terelődött a figyelem a Tettye főforrása felé. 1836-ban Furthényi városi kapitány – aki a vízellátás felügyelője is volt – az alábbiakat jelentette a Tanácsnak: „A föld fölötti víztárolókban a nagy szárazság miatt a víz kifogyott, csatornában többé nem foly víz és a fő forrásokban már 1,5 hüvelyknyire leapadva a víz.” Javasolja, hogy „a Tettye forrása lecsapoltatván, vezettesen be a víz kürtők által.” A Tettyei főforrás patakjára települő ipar céhei ekkor még kemény ellenállást fejtettek ki a terv megakadályozására. Kiss Károly írja ebben az időben: „A Tettyei forrás oly bőven buzog, hogy néhány száz lépésre már malmot hajt, s rajta 18 malom, papírgyár, serház, fűrészmalom, tabakosok, tímárok, kallosok, pokrócosok dolgoznak.” A tanács és a céhek között folyó hosszú harc alatt a Város Tanácsa egyre több malmot vásárolt fel vízhasználati joggal együtt, és ennek eredményeként a Helytartó Tanács 1841-ben hozzájárult és elrendelte, hogy „minden halasztás nélkül csapoljanak le a Tettye fő vízforrásból a városi közönségnek most már elkerülhetetlenül szükséges használására két hüvelyknyi vizet.”

A csatornázás nélküli városban (ez is óriási visszalépés a római korhoz képest) sok panaszt okozott a kutakból kifolyó víz és az udvarokból csorgó szennyvíz. Ezek a lankás utcákon összefolyva, dél felé csordogálva hagyták el a várost. Az utcákat nyáron bűzös pocsolják, télen viszont jég borította, amelynek felvágása és kihordása a várost terhelte.

A XIX. század második felére a technika fejlődése lehetővé tette a városokban a modern – nyomás alatti – vízellátás kiépítését. Pest-Buda vízművének az alapját

Lindley angol mérnök vetette meg 1867-ben. A Margit híd táján épített négy kútból mintegy napi 2000 m³ vizet juttattak dugattyús szivattyúkkal a városi csőhálózatba.

A korszerű vízvezeték építésére Pécsen az 1870-es években tették meg az első lépéseket. 1874-ben az Állandó Vízvezetési Bizottság tájékoztatta a Városi Tanácsot a Mecsek-oldal forrásvizeinek elemzési adatairól. 1876-ban Zsilla főmérnök jelentette a Városi Tanácsnak: „A tervezett általános vízvezetéknek vízmegszerzés és építésre nézve a követendő irányadó alapelvek, kiindulási pontok és általános költségvetések kidolgozva és a vízvezetési bizottságnak beterjesztve lettek.” 1875-ben a város dr. Böckh Jánost, az ország legnagyobb tekintélyű geológusát bízta meg a „Mecsek hegységben lévő vízkivételezés megkutatásával, hogy az legalább egy évszázadra biztosítsa a város vízellátását.” Ebben az időben a Mecsekben több mint harminc kisebb-nagyobb forrás volt található.

A vízszerzési szakvélemény elkészítését három éves kemény kutatómunka előzte meg. Rendszeresen mérték a források hozamát és a területre leeső csapadék mennyiségét. A szakvélemény 1878-ban került a Városi Tanács elé, amely azt elfogadta, és megbízta a műszaki főtanácsost, hogy kezdje meg a kivitelezéshez szükséges tervek elkészíttetését, és gyorsított ütemben szerezzen kivitelezőt a tartók és a vezetékek megépítésére. A Városi Tanács Böckh Jánosnak azt a koncepcióját fogadta el, amely a Tettye főforrására alapozza a vízbeszerzést, ellátási területnek pedig a belvárost, vagyis a kőfállal körülvett Ó-várost és az ettől észak-keletnek tehát a Tettye felé eső részét jelöli meg. A hálás utókor utcát nevezett el Böckh Jánosról a Tettyén.

A nagyobb mennyiségű vízfelhasználás következtében megnövekedett a szennyezés is, amely nagyobb mértékben a vezetékek, kisebb mértékben a beépült források környezetében rakódott le. A korabeli sajtó, így a Pécsi Figyelő több cikkben is foglalkozott a vízellátás kérdésével. Bírálatában megállapította: „a Tettye vezeték a Czenger-féle kaszánya udvarán halad át. A csöveket védő téglák kilátszanak a földből. A lejtős udvar felső részén árnyékszék áll, az istállót és disznóolat elhordták már, de a talajt átítatta a szenny. A puturluki vezeték egyszerű téglavályú volt, amelybe régen a forrást is bekötötték. A forrás elapadt, üregét pócegödörnek használták. A régi forrás szája a pócegödör túlfolyója lett. A Püspökmalmi forrás egy hosszú barlang-alakú üregből, nyitott mederben folyik ki. A barlang felett istálló, árnyékszék, trágyadomb, disznóól és piszkos malomárok van. A barlang földboltozata szivarog, csepeg.” Hasonló állapotok a többi forrásnál és más vezetékeknél is előfordultak. Egy tisztiorvosi jelentés szerint: „...a Petrezselyem-forrás felett a kertben néhány méternyire árnyékszék épült. E vezeték első kútjának elosztó medencéje egy ház éléskamrájában van, ahová a ház tulajdonosa nem engedi be a szemle résztvevőit.” Ilyen állapotok mellett nem csoda, hogy gyakori megbetegedések és járványok alakultak ki. 1891. január 10-éig Pécsen 862-en betegedtek meg tifuszban, közülük 53-an meghaltak. A megbetegedések ott történtek, ahol vezetékes vizet fogyasztottak. A rossz közegészségügyi állapotok miatt kialakuló tifuszjárványok okát keresve 1890-ben dr. Löewy Lipót megvizsgálta a Tettyei és a Kaposvár utcai vízvezeték több kútját, és vizükben kimutatta a tifusz kórokozóit. A járványok terjesztője tehát a zsúfoltság és talajszennyezés következtében a korszerűtlené vált vízvezetékrendszer lett, és ez arra ösztönözte a város vezetését, hogy védett forrásokból, zárt vascsőn, nyomás alatt szolgáltatott módon szervezze át a vízellátást. Ez volt az oka és lett az alapja a Vízmű létrehozásának.

Az új vízvezeték 1892. szeptember 13-i felavatása után még nem szűnt meg mindehol a régi vezetékrendszer szolgáltatása. A Városi Tanács vízvezetéképítéssel foglalkozó bizottságai olyan döntést hoztak, hogy meghagynak néhány régi kifolyós kutat, összesen kilencet. Ezzel azt akarták elérni, hogy minél többen vezessék be házaikba az új vízvezeték, miáltal a közterhek egyenletesen oszthatóknak el. 1902-ben a város a Kaposvári utcai forrást és a vezetékeket felújította. 1939-ben az alispán határozatban

Akvarellkép 1888-ból, G. Gy. monogrammal

kötelezte a várost, hogy a forrás vizének 50%-át adja át a Káptalan utca 2., 3., 4., 5. és 6. stb. káptalani ingatlanokra és csak a másik felét használja közcélra. Ugyanígy a Petrezselyem- és a Bálicsi-forrás és vezetékük is szolgáltatott vizet 1892 után is.

Felhasznált irodalom:

Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje I.-II. kötet Pécs, 1896, ill. 1898

Dr. Póczy Klára: Közművek a római kori Magyarországon

Nagy Lajos-Fetter Antal: Pécs régi vízvezeték rendszereinek története. Pécs, 1976.

Nagy Lajos-Fetter Antal: Régi magánkutak Pécsen. Pécs, 1979.

Szentmártoni Szilvia: A Tettye patak gazdasági hasznosításának története

In: Tanulmányok Pécs történetéből. Pécs, 1996.

B. HORVÁTH CSILLA

A MECSEK EGYESÜLET I.

1891-1916

A Mecsek Egyesület megalakulása és az első korszaka (1891-95)

A 19. század végére városunkban számos egyesület és kaszinó keretén belül művelődhetek, szórakozhattak, jótékonykodtak a polgárok (Pécsi Dalárda, Nemzeti Casino, Polgári Casino, Jótékony Nőegylet, Izraelita Nőegylet stb.) Ezek mellé sorakozott fel 1891-ben a Mecsek Egyesület, mely főleg a kirándulást, turizmust kedvelő tagokat várta.

1884-ben már történt Pécssett próbálkozás turista egyesület létesítésére. **Fekete Mihály** tisztí főügyész, ügyvéd, dr. **Schaurek Bódog** jogtanár, **Blum Gyula** alapítási kísérlete azonban ekkor még nem járt sikerrel. A Mecsek Egyesület titkára: Negyven év című tanulmányában így írt erről az első próbálkozásról: „A közönyt s idegenkedést nem sikerült annyira leküzdeni, hogy életképes legyen az alkotás s jobb időre várva fejtenként 5-5 frt-ot áldoznak a célra, amit takarékból megőrizve, kamataival együtt 32 frt 57 krajcár összegben, elsőnek juttatják, mint adományt 1891-ben az akkor alakult Mecsek Egyesületnek.”

A valóságos s immár eredményes szervezést 1890-ben indította meg **Vaszary Gyula** városi rendőrkapitány, **Kiss József** reáliskolai matematikatanár és **Német Béla** ügyvéd. A helyi újságok hasábjain ismertették a létesítendő egyesület célját és feladatait. Miért 1890-ben történt mindez? Ekkorra vált világossá, hogy a filoxéra teljesen tönkretette a pécsi szőlőket, a Mecseket más módon kell hasznosítani. Új vonzerő kell a városnak. A turistautak, kilátók létesítésével nemcsak a város polgárait, hanem a távoli vidékek egyre növekvő számú turistáit is ide akarták csalogatni.

Vaszary Gyula így próbálta meggyőzni a város lakóit az új egyesület mielőbbi megalakításának szükségességéről: „A régi időben e szép város jó öregei megelégedtek a természet adta előnyökkel – és a nagy hasznukra vált borkereskedésen kívül alig gondoltak egyébre. ... De fájdalom – ma már egészen másképp áll a dolog. Az ide zarándokló vidékiek is elkomolyodnak a város gyöngyét képező szőlőhegyek gyors pusztulásán. A mélyen tisztelt nagyközönséget felkérem egy oly egyesület pártolására, mely a ma már szomorú képet ábrázoló szőlőhegy határán túl az öreg Mecsek belsejében kiaknázná ezt a kincset, melyet Pécssett is igen kevesen ismernek, s meg lehetünk győződve, hogy minden vidékit elragad erdőségünk csodaszép szépsége, évről-évre fog szaporodni azok száma, kik – csak e szempontból is – meg fogják városunkat látogatni. Tehát szeretett városunk jól fölfogott érdekében kövessünk el mindent, hogy ezen szép jövőt hozó egyesület még ez év őszén megkezdhesse áldozatosnak ígérkező működését.”

A másik szempont az egyesület létrehozásakor az egészséges életmódra nevelés volt. „Aki a jövő nemzedék testi épségével komolyan törődik ... az tudja, hogy a testedző sportok bármelyikét is nem szabad kicsinyelnünk, az tudja, hogy a turistáságnak mi a becsé, s az a kibontott zászló alá áll.” Már az alakulás idején pontos elképzelésekkel rendelkeztek a szervezők az elvégzendő feladatokról. A működés közel hatvan éve alatt ezeket, egy Szentkúton létesítendő szanatórium kivételével mind meg is valósították. Az újságban így jelölték ki a feladatot: „Az egyesület működésének ki kellene terjednie a Mecsek egész területére Bükkösdtől elkezdve Nádasdig. ... Meg kell állapítani a menedék-házak (gunyhók) helyét, számát, s azok megépítésére törekedni. ... Meg kellene alkotni az ún. „iskolai karavánokat,” módot nyújtani a gyerekeknek a szabad lég és erdőségeknek okszerű (és nem kárt okozó) élvezésére s a turistáság megkedvelte-

A Scholz vendéglő a Tettyén

tésére. ... Az egész vidék alkalmas arra, hogy azon a turistaság ne rendszertelenül, hanem egyesület vezetése alatt okszerűen és kellő fegyelemmel ápoltság, fejeződik be az egyesület toborzó írása. Hamarosan elkészült az alapszabály tervezete, amely lényegében ezeket a feladatokat és célokat fogalmazta meg, de itt már meghatározták azt is, hogy „az egyesület tagja lehet minden tisztességes férfi és nő, hatóság és társaság. ... Az egyesület minden tisztviselője hivatalát tiszteletből viseli.”

Az előkészület sikeresnek bizonyult, mert 1891. április 30-án – az országban harmadikként – **Bánffay Simon** városi közigazgató ideiglenes elnök vezetésével, a Nemzeti Casinóban megtartotta alakuló közgyűlését a Mecsek Egyesület. 162 taggal alakult meg az egyesület. Elnöknek **Kardos Kálmánt**, Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város főispánját, alelnököknek **Bánffay Simon** közigazgatót és **Zsolnay Vilmost**, igazgatónak **Vaszary Gyula** rendőrkapitányt, titkárnak **Kiss József** főreáliskolai tanárt, pénztárnak **Stern Károly** ügyvédet választották meg. Ezenkívül 20 tagú választmányt hoztak létre. Közöttük volt polgármester, iskolaigazgató, újságíró, ügyvéd, kereskedő, gyáros, pap, mérnök, orvos stb. Az első évben kb. 25 km utat jelöltek ki a Jakabhegyre, a Kisértőre, a Kantavárhoz, a Mélyvölgybe és Mánfára. A fiatal egyesületet nagy szimpátiával fogadta és segítette a város közönsége. A joghallgatók táncestélyt rendeztek az egyet javára és 101 frt-ot adtak át. Néhány hónap múlva elkészült az egyesület jelvénye is, amelyen a Doronicum Nendtvich nevű virág látható, körülötte sárga szalagon felirat: *Mecsek Egyesület Pécs 1891.*

Alig egy évvel a megalakulás után ünnepélyes körülmények között megnyitották az első sétautat a Mecseken. Az egyesület alelnöke **Bánffay Simon** avatta fel „vagy 600 főt számláló intelligens kiránduló társaság jelenlétében. A társaságot az út kezdetén fölállított diadalkapu előtt cigányzenekar várta s a főlavató beszéd után Hamedli fényképész lefotografálta a társaságot. Innét a kirándulók az új úton a Dömörkapuig majd

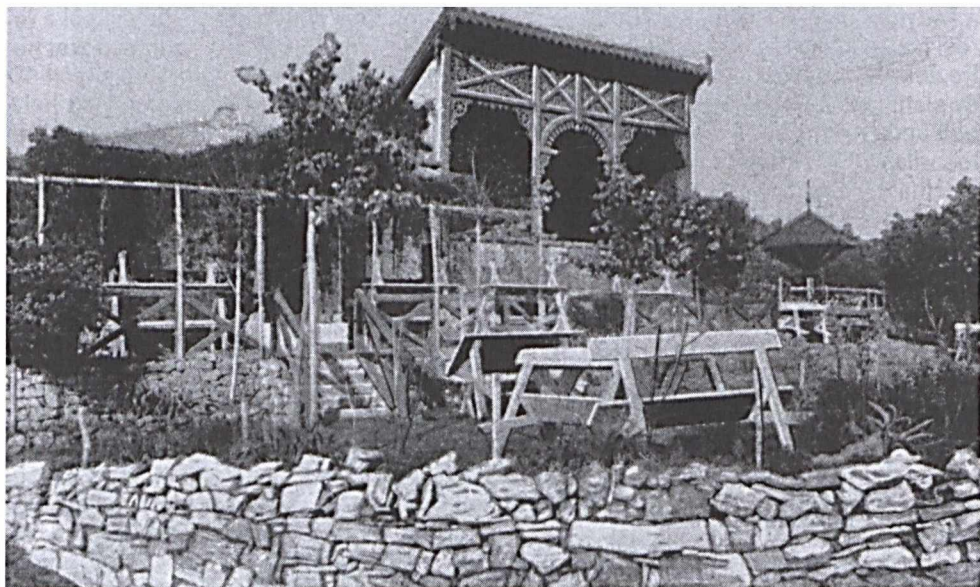
a Tettyére mentek." Az új út a Kardos Kálmán út, amely a Kálvária-hegyi kőbányától a városi faiskoláig vezető kőlappal burkolt szerpentin. Az út mentén és a végén padokat helyeztek el. „Ez évben több látogatója volt a hegyvidéknek, mint az út elkészülte előtt 10 év alatt összesen,” írták az év végi jelentésben. Ebben az évben **Piacsek Gyula** helybeli építész tervei alapján **Scholtz Gyula** pécsi sörgyáros a Tettye keleti oldalán „divatos villaszerű vendéglőt építtetett.” Ez lett az egyesület vendéglője. Átalakítva még ma is látható. 1892-ben hét kirándulást szerveztek a tagoknak, ezeken összesen kb. 450-en vettek részt, köztük kb. száz nő. Elérte az egyesület, hogy az újonnan elkészült turistautakról kitiltották a katonai és polgári lovasokat. Az új utak elkészültének hírére az ország turista egyesületeitől többen is ellátogattak ide, elsőként a Magyar Turista Egylet budapesti csoportja érkezett meg. Az év végére a Mecsek Egyesület a vidéki turistaegyesületek közül háromszáz taggal a legnépesebb és a legtevékenyebb lett. Emellett továbbra is minden lehetőséget megragadtak a tagtoborzásra. Kiss József a Kereskedő Ifjak Egyletében tartott előadást *Turistaság és a Mecsek Egylet* címmel. Az előadás a turistáskodás történetét, egészségre gyakorolt hatását s a Mecsek Egyesület rövid történetét tartalmazta. Az előadás szövege 1892-ben nyomtatásban is megjelent az egyesület első kiadványaként. Az egyesületet segítették a város polgárai és intézményei is. **Dulánszky Nándor** püspök és a Pécsi Takarékpénztár 100-100 ft örökös tagdíjat fizettek, a Nemzeti Casino helyiséget adott a gyűlésekre, **Schönherr Mihály**, a Nádor szálló tulajdonosa hivatalos helyiséget biztosított, **Buday Béla** szobafestő turista jelzőtáblákat adományozott. Az egyesület jelvényét viselőket a városi, a püspöki, a káptalani és a székesegyházi erdőkbe ingyen engedték be.

1893-ban a Kardos út felső részén és a Dömörkapunál egy-egy pavilont építettek.

A város és az erdőfelügyelőség lehetőségeihez mérten mindenben segítette az egyelet céljai megvalósításában. A Kardos úti szerpentin fásításához ingyen akácfa csemetéket bocsátottak rendelkezésükre. A szakszerű ültetésre az erdőmester felügyelt. A sok gonddal és fáradsággal létrehozott utakat, padokat, pavilonokat azonban már akkor sem mindenki becsülte meg, „egyesek rosszakaratból, mások pajkosságból” tették tönkre azokat. Még az egyesület soraiban is voltak, akik építés helyett pusztítottak. Ezért az erdőfelügyelőség panasszal fordult a városhoz: „kérlek felkérni az egyesület igazgatóját, hogy egyes tagokat a rendes utak betartására figyelmeztesse, ily tagokat azonban kik az egyesület által kiadott szabályzat ellenére az erdőt károsítják kebeléből zárják ki.” Arról nincs tudomásunk, hogy végül is sor került-e a kizárásra. 1893-ban volt az egyesület első nagy külföldi túrája. Tizenötén, közöttük volt egy nő, utaztak le az Aldunához. Az útvonal Pécs–Mohács–Belgrád–Orovica–Orsova–Herkulesfürdő–Temesvár–Szeged–Pécs volt. Hajón, vonaton, kocsival és gyalog tették meg az utat. Ebben az évben merült fel először egy kilátó építésének terve a Misina-tetőn. A megvalósításra azonban 1908-ig kellett várni.

1894-ben Pécsen rendezték a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlését. Ebből az alkalmából Kiss József elkészítette a várost és környékét bemutató kiadványát, a Pécs és környéke című útikalauzt. Továbbá a Tubesen három hét alatt építettek egy kilátót erre az alkalomra. A Jakabhegyen a vendéglőnyv beírása szerint több mint 800-an jártak, közülük 14 külföldi volt. Itt a vadászházban étkezni is lehetett: „Tömeges kirándulásnál az ellátás előre megrendelhető, ami a legkényelmesebben úgy történik, ha a hetivásár napján a városi templom előtt árusító jakabhegyi cigányok útján egy levelet küldünk az erdőőrnek.”

Agh Timót tanár vezetésével az egyesület több tagja a Vaskapunál tett kirándulást. Az egyesület támogatásával **Juhász László** a Jakabhegyen régészeti ásatásokat folytatott. Ez az anyag képezte később a városi múzeum törzssanyagát. Ennek az évnek az eredménye a már említett Kiss József útikalauzán kívül az egyesület évi jelentésének,

A Kardos úti menház

Juhász László Baranya megye és Pécs város régészete és Pécs vidéke turista térképének megjelentetése volt. Ezzel az évvel zárult az egyesület első korszaka.

Átmeneti visszaeséstől a misinai kilátó megépítéséig (1896-1908)

Az egyesület életében beállt pangásnak két oka volt: az egyik a millenniumi készülődés, a másik a Pécssett 1892 óta működő Pécsi Kerékpár Egylet megerősödése, melynek egyik vezetője a Mecsek Egyesület titkára, Kiss József volt. A biciklisek országos versenyeken elért kiváló eredményeikkel elhódították a közönséget a természettől. Kisebb munkákat azért végeztek. 4500 orgonatövet ültettek el a Mecseken. Az addig elkészült utak, jelzések karbantartását elvégezték, pedig „a tagok között ügybuzgósággal nem igen találkoztunk,” ezért fizetett munkásokkal végeztették el a munkákat. Télen estélyeket, hangversenyeket, felolvasásokat, előadásokat, vetítéseket szerveztek, főleg a természet volt a témája ezeknek a programoknak. Helyi kirándulások nincsenek, két-három fős csoportokban inkább Ausztria, Olaszország, Bosznia hegyeit látogatták meg a tagok. A tagság létszáma folyamatosan csökkent, három év alatt több mint 120 fővel. A tagdíjhátralék viszont egyre nőtt, melyet bírósági úton hajtottak be. Szép terveikről, a Kardos utat a Tubessel összekötő útról és az új kilátóról kénytelenek lemondani, mert „a közönség nem tart rá igényt.”

1897 az egylet „fekete éve”. 1898 februárjában a közgyűlésen, ahol az előző évet értékelték, mindössze hatan jelentek meg. A vezetőség ekkor elhatározta az egyesület megújítását. Úgy döntöttek, hogy a Mecsek mellett a város szépítésére is gondot fordítanak majd. *Turistaság* címmel rovatot indítottak a *Pécsi Napló*ban. Rendszeresen hírt adtak itt az egyesület terveiről, eredményeiről, programjairól. A Kardos úton több ezer facsemetét ültettek el. Napirendre került a Tettye és környékének rendezése. Ekkor bontották le és sajátították ki a Tettye patak mentén álló malmok telkeit. A tervek szerint teraszokat, szökőkutakat, tavakat létesítettek volna itt. A kirándulókedv is megélénkült. Május elsején például a Kardos úton kb. háromezren fordultak meg. 1899-ben

tagtoborzást kezdtek, aminek eredménye 145 új tag volt, ezzel az összlétszám 550 fő lett, ami azonban még mindig ötvennel kevesebb volt az 1894-es létszámnál. Két nagy-szabású tervet fogalmaztak meg ebben az évben. Az első egy gyűjtemény létesítése volt, amely a létesítendő múzeum alapját képezte volna. Gyűjteni szándékoztak képes levelezőlapokat, fényképeket, állatokat és növényeket, a háziipar, néprajz jellemző tárgyait, valamint régészeti leleteket. Ezek közül a fényképeket, képeslapokat és helyi újságokat valóban gyűjtötték is. A másik elképzelés: kilátót építeni a Misinán. Ezt **Szmik Antal** az egyesület mérnöke meg is tervezte, de csak 1908-ban tudták megépíteni.

1900-ban a népszerű Kardos úti pavilont kiegészítették egy fedett terrasszal. A Zengőn pedig fából egy kisebb kilátót állítottak fel. Egy 7 főből álló csapat kirándulást tett Erdélyben. Több kisebb csoport az osztrák Alpokba tett komolyabb hegyi túrát.

1901 februárjában díszközgyűlésen emlékeztek meg az egyesület 10 éves fennállásáról. Bánffay Simon alapító tagot, első alelnöküket tiszteletbeli taggá választották. Új turistautat avattak az év végén, amely a Kardos úttól a Bertalan szikláig vezetett, a végén egy „csinos”, fából készült pavilonnal, ahonnan az egész bányavidéket lehetett látni. A jubileumi év alatt 128 új tag lépett be az egyesületbe. Az egyesület a helyi sajtóban az itthoni nyaralás szépségeiről próbálta meggyőzni a város polgárait. Ajánlották a Pinter-féle gőzfürdőt, a Tolnai vízgőgyintézetet, az alsó Sétateret, a balokányi uszodát, a Rókus-dombot, ahol egy új játszótér készült el. Sajnálkoztak azon, hogy az üszögi erdő, mely évtizedeken át a legkeresettebb kirándulóhely volt, most nagyon elhanyagolt.

1902-ben felújították a meglévő turistautakat. Ehhez pénzt a tagdíjak és a rendszeres támogatások mellett különböző kiadványokból szereztek. A Wessely és Horváth Nyomdának adták a *Mecsek Egyleti Naptár* kiadását, melynek minden eladott példánya és hirdetés után 10 %-ot kaptak. Saját kiadásban árusítottak színes képes levelezőlapokat a Kardos úti pavilonról és a Bertalan kilátóról. Ha megvolt a pénz, gyorsan elkészültek a létesítmények. Ehhez a hatóságoktól is megkaptak minden segítséget. Amikor az egyesület elhatározta, hogy a kantavári forrást „befoglalják” s egy esőbeállót is építenek **Károlyi Sándor** egyleti mérnök tervei alapján, akkor ehhez a tanácshoz a kérvényt 1903. április 10-én küldték el, az engedély május 29-én érkezett meg. Augusztus 15-re már el is készült a házikó.

Az egyesület, miután a Mecsek majdnem minden szép pontját megközelíthetővé tette, a Tettye felé fordult. Napirendre tűzte annak mind égetőbbé váló rendezését. A felújításhoz szükséges pénzt a Tettyén rendezett „népünnepélyekkel” óhajtották előteremteni. 1903-ban **Reeh György** városi tanácsos, az egyesület igazgatója, a Mecsek nagy szelermese két ünnepélyt is rendezett. A műkedvelő előadások, tréfas versenyek mellett ezeknek a rendezvényeknek legnagyobb attrakciója a Tettyére felvezetett villanyvilágítás és a tűzijáték volt. Mindkét rendezvényen közel ezer-ezer ember vett részt. A bevételekből és az adományokból indították meg a terület helyreállítását. Az egyesület szívényének tekintette a Mecsek erdőinek megőrzését és a telepítések elősegítését. Ennek érdekében a Mecsek Egyesület kérvényt nyújtott be a város tanácsához, hogy szüntessék be az ok-talan fakitermelést. A katonaság számára céllovőhelyül szolgáló több holdnyi területet pedig erdősítsék vissza. Indokaik: megindult a területen a karsztosodás; Pécs egészségügyi helyzete is igényli az erdősítést, mivel nagyon elszaporodtak a városban a tüdőveszes megbetegedések, s szükség van a tiszta levegőre. A város közgyűlése egyetértett a beadvánnyal és utasította az illetékeseket, hogy keressenek új területet a katonai gyakorlótérnek, s felkérték a városi erdőhivatalt, hogy az „erdő tarolását” átgondoltabban végezzék. Néhány év múlva meghozta gyümölcsét ez az intézkedés. 1905. augusztus 21-én közgyűlési határozattal a mecseki sétányokat környező erdőrészt parkerdőnek nyilvánították.

1904-ben a már hagyományos tettyei népünnepélyen eljátszották a japán-orosz háború eseményeit. Az egyesületi tagok érdeklődésének sokszínűségét mutatja, hogy

Dömörkapu kilátótorony

létrehoztak egy barlangkutató osztályt a környék cseppkőbarlangjainak feltárására. Működésük első évében az abaligeti barlangot kétszer is megkutatták, s egy új cseppkőbarlangot is felfedeztek. A mánfai kőlyuknál is kutatást végeztek, 36 méter mélyre hatoltak le, ami az akkori felszerelésekkel nem kis teljesítménynek számított.

1905-ben fellendült a kirándulási kedv is. A legjelentősebb kirándulást ebben az évben egy 10 fős társaság tette Németországban Kiss József vezetésével. Két új létesítményt készítettek ebben az évben. Az egyik a **Mócs Szaniszló** ciszter tanár emlékére állított pihenő, a másik a **Hamedli Gyula** fényképész hagyatékából létrehozott Irma út, amely a Tettyétől a Dömörkapuig vezetett. 1905-ben ismét két népünnepély volt a Tettyén, az elsőt a Pécsi Jótékony Nőegylettel közösen rendezték. Közreműködött a Pécsi Dalárda, az 52. gyalogezred zenekara és fellépett Fedák Sári. Az itt tartózkodó Wlassics Gyula országgyűlési képviselő is fellátogatott az ünnepélyre. A második tettyei rendezvény olasz hagyományokat elevenített meg.

1906. március 11-én megalakult a Madárvédő osztály, elnöke **Várady Ferenc** lett. Feladatul a hasznos madarak védelmét jelölték meg. Ehhez többek között a következő eszközöket kívánták felhasználni: előadások tartása, madáretetők felállítás, kapcsolatfelvétel az ország más madár- és állatvédő egyesületeivel, a hatóságok és az iskolák megkeresése az együttműködésre. Az első madáretetőt az alsó Sétatéren állították fel. Kirándulásokat rendező bizottság is újjáalakult. Hat sikeres helyi kirándulást szerveztek az év folyamán. A hetedik túrát az Aldunán tették. Júniusban a Pécssett tartózkodó finn egyetemi kórus tagjait kalauzolták a kantavári menedékházhoz. A szokásos tettyei ünnepségen is fellépett a finn kórus. Ekkor nyitották meg a tettyei barlangot, amelybe bevezették a villanyt és két hónap alatt több mint 1100-an jártak benne. A barlangkutató osztály az abaligeti barlangot hűsvétra látogathatóvá tette. Három erős acetilénlámpával világították meg és utcai ruhában is végig lehetett sétálni benne. A hegyen lévő pavilon-

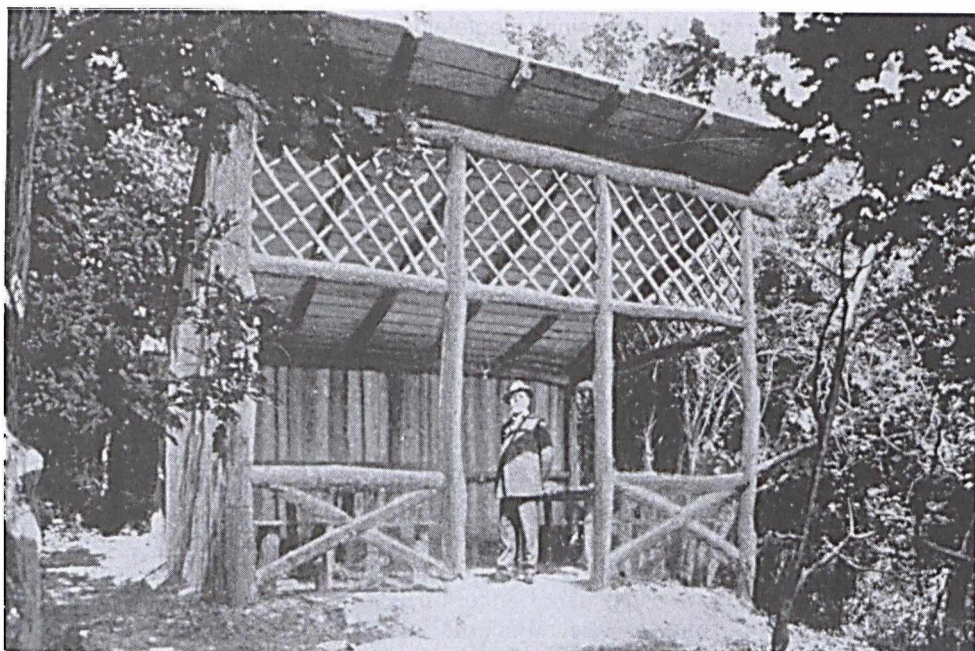
jaikat igyekeztek a kirándulók igényeinek megfelelően üzemeltetni. A Kardos úti pavilonban pl. tej és aludttej árusítását kezdték meg. Az egyesület híre külföldre is eljutott. A londoni Alpine Club megkérte az évkönyveiket és a vezető-könyvüket, hogy újságjukban ismertethessék. Természetesen örömmel küldték el a kiadványokat.

1907-ben a város és polgárai minden energiájukkal a Pécsi Országos Kiállítás és Vásár sikeréért dolgoztak. Az egyesület a kiállítás idejére jelzőtáblákat helyezett el a vasútállomás környékén a Mecsekről. A Kardos úti pavilonba a nyári időszakra bevezették a telefont. A pécsi kiállítás idején megrendezett különböző kongresszusok résztvevőinek (erdészek, polgármesterek, Magyar Turista Egyesület, stb.) kirándulásokat szerveztek a Mecseken. Az egyesület az új városházán kapott egy termet, ahol a könyvtárukat – ami eddig a Nemzeti Casinóban volt – is el tudták helyezni, a falakon pedig az addig megtett kirándulásokon készített fényképek voltak láthatók. A Madárvédő osztály szervezésében Ifjúsági Madárvédő Ligát hoztak létre kétszáz taggal. A diákok fészekodúkat helyeztek el a Mecseken és a városban, télen pedig etették a madarakat.

Az 1894 óta tervezgetett misinai kilátót 1908-ban tudták végre felépíteni. Március 22-én a közgyűlés megszavazta az építést. A nyilvános közgyűlésen a város színe-java ott volt. **Erreth János** főispánt, bírókat, tanárokat, orvosokat, papokat, iparosokat, kereskedőket, „szóval minden osztály képviselőjét sőt még hölgyeket is láthatunk,” írta az újság. Ez a nagy érdeklődés is mutatta, hogy a Mecsek Egyesület egy olyan ügyet karolt fel, amely Pécs szinte minden lakójának szívügye volt. A huszonöt négyszögölnyi területet, ahová a kilátót építették, a város adta. **Károlyi Emil** tervezte a létesítményt, kivitelezője a helybeli **Misch és Vukajovics** cég volt. Pécsi mesterek készítették a szakmunkákat is, az ácsmunkát **Horváth János**, a vasmunkát **Asztalos Nándor**. Szeptember 13-án már fel is avatták a kilátót. Üdvözlő beszédet **Balog Károly** egyesületi elnök és **Nendtvich Andor** polgármester mondott. Az avatás programja a következő volt: „8 órakor gyülekezés a királyi tábla előtt (Széchenyi-tér), 1/4 9 indulás a Kardos és Bánffy úton a Misinára, 11-kor avatás, 12-kor ebéd a sátrakban, 3 órakor séta a Tubesre majd le a Tettyére, ahol tűzijátékkal végződik a nap.” A torony a tervezettnél 1.000 koronával kevesebbe, 11.000 koronába került. Ettől kezdve nagyon népszerű program volt felmenni a kilátóhoz. Az év végéig hatezren látogatták meg. A maig is meglévő létesítményüket, az „időjelző házikót” is ebben az évben állították fel. Első helye a Széchenyi téren a városházától délre, kb. a mai Zsolnay kút helyén volt. Ennek a tervezője is Károlyi Emil volt, kivitelezői helyi iparosok, **Csukás Zoltán** bádogos, **Hamerli József** vaskereskedő, **Hoffmann Lajos** bútorgyáros. **Schönwald Imre** órás ajándékozta a műszerek egy részét. A harmadik jelentős objektum, amellyel a város 1908-ban gyarapodott, a Francia Emlékmű volt. A Mecsek Egyesület a hozzávezető utat készítette el. Az év végén létrehozták a Park osztályt a meglévő és a létesítendő parkok felügyeletére.

Újabb létesítmények és a 25 éves jubileum (1909-1916)

1909-ben egy 40 m² alapterületű toronyóri lakást építettek a misinai kilátó mellé. A városi tanácshoz beadott engedélyezési kérvényükben így indokolták a lakás szükségességét: „Szükségünk van ugyanis a torony épségének megóvása szempontjából ott egy állandó felügyelőre, aki a kirándulók részére belépőjegyet árusítana. Ezek jövedelméből legalább a jövő tatarozása és további felszerelés költségeit akarjuk beszerezni.” Az ór a belépőjegyek mellett egyszerű ételeket és hűtőket is árusított, ellátta a tűz-őrséget, meteorológiai megfigyeléseket végzett, ha a katonaság lövészetet tartott a Mecseken, akkor vörös zászlót tett a kilátó ormára, s így nem mentek fel a kirándulók. Az elfogyott egyesületi jelvényeket újra rendelték. A Mecseki útmutató negyedik kiadásban jelent meg. Saját kiadásban képeslapot készítettek a kilátóról, a Tettyéről és a francia emlékműről. Teljes hosszában elkészült a Bánffy út, új utakat jelölték ki, a régi

A Kantavári menedékház

felújítása is sok energiájukat emésztette fel, ugyanis „barbár kezek” sok pusztítást végeztek, főleg a magyarázó táblák estek áldozatul. 1909-ben tisztújítás is volt az egyesületnél, az eddigi harminc választmányi tag helyett negyvenet választottak. A városból eltávozott Károlyi Sándor egyleti mérnök helyére **Rauch Jánost** választották meg.

1910-ben elkészült a tubesi kilátó. „Alakja termésköböl, cementből falazott csonkakúp, melynek oldalán csigavonalban húzódik föl az aláfalazott lépcsőzet, melyet magas korlát kísér a plateauig” – olvashatjuk az újságban az új kilátó leírását. Az év közepén Turistaság és Alpinizmus címmel országos folyóiratot indított a Magyar Turista Egylet. Az első számból megtudhatjuk, hogy a Magyarországi Kárpát Egyesület után a második legnagyobb taglétszámú turista egyesület a Mecsek Egylet. Az előbbinek 3.000, a pécsi egyesületnek 1.500 tagja volt. *Mecsek* címmel leírást is közöltek Pécsről és környékéről. A későbbiekben hosszú cikkben ismertették a Mecsek Egyesület történetét, annak húsz éves jubileuma alkalmából. Nemcsak kilátók és utak építésével foglalkoztak, hanem olyan apróságokkal is törődtek, hogy kendőket vittek fel a misinai kilátóhoz, hogy a megizzadt turisták magukra teríthessék. Az egyesület céljai elérése érdekében minden lehetőséget megragadott, hogy pénzhez jusson. Ezért engedélyezik a Janine szivarka- és hüvelygyárnak, hogy a „Mecsek” nevet használhassa termékein. A bruttó bevétel 2 %-a illette az egyesületet.

1911-ben készült el a tubesi kilátóhoz vezető út. A már akkor is rohamosan pusztuló mecseki flóra megőrzése érdekében az egyesület megkereste az iskolaigazgatókat, hogy „tiltsa el a növendékeknek a virágásával való botanizálást.” Megkeresték a rendőrséget is, hogy tiltsák meg a mecseki virágok piaci árusítását.

1912. március 31-ével sikerült az 1903 óta a Mecseken levő katonai löteret megszüntetniük. A katonai gyakorlóteret a Patactól északra fekvő körtvélyesi magaslatra

A misinai kilátó avatása, 1908. szeptember 13.

helyezték át. Külföldi mintára megkezdték az utak jelzésének átalakítását. A színes jelzések helyett fehér négyyszögben fekete számokkal jelezték az utakat.

1913-ban Budapesten 12.000 taggal megalakult a Magyar Turista Szövetség. A Mecsek Egyesület tekintélyét bizonyítja, hogy a szövetség egyik elnökét, Balog Károlyt és egyik alelnökét, Kiss Józsefet is Pécsről választotta. Elénkült a kapcsolatuk a külföldi egyesületekkel is, a pécsi Turista Clubbal és a londoni Alpine Clubbal rendszeres kiadványcserét folytattak.

Az 1914-ben kitört világháború megakasztotta az egyesület fejlődését. El kellett halasztani az új, jubileumi menedékház építését, az erre a célra már meglévő pénzt hadikölcsönbe fektették. A szokásos 100-150 oldalas évkönyv helyett csak egy 20 oldalas füzetet tudtak megjelentetni. A helyi iparosok és kereskedők jelentős anyagi támogatásával a Kardos úti régi pavilon helyére még építettek egy kisebb házat, valamint a Tettyén egy zenepavilont. A huszas évek közepéig ezek voltak az utolsó létesítményei az egyre kevesebb taggal és egyre szegényedő, szinte csak vegetáló egyesületnek.

1915 februárjában szomorú hangulatban tartották meg évi rendes közgyűlésüket. Még bizakodtak a háború gyors és kedvező befejezésében. „Bízzunk és reméljük, hős seregeink meg fognak bennünket oltalmazni, győzni fognak fegyvereink. Visszatér a béke, a békével az áldásos munka, mely biztosítani fogja az egyesület további működését.”

1916-ban a 25. jubileumi év csendesen telt el. Új létesítmény nem készült. Erejükből már a sétautak karbantartására sem futotta. Hivatalos órák nem voltak, mert irodájukat a közéletmezés céljára vették igénybe. Bevételeiket némileg gyarapította a saját kiadású képeslapok árusítása (Szaniszló-pihenő, Irma út, kilátó, Zsongorkő). Szerény keretek között tartották meg a jubileumi közgyűlést, itt választották tiszteletbeli taggá Kiss Józsefet, az egyesület titkárát, valamint a misinai kilátót is róla nevezték el. A kilátó toronyszobájában emléktáblát és az egyesület jelvényét helyezték el. Az emléktábla szövege a következő volt: A Mecsek Egyesület 1916. évi máj. 21-én tartott XXV-ik jubiláris közgyűlésén örök hálája, elismerése és nagyrabecsülése jeléül ezen toronynak Kiss József Kilátó nevet adta, hogy minden időkre hirdetője legyen azon férfiú érdemének, aki 25 évi titkári működése alatt lelkes és odaadó úgyszeretetével, fáradhatatlan buzgó tevékenységével és szellemének gazdag találékonyságával az Egyesületet a virágzás magas fokára emelte. A tábla avatásakor azt remélték, hogy még a „késői unokák” is tisztelgethetnek Kiss József emlékének, de alig ötven év múlva a hálátlan utódok eltüntették a kilátót, melyért oly sokat dolgoztak a pécsi polgárok.

Felhasznált irodalom:

Baranya Megyei Levéltár (BML) Mecsek Egyesület (ME) iratai, jegyzőkönyvek

BML Pécs polgármesteri iratok

Mecsek Egyesület Évkönyvei

Pécsi Figyelő

Pécs

Pécsi Napló

Pécsi Újság

Turistaság és Alpinizmus, 1916-17. számai

ERDŐDY GYULA
A BARANYAI IPAROKTATÁS TÖRTÉNETE IV.
1900-1921

A pécsi-baranyai tanoncoktatás néhány vonását a céhes időszakban egy korábbi tanulmányomban már leírtam. Ebből kitűnik, hogy az iparos tanoncok oktatásának szervezeti keretei II. József uralkodása alatt alakultak ki. A pécsi ipartanodát, amely kifejezetten az inasok oktatására jött létre, 1846. novemberében nyitották meg. Az 1872-es ipartörvény megszüntette a céheket, így az ipartanoda sem tudott a régi keretek között fennmaradni. A céhek helyébe a törvény ipartársulatok felállítását rendelte el. A megalakult ipartársulatok igyekeztek a maguk eszközeivel szakmai utánpótlásukat biztosítani. De épp az ipartársulatok önkéntes voltából következik, hogy sok más mellett nem tudtak fegyelmet teremteni az oktatás területén sem. A törvény szellemében minden átmenet nélkül „behozott” iparszabadság egyenesen vezetett az 1884-es ipartörvényhez, amely szabályozta a kézműipar gyakorlását, ipartestületek megalakítását rendelte el, sőt részletesen intézkedett a tanoncokról, azok oktatásáról is. Minden olyan településen, ahol 50 tanonc dolgozott, az elemi iskolákra ráépülve, annak tanerőivel és taneszközeivel iparostanonc iskolákat állítottak fel. Ilyen iskola nyílt Pécsen, aztán külön Zsolnay Vilmos gyárában, majd Siklóson, Mohácson, Németbólyban (ma Bóly) és Mágocsra. Itt rövid ideig külön agyagipari iskola is foglalkozott a fazekas mesterség fortélyainak oktatásával.

A századforduló után újabb iparostanonc iskolák jöttek létre Baranya megye más településein, így Pécsváradon, Szentlőrincen, Sellyén, Dunaszekcsőn és Villányban.¹

Villányban 1907-1910 között az iparos tanoncok oktatását Kész József elemi népiskolai tanító végezte, a római katolikus vallásgyakorlatokat Tolnai Bertalan lelkész, majd Weijer Mátyás segédlelkész irányította. Az intézmény „beiskolázási körzete” Villányra, valamint a település környékén fekvő falvakra terjedt ki. Villány község általános alsó fokú iparostanonc iskolája két osztállyal működött, elsővel és másodikkal.² A tanulók tanulmányi eredményei 1907-ben igen rosszul sikerültek. Az első osztályban tíz elégtelen, 8 elégséges, nyolc jó és egy jeles osztályzat fordult elő. A második osztály valamivel jobb eredménye bizonyítja, hogy a tanoncok az elemi iskolából az ipariskolába kerülve, az első osztály megrázkódtatásai után már jobban hozzá szoktak a követelményekhez. Ezek a tudnivalók azonban semmilyen szempontból sem haladták meg az 1884. évi ipartörvény után felállított ipariskolák követelményeit. Több, mint húsz év alatt a tanterv és a követelményszint semmit sem változott.

A villányi ipariskolába beírt tanoncok kedden és pénteken este jártak iskolába, vasárnap délelőtt rajzoktatáson vettek részt, a többi időt mesterükkel töltötték. Az esti órákon való aktivitásuk igen gyenge volt, munka után az órákra való aktív bekapcsolódásukat oktatójuk nem tudta elérni.

A Villányi járási ipartestület 1901-1921 között 512 tanoncot regisztrált.³ Ez 35 mesterséget jelent. A tanoncok illetőségét tekintve a vidéki, tehát a nem villányi tanulók

¹ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BmL) Alispáni iratok 388/1918.

² Villány község általános alsó fokú iparostanonc iskolájának értesítője az 1907-1908, 1908-1909 és 1909-1910. Iskolaévekről. Közrebocsátotta: Kész József iparostanonc iskolai igazgatótanító. Pécs, 1910. 24.p.

³ BmL Villányi Járási ipartestület tanonclajstroma

száma a nagyobb. A tanult mesterségek között megjelentek új, differenciálódott szakmák, mint a műlakatos, a géplakatos és a kocsifényező.

Sellye és Környéke Ipartestület vonzáskörzetében 1901-1921 között 367 tanoncot számlált, akik összesen 40 mesterséget képviseltek.⁴ A legtöbb tanonc a szabó, a cipész, az asztalos, a kovács és a kőműves szakmákat igyekezett elsajátítani. Közepesnek mondható a csizmadia, a szíjgyártó, az ács, a molnár, a mészáros és a géplakatos szakmák utánpótlása. Speciális, új mesterségként jelentek meg a kocsifényező és a géplakatos szakmák. Feltűnő a húsellátással foglalkozók más szakmákkal való egyesítése.

Mágocs és Vidéke Ipartestület vonatkozásában csak 1916-1921 között áll rendelkezésre tanonclajstrom.⁵ A regisztrált 64 tanonc 20 szakmát képviselt. A számokat vizsgálva a legtöbb tanonc a cipészeknek, az ácsoknak, a kőműveseknek és az asztalosoknak volt, tehát az úgynevezett klasszikus mesterségeknek, amelyek évszázadok óta léteztek, amelyekre a lakosságnak ellátása érdekében szüksége lehetett. Nem lehet jónak mondani a molnárok, a szabók, a kalaposok, bábosok, a kályhások, a kádárok és a géplakatosok szakmai utánpótlását. Ezekre a mesterségekre a környéken élő lakosságnak kevésbé lehetett szüksége, esetleg más területről szerezte be azokat a cikkeket, amelyeket e szakmák képviselői készítettek. Kiténik az is, hogy a településen oly nagy hagyományokkal rendelkező fazekas szakma utánpótlása már teljesen hiányzik. Itt is feltűnt egy új mesterség, a géplakatos.

Dunaszekcső és Vidéke Ipartestület 1906-1921 között területén 243 tanoncot számlált össze, ez 24 tanult mesterséget jelent.⁶ Kifejezetten jó a kőművesek, a borbélyok és a szabók szakmai utánpótlása, közepes az asztalosoké, az ácsoké, a cipészeké, a bogárnoké, a lakatosoké, a kovácsoké és a géplakatosoké. Feltűnő a géplakatos szakmát tanuló tanoncok magas száma.

Szentlőrinc és Vidéke Ipartestület 1901-1921 között 24 mesterségben 244 tanoncot írt össze.⁷ Szentlőrinc ekkor a megye egyik legnyugatibbra fekvő településének számított, hiszen Szigetvár Somogy megyéhez tartozott. Szentlőrinc gazdasági helyzetét ezen belül ipari kvalitásait természetesen meghatározta a megyeszékhely közelsége. Egyrészt az iparosokra nézve elszívó hatása volt, másrészt meghatározta azok gazdasági helyzetét, versenyképességét. A legtöbb tanonc a cipész és a kovács mesterségeket tanulta, de szép számmal akadtak szabó, kőműves, borbély, hentes és mészáros, valamint molnár tanulók. A többi szakmának alig volt utánpótlása.

Mohács és Vidéke Ipartestület 1919-1921 között részletesen felmérte a környéken élő tanoncok adatait.⁸ A 414 tanonc 42 mesterséget képviselt. Mohács a körülötte fekvő térségnek ipari központja, egyben járási székhelye volt. Jó volt a szakmai utánpótlása a cipészeknek és a szabóknak. Közepesnek mondható a borbélyoké, a mészáros és henteseké, a kovácsoké, a géplakatosoké, a kőműveseké, az asztalosoké és a bogárnoké. A molnár tanulók száma alig haladta meg a 10 főt, pedig a mesterségnek helyi hagyományai jelentősnek mondható. Meglepő a fazekas tanoncok alacsony száma is, ez azért is feltűnő, mert 1872 előtt a településen külön fazekas céh működött. Emelkedő tendenciát mutat az új mesterségek tanulóinak száma, így a géplakatosoké és a fényképezésé.

⁴ BmL Sellye és Környéke Ipartestület tanonclajstroma

⁵ BmL Mágocs és Vidéke Ipartestület tanonclajstroma

⁶ BmL Dunaszekcső és Vidéke Ipartestület tanonclajstroma

⁷ BmL Szentlőrinc és Vidéke Ipartestület tanonclajstroma

⁸ BmL Mohács és Vidéke Ipartestület tanonclajstroma

Németbóly és Vidéke Ipartestület 1901-1921 között 431 tanoncot számlált, akik 38 mesterséget képviseltek.⁹ A település kisipari, kézműipari hagyományai évszázadokra nyúlnak vissza, bizonyítja ezt többek között a céhes korszakból az utókorra maradt számos németbólyi céhlevél és vándorkönyv. A számok egy közepesen fejlett németbólyi kisipart tükröznek. Igen ügyeltek a szakmai utánpótlás biztosítására a kapcsások, az asztalosok, a kőművesek, tehát az úgynevezett hagyományos mesterségek. Közepesnek mondható szakmai utánpótlásuk a kádároknak, a cipészeknek, a bognároknak, a szabóknak, a lakatosoknak, a kovácsoknak, a borbélyoknak, a sütőknek, a bádgosoknak és a mészárosoknak.

A Pécsi Ipartestület 1901-1921 között 9101 tanoncot regisztrált, akik 136 mesterséget képviseltek.¹⁰ Ez átlagosan évente több mint 400 iparos tanulót jelent. Igen jó volt a szakmai utánpótlása a mészárosoknak, az asztalosoknak, a cipészeknek, a kovácsoknak, a szabóknak, a sütőknek, a hentes és mészárosoknak, a borbélyoknak, a lakatosoknak, a szobafestőknek, a henteseknek, az ácsoknak, a bádgosoknak, a műszerészeknek, valamint a kőműveseknek. Közepesnek tekinthető a kefekötőké, a kádároké, az esztergályosoké, a székeseké, a mérlegkészítőké, a kalaposoké, a géplakatosoké, a bőrröndösöké, a fogműveseké, a nyergeseké, a villanyszerelő és lakatosoké, a kosárfonóké, a műszerész és villanyszerelőké, a bognároké, a mázolóké, a cserepe-seké, a puskaműveseké, a harangöntőké, a fodrázóké, a szobrászoké, a rézöntőké, a szíjgyártóké, a könyvkötőké, a harisnyakötőké, az aranyműveseké, a művirágkészítőké, a kárpitosoké, a reszelővágóké, a csizmadia-ké, az orgonakészítőké, a cukrászoké, a ruhafestőké, a kályhasoké, a kőfaragóké, a szobafestő és mázolóké, az órásoké és a cipőfelsőrész-készítőké.

Pécsett az 1901-1902-es tanévben a belvárosi községi fiúiskolában és az Ágoston téri községi népiskolában folyt a tanoncok oktatása. Az iparoktatás már a céhes korszakban is legalább hároméves volt. Most háromszor két osztályt és két előkészítő csoportot oktattak három-három évig. Az előkészítő csoportokban olvasást, írást, számtant, az első osztályokban számtant, földrajzt, történelmet, egészségtant, nyelvtant, helyesírást, fogalmazást, a második osztályokban földrajzt, alkotmánytant, kémiát, természet-tant, technológiát, közgazdaságtant, számtant, üzleti foglalkozást, a harmadik osztályokban természettant, kémiát, technológiát, közgazdaságtant, könyvvitelt, üzleti fogalmazást és ipari számtant tanítottak. Az összes csoport tanult mértani rajzt, szabadkézi rajzt és hittant is. Külön órarendjük volt az építőipari tanoncoknak, mert ők tavasszal mesterükkel már vidéken dolgoztak, így téli tanfolyamokat szerveztek számukra.¹¹ A tanonciscolában a tanév minden év szeptember 8-án vagy szeptember 9-én kezdődött és június 11. és június 15. között a záróvizsgákkal ért véget. A tanároknak tapasztalataik alapján az a meggyőződése alakult ki, hogy a „teljesen tudatlan elem” egyre inkább fog. A tanoncoknak szervezett munkakiállítások, ahol saját termékeiket állíthatták ki, az izlést, a munkaszerepetet igyekeztek előmozdítani. Ezekről a rendezvényekről a helyi sajtó mindig tudósított.

Érdemes leírni a pécsi iparostanonc iskolában az 1901-1902-es tanévben oktató szakembereket: Szvacsek Mihály, Magda Pál, Kasza Ferenc, Simon György, Magyar Károly, Rozics Sándor, Mihálovics Antal, Borsy György, Szivér István, Pikler József, Dobra Imre, Retter Rezső, Dillmann Antal, Reberics Imre, Repics Vince, Arnhold Nándor, Germán István, Haksch József, Mussong Vince, Soostó Gyula és Skolnik Géza.

⁹ BmL Németbóly és Vidéke Ipartestület tanonclajstroma

¹⁰ BmL Pécsi Ipartestület tanonclajstroma

¹¹ BmL Pécs polgármesteri iratok (továbbiakban polg. ir.) 902/1902.

A tantestület névsora az 1904-1905-ös tanévben így alakult: Magda Pál, Kasza Ferenc, Simon György, Mihálovics Antal, Magyar Károly, Dillmann Antal, Dobra Imre, Bubreg János, Szivér István, Rozics Sándor, Pikler József, Retter Dezső, Sziebert Róbert, Reberics Imre, Szvacsek Mihály, Germán István, Erdélyi Vilmos, Arnhold Nándor, Haksch József, Soostó Gyula, Skolnik Géza.¹²

A tanoncok magaviselését a tanári kar jónak ítélte meg, de csak az előadásokon. Az utcákon a tanulók lármáztak, verekedtek, cigarettáztak. Különösen nagy volt a gond az építőiparosok téli tanfolyamán, ahol a jelöltek nem tanultak, goromba magatartást tanúsítottak, megtagadták az engedelmességet, nem imádkoztak, sőt néhány tanoncot vallásháborítás miatt a járőkelők fel is jelentettek.¹³

Pécsett 1907-ben új tanonciskola nyílt, mégpedig a pincéstanonc szakiskola, igazgatója Magda Pál lett. Az itt folyó oktatás magyar nyelvre, történelemre, alkotmánytanra, földrajzra, a kereskedelmi és ipartörvény megismerésére, üzleti fogalmazásra, számtanra, könyvitelre, vegytanra, természettanra, természetrajzra, általános illem- és erkölcstanra, felszolgálati és terítési szabályokra terjedt ki. Az iskola minden vendéglős és kocsmáros szerződött jelentkező tanoncát felvette tanulói sorába. A tanítás minden héten hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken folyt. Tanáraik: Magda Pál, Haksch József, Schopper Ödön és Farkas Márton.¹⁴

A községi általános tanonciskolában az 1908-1909-es tanévben a tanári kar a tanulók magaviselését jóra értékelte, rendbontások csak elvétve fordultak elő. A tanulmányi eredményeket kielégítőnek találták. Ez azért is fontos volt, mert az előkészítő osztályokba sok vidéki és idegen anyanyelvű tanuló járt. Ezek nehézkes előrehaladását a hiányos előképzettségüknek tudták be. Ebben a tanévben súlyos veszteség érte a pécsi iskolaügyet, nemkülönben az iparosoktatást. Elhunyt Schneider István felügyelő-igazgató. Schneider István örökét Reberics Imre vette át.

Az 1909-1910-es tanévben az ipariskolában 17 közismereti és 16 rajzosztályt nyitottak. A közismereti tárgyak oktatásánál a rokon szakmák tanulóit sorolták egy osztályba. Erőfeszítéseket tettek az önképzés megindítására, mégpedig az ifjúsági könyvtár műveinek propagálásával. Szakszerű vezetés mellett megtekintették a MAV pécsi nagyműhelyét, a légszeszgyárat, a villamosságot előállító telepet, a DGT pécsbánya-telepi üzemének berendezéseit és a gépek munkáját. A mesterek egyre inkább belátták az ipariskola szükségességét. Ezzel szemben külön problémaként jelentkezett a tanulási eredményt gátló körülmény, nevezetesen a szegődtetés és a felszabadítás az év bármely napjára eshetett, amely a tanterv végrehajtását nagymértékben akadályozta.¹⁵

A pécsi népoktatásról szóló értesítés külön hozta az iparostanonc iskolai felügyelő bizottság tagjait, akiknek nevét nem érdektelen felsorolni: elnök Hamerli Imre kesztyűgyáros, alelnök Csukás Zoltán műiparos, jegyző Sziebert Nándor ügyvéd, tagok Alt Jakab kereskedő, Asztalos Nándor iparos, Beck Gyula kereskedő, Bitter Illés tanár, Buzássy Ábel főgimnáziumi igazgató, Csukás Zoltán iparos, Daempfl Imre kereskedő, Dobszay Antal magánzó, Jánosi Engel József nagyiparos, Gállovich János főreáliskolai igazgató, Germán István elemi iskolai igazgató, Gyimóthy Gyula kereskedő, Hamerli Imre kesztyűgyáros, Hamerli József vaskereskedő, Hoffmann Lajos bútorgyáros, Höfler János bőrgyáros, Jekkel István iparos, Kindl József nyugalmazott pénzügyi vezérigaz-

¹² Pécs szabad királyi város összes községi népoktatási intézeteinek értesítője az 1904-1905. iskolai évről. Összeállította: Schneider István felügyelő igazgató. Pécs, 1905. 15. p.

¹³ Uo.

¹⁴ BmL Pécs polg. ir. 23502/1909.

¹⁵ BmL Pécs polg. ir. 254/1929.

gató, Kiss József főreáliskolai tanár, Kohn Hermann kereskedő, Krausz Mór bankár, Kremling Károly iparos, idősebb Krisztián József iparos, Mestrits Jenő gyáros, Mike Géza főreáliskolai tanár, Neumann Ignác kereskedő, Nowotarszky Miksa műkertész, Ott Márton borkereskedő, Piacsek Gyula műépítész, Ráth Mátyás magánzó, Ratkovics Károly iparos, Reinfeld Imre kereskedő, Reisch János iparos, Romeisz György műiparos, Reberics Imre felügyelő-igazgató, Scholtz Gyula gyáros, Schutták József városi tisztviselő, Szántó Antal építész, Sziebert Nándor ügyvéd, Telegdi Kálmán bankár és dr. Záray Károly, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara titkára.¹⁶

A Pécsi Fémipari Szakiskola 1912-ben nyílt meg. A tanári kar a kezdetektől fogva nagy súlyt fektetett az ifjúság iskolán kívüli nevelésére, fegyelmezésére. Már az első tanévben is a műhelyoktatásban igen szép eredményeket értek el. Emellett különböző tanfolyamokat indítottak, amelyek elsősorban a segédek kivánták megcélózni. Így a kazánkezelői, a gőzkezelői, a gyengeáramú elektrotechnikai, az építőipari, a lakatos, a gőzlokomobil- és cséplőgépkezelői, a rajz, a szobafestők és mázoló, a dinamó- és gépkezelői, a cipész, a szabó, a gázmotorkezelői. Ezekben a foglalkozásokon az iskola állandó tanulói mellett vidéki, sőt más megyéből érkezett jelentkezők is részt vettek.¹⁷

Még a századforduló előtt, 1897-ben 18 aláírással megerősített kérvény érkezett Pécs Szabad Királyi Város Tanácsához. A levélírók kérték, hogy a Pécsi Polgári Leányiskola IV. osztálya fölé kétéves felsőbb tanfolyamot szervezzenek.¹⁸ Véleményük szerint „ily felsőbb tanfolyam fölállítása Pécs városában már régóta közszükséglet képez. Azt különösen azok a szülők érzik, akiknek leányaik a polgári leányiskolát elvégzik. A leányok éppen abban a korban kénytelenek felsőbb iskola hiányában otthon maradni, amidőn a legnagyobb szükségük volna az iskolára”.¹⁹ Fontosnak tartották, hogy a nők az általános műveltséget és a kenyérkereső képességet megszerezzék. Ennek eddig két lehetősége volt. A szülő vagy más városba küldte leányát, vagy magánúton taníttatta tovább, ami azonban rendkívüli költségekkel járt. A kérvényt Schneider István, a város tanodáinak felügyelő igazgatója véleményezte. A továbbképző intézet létrehozására három alternatívát állított fel:

1. Hat osztályúvá tenni, azaz egész szervezetében átalakítani a felsőbb leányiskolát.
2. A IV. osztály fölé egy továbbképző tanfolyamot szervezni.
3. A IV. osztály fölé egy kétosztályú női ipariskolát kialakítani.

Az első megoldást nem tartotta kivitelezhetőnek, mert meglátása szerint a népiskola ügye nem szolgálja a közszükségletet. A hat osztály feltétlenül középiskolai jellegűt öltött volna, így csak középiskolai végzettséggel rendelkezők lennének alkalmazhatók, nem beszélve az ezzel járó magasabb költségekről. Ráadásul a csekély számú jelentkezőért, azért a 15-20 leányért nem lett volna város, amely a többletköltségeket vállalta volna. A továbbképző tanfolyam szervezését két párhuzamos osztállyal, heti 26, tehát összesen 52 órában vélte megvalósíthatónak. Óraadó tanárok oktatnák a hittant, a magyar, a német és francia irodalmat és nyelvet, esetleg az angolt is, a magyar történetet, a művelődéstörténetet, az esztétikát, a logikát, a lélektant, a nevelést, a menyiségtant, a természetant, az egészségtant, a rajzot és a női kézi munkát. Schneider István szerint azonban ez a tanfolyam a polgári leányiskolában szerzett ismereteket csupán kiegészítené, és betetőzné anélkül, hogy bármilyen irányban szakosodást tenne le-

¹⁶ Pécs szabad királyi város községi polgári leányiskolájáról, összes községi népiskoláiról, kisdudóvó intézeteiről és iparos- és kereskedő-tanonc iskoláiról, az 1910-11. tanévre szóló jelentés. Összeállította: Reberics Imre felügyelő-igazgató. Pécs, 1911. 24.p.

¹⁷ A Pécsi Magyar Királyi Állami Fémipari Szakiskola értesítője az 1912-1913-as tanévről. Pécs, 1913. 37.p.

¹⁸ BmL Pécs polg. ir. 2292361903.

¹⁹ BmL Pécs polg. ir. 2292361903.

hetővé. Közölte továbbá azt is, hogy három évvel ezelőtt egy ilyen jellegű tanfolyam beindítását megkezdte, jelentkező csak nyolc akadt, így a természetszerűleg magas tandíjak miatt tervei megvalósításáról le kellett mondania.

A harmadik megoldást, amit maga is támogatott, így elemezte: „A magam részéről tehát, mint az az eddigiekből kitűnik, nem látom ez idő szerint sem szükségesnek, sem indokoltnak, hogy a város közönsége néhány magasabb igényű növendék részére külön intézetet létesítsen, mert aki azt igényli, annak mindenesetre meg van hozzá az anyagi tehetsége is s akkor talán lánya számára máshol is talál megfelelő nevelőintézetet. De ehelyett kívánatosnak és szükségesnek tartanám a polgári leányiskolát oly intézettel kibővíteni, mely bizonyos fokok nemcsak az általános műveltséget bővíti, hanem tekintettel van a kereskedői szaktárgyakra s emellett kiválóan a női ipar minden ágában annyi kézügyességet és gyakorlatot nyújt, mi a szegényebb sorsú nő számára akár az ipari, akár a kereskedői téren a kenyérszerzést lehetővé teszi s már nem volnának kénytelenek mind a tanítónői és egyéb hivatalnoki pályára törekedni, szóval olyan intézettel, amely munkára képesít s amelynek útján a magasabb műveltség, melyet a polgári iskola nyújt s amely az egyes növendékek anyagi viszonyait és a szülők társadalmi állását amúgy is túlhaladja, az igényeket azonban fokozza, legalább értékesíthető lenne. Ilyen intézet volna, ily célnak szolgálna nézetem szerint egy női ipariskola, miért is ilyennek létesítését a tekintetes Tanácsnak a legmelegebben ajánlom. Igaz, egy női ipariskola is tetemes költségbe kerülne, de ez a kiadás legalább bőven meghozná kamatait, mert általánosabb érdekeknek felel meg s a szegény nőnek oly eszközt, oly képességet nyújt, mellyel esetleg megélhetését biztosítja.”²⁰ A felügyelő igazgató szerint ennek érdekében két évfolyamot kell nyitni. Az elméleti tárgyak közé föl kell venni a rajzot, a kereskedelmi számtant, a könyvvitelt, a kereskedelem- és váltóismeretet, a magyar és a német irodai munkálatokat és levelezést, az áruismeretet, a kereskedelmi földrajzot és a szépírást. Rendkívüli tárgyak lennének felolvasások formájában a magyar irodalom, a művelődéstörténet, a neveléstan és a természettan. A gyakorlati tárgyak között tanítani kell: fehérneműk szabása és varrása, gallérok és kiegészítők készítése, felsőruha szabása és varrása, nyakkendő készítése, csomózás, csipkeverés, műhímzés, kesztyűszabás- és varrás, női- és gyermekkalapok készítése, női munkák montírozása, vasalás, függöny- és csipkekészítés stb. A nők iparban történő foglalkoztatásával, oktatásával a helyi sajtó is foglalkozott, felvetve a nők emancipációjának, felszabadításának, a nők egyenjogúságának kérdését.²¹ A politikai vélemények ellenére a gazdasági és társadalmi szükség-szerűség hozta magával azt az igényt, hogy az „iparos ifjak” képzéséhez hasonló, rendszeres szakoktatást kell a nők részére biztosítani. Pécs szabad királyi város községi iskolaszéke 1898-ban foglalkozott a problémával, de nem az ipariskoláról, hanem a továbbképző intézetről tanácskozott. Ülésükön megállapították, hogy a város erre a célra anyagi eszközökkel nem rendelkezik, így államköltség megszerzését tűzték ki célul. Schneider István kijelentette, hogy továbbra is kiáll egy női ipariskola létesítése mellett és kérni fogja az érdekelt szülőket, az iparkamara, a pénzintézetek és a jótékony egyesületek támogatását. A kereskedelmi miniszter csak erkölcsi támogatást ígért, anyagit nem. A kereskedelmi tárgyak, a közművelődési kérdések tárgyalását túlzottnak tartotta, mert az országban ekkor működő női ipariskolákban az oktatás súlypontja a háztartási munka és kézi munka begyakorlásán volt. Schneider István kifogásolta a miniszternek a kereskedelmi és közművelődési tárgyakra vonatkozó megjegyzését, mert az súlyosan veszélyeztette az iskola felállításának lehetőségét. Véleménye szerint „a kereskedői és

²⁰ BmL Pécs polg. ir. 2292361903.

²¹ Pécsi Napló 1902. augusztus 1. A nők az iparban

ipari kettős irányzat egyesítése a női ipar fejlesztése, magasabb színvonalra emelése végett is szükséges, mert hisz az iparos ma egyúttal kereskedő is és viszont a kereskedőnek is hasznára válna, ha jártas az iparágnak ismeretében".²²

Ezután a pécsi női ipariskola létesítésének ügyében három évig érdemi intézkedés nem történt, sőt 1903-ban a tanács úgy döntött, hogy inkább felsőbb leányiskola megnyitását szorgalmazza, így az ipariskola kérdését levette a napirendről. Schneider István álma csak 1929-ben vált valóra, ekkor nyílt Pécssett női ipariskola, mint a neve is mutatja: Pécs szabad királyi város Polgári Leányiskolája és Női Ipariskolája.

Külön kérdéskört jelentett a megyében a századforduló után a tanoncotthonok felállítása. A helyi sajtó is több ízben szorgalmazta szükségességüket. Különösen Mohácson és Siklóson vetődött fel erősen a gondolat, de végül az anyagiak hiánya megakadályozta az előrelépést.²³

A pécsi-baranyai tanoncoktatás a századfordulót követően megerősödött, változott, kiegészült a tananyag, valamivel jobbak lettek az oktatás körülményei. Fontos megjegyezni, hogy a századforduló után 41 iparoktatási intézet működött, ebből 26 állami, 15 államilag segélyezett intézetként funkcionált. Az előbbi közül 3 felsőipari iskola, 16 ipari szakiskola, 5 kézműves iskola, 1 női ipariskola, 1 technológiai iparmúzeum. Az utóbbiakban 2 szakiskola, 10 női ipariskola, 2 múzeum és 1 tanoncotthon szerepel. A tanoncoktatás területén az állapotok, ha lassan is, de javultak. Egyre kevesebb lett a panaszosok száma, egyre több sikerrel végződő tanonc munkakiállítást rendeztek. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara illetékességi területén működő ipariskolák eredményeit a korabeli források jónak mondják. Az elsajátítandó tananyag már az általános műveltség felé vezető utat jelezte.

²² BmL. Pécs polg. ir. 22923/1903.

²³ BmL Alispáni iratok 3205/1911.

A TRIANONI BÉKE HATÁSA A PÉCSI DOHÁNYGYÁRRA

Nagy politikai események hullámverése – hasonlóan a nagy vizek áradásaihoz – olykor egészen eldugott sarkokba is elér, ott is érezteti hatását.

Az az igazságtalan béke, amely az első világháború szörnyű eseményeit lezárta, egyéni sorsok fordulatait éppen úgy befolyásolta, mint egyes közösségeket. A pécsi dohánygyár egyike volt azoknak az állami vállalatoknak, amelyek a teljes kifosztottság állapotában vészelték át az első világháborút.

Mint ismeretes, Pécs 1918 novemberétől 1921 augusztusáig antant-szerb megszállás alatt volt, teljes bizonytalanságban, noha a határokat tárgyaló bizottság már 1919 júliusában elvetette a pécsi szénmedence átszervezésére vonatkozó jugoszláv kérést.¹ Ez azonban nem szivárgott ki, s a megszállt területek lakosai körében nagy volt a bizonytalanság, hiszen a megszállók nemcsak itt voltak, de úgy tűnt: be is akarnak itt rendezkedni. Ez is oka volt aztán utóbb annak, hogy a dohányipart vezető, irányító dohányjövedék központi igazgatósága sokáig töprengett azon, hogy visszaállítsa-e Pécsre a dohánygyárat, amely pedig 1919 előtt az ország legmodernebbül felszerelt állami gyárai közé tartozott. A megszállás idején azonban leszerelték, berendezéseit Belgiumba szállították, s még a villanyvezetékét is kitépték a falból.

A dohányipar egyébként is nagyon sokat veszített a trianoni békével, mert gyárai elsősorban az ország periferiáján helyezkedtek el, ahol nagyobb volt a munkaerő-kínálat. Az ország 22 dohánygyarából 1919 után 10 maradt meg és a teljesen leszerelt pécsi gyár. Az elcsatolt területen maradt dohánygyárak szakembereinek nagy része pedig visszaözönlött az anyaországba, ki önként, kit pedig kiutasítottak családotól.

A háború, majd a trianoni béke közvetlen következményeit már a kortársak ábrázolták, részint számokkal, amikor az anyagi károkat mérték fel pontosan és precízen, részint visszaemlékezésekkel, megrázó dokumentumokkal, irodalmi alkotásokkal.²

Arra, hogy egy gyáron belül, egy gyári közösség életében is jelentett-e valamit az a nagy nemzeti sokk, amit trianoni békének nevezünk, most próbálunk választ adni.

A háború lezárását követő békediktátum hatása a gyár dolgozóinak életére két vonalon is kimutatható és követhető: Az egyéni sorsok vonalán, amely óhatatlanul összefonódott egy tágabb közösséggel; a várossal, ahol éltek, és a gyárral, ahol dolgoztak. Valamint a gyári közösséget érintően, amelyet viszont más országos érdekek és a tágabb környezettel összefüggő, bonyolult nemzetközi összefüggések is befolyásoltak.

Vizsgáljuk meg elsőként az egyéni sorsok kérdését. Ezt két ponton is megragadhatjuk: a gyár működésének és a gyár és a dohányipar fizetőképességének vonalán.

A terület elcsatolások közvetlen hatása mutatható ki a menekültek áradatában, akikből bőven jutott a szerb megszállás alól felszabaduló Pécsre is.

Az 1995-ben a Pécsi Napok keretében tartott előadásomban már részletesen foglalkoztam – a dohánygyári lakásigényekkel kapcsolatosan – azzal a nehéz helyzettel, amellyel a város vezetésének 1923-ban szembe kellett néznie. A Pozsonyból Pécsre helyezett Erzsébet Tudományegyetem tanárait, diákjait, személyzetét el kellett helyezni. Ugyanakkor Pécsre került a Királyi Ítéltábla, s azelőtt itt nem működő polgári és katonai magasabb állami hatóságok és intézmények (honvéd-, csendőr-, rendőrkörlet, stb.),

¹ Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 320.p.

² Dr. Laky Dezső: Csonka Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest, 1923. 450.p.

s mindez a város lakosainak számát annyira megnövelte, hogy a lakásszerzés igen komoly problémát jelentett. Egy, a Dohányjövődék Központi Igazgatósága és Pécs polgármestere közt lezajlott levélváltás során derült ki például, hogy egy 1925-ben felépült városi ház 22 lakására 154 jelentkező volt különböző „polgári közszolgálati ágazatokból.”³

A menekültek közül a pécsi dohánygyárba is került néhány ilyen nehézsorsú egyén, illetve család. Konkrétan a következőkről tudunk.

Az újrainduló pécsi dohánygyár egyik tisztje: Sugár József a fiumei gyárból került Pécsre. Azzal tették ki régi munkahelyéről, hogy oda egy olaszajkú állampolgárt kívánnak helyezni és Sugár csak addig maradhatott ott, amíg utódát be nem tanította. – Egy másik tiszt, Gyenge Károly Pozsonyból került Pécsre, ahol a gyár aligazgatója lett. Soffa kezelő altiszt gyári kapus volt Munkácson, s mint írta: „a folytonos üldöztetések miatt” volt kénytelen családjával áttelepülni.⁴

Az egyéni sorsokon kívül azonban egy alkalmazotti csoport életébe is beleszólt a háború. Ismeretes, hogy a pécsi dohánygyár 1912 áprilisától 1919 tavaszáig, amíg a szerb katonai vezetés le nem zárta s le nem szereltette, – működött és az abban dolgozók joggal számítottak arra, hogy az ott ledolgozott éveik után nyugbér illetve a tisztviselőknek nyugdíj jár majd. A régi dohánygyári dolgozók jogosan érezték úgy, hogy megrövidítik őket. A nyugbér rendszer ugyanis bizonyos ledolgozott évek után emelkedett összegében. Mindez elsősorban a munkásokat érintette, hiszen a tisztiek – nagyrészt – más gyárakban el tudtak helyezkedni. Ez a mozgalom tehát, amely a szerb megszállás alatti időnek a munkaidőbe történő beszámítására irányult, elsősorban a munkásság köréből indult ki. A munkásság érdekeit ekkor a Keresztényszocialista Dohánygyári Munkások Országos Szövetsége képviselte, amelynek ügyeit Budapesten Székely János volt államtitkár intézte, mint e szövetségnek titkára. A ránk maradt levelezés nyomán sok pécsi munkásprobléma követhető nyomon. Ezek közül egyértelműen a szerb megszállás által megszakított dohánygyári munkaidő elismertetése volt az, amit a pécsiek a legfontosabbnak érezték.⁵ A harc éveken át folyt ezért. Több küldöttség ke-reste fel ez ügyben Tömöry Kálmánt, a Dohányjövődék igazgatóját. Az 1923 szeptemberében megindított Dohánygyári Munkások Lapja hasábjain ez a kérdés azután rendszeresen sajtóvisszhangot is kapott. Ez az újság, amely a Keresztényszocialista Dohánygyári Alkalmazottak Országos Szövetségének hivatalos lapja volt, rendszeresen közölt híreket is az ország dohánygyáraiból. A Pécsről jelzett óhajok egyik mindig visz-zzatérő refrénje volt; a szerb megszállás előtt és alatt a dohánygyárban ledolgozott, illetve kényszerből szünetelt munkaidek nyugbérbe történő beszámítása.

1927-től ez az említett lap közölte az egyik hivatalos pécsi küldöttség okfejtését, amellyel Tömöry Kálmántól a pécsi munkások gyáron kívül töltött éveinek beszámítását kérték a szolgálati idejükbe. Ekkor Tömöry Kálmán úgy nyilatkozott, hogy a szerb megszállás alatt a gyáron kívül töltött esztendőket a munkások szolgálati idejébe a nyugbér-rezés alkalmával beszámítják azoknak, akik ezt a Központi Igazgatóságtól kérik.⁶ Ez azonban – úgy tűnik – nem történt meg, mert 1929-ben a Szövetség IV. országos közgyűlésén a pécsiek ismét előadták azt a speciálisan pécsi kívánságot, hogy a szerb

³ Országos Levéltár (továbbiakban: OL), Pénzügyminisztériumi lt. 41.cs.127-15222. E téma bővebb kidolgozását lásd: A Magyar Királyi Dohánygyár és Pécs kapcsolata (1909-1946). Kéziratban

⁴ OL, Pénzügyminisztériumi lt. K;293-19.cs.

⁵ OL, Keresztényszocialista Dohánygyári Munkások Országos Szövetsége. 1928-1944. P:1797 (Köszönöm Pap Gábornénak, az Országos Levéltár ny. osztályvezetőjének, hogy erre a forráscsoportra felhívta a figyelmemet)

⁶ Dohánygyári Munkások Lapja (továbbiakban: DML), 1927. május-június (5-6.sz.), 5.p.

megszállás alatti időt számítsák be a munkások nyugbérébe. Ez utóbbi kérésre aztán Székely főtitkár azt a választ adta, hogy a szerb megszállás ügye „elintézés alatt áll”.⁷ Úgy tűnik, hogy ez valóban megtörtént, mert 1929 tavaszi számában a lap arról adott hírt, hogy Hügel Károly, a dohánygyári csoport vezetője beszámolt arról, hogy a szövetség eljárta abban az ügyben, hogy a nyugbérbe számítsák be a szerb megszállás és a hadbavonultak idejét.⁸ Ezt követően ez a kérés már nem került elő.

A második nagy problémakör már a dohánygyárban dolgozók mindegyikét érintette és egy olyan kérdéskörhöz tartozik, amelynek tágabb összefüggései világosan kimutathatók. Ma már ismeretes, hogy az a hosszú folyamat, amíg Magyarország kormányai részint a jóvátétel kérdésében alkudoztak, részint annak teljesíthetősége érdekében a világot járták külföldi kölcsönökért, azt eredményezte, hogy hazánk a legnehezebb feltételekkel juthatott csak kölcsönhöz. S ennek egyik legsúlyosabb feltétele az volt, hogy a kölcsön biztosítékeként le kellett kötni az ország vám-, dohány-, só- és cukorjövendelmét. Ez pedig úgy működött, hogy a népszövetségi ellenőr, az ún. főbiztos lefoglalta a kölcsön törlesztésére és a kamatok viselésére a szükséges összeget a felsoroltak jövedelméből és csak a felesleget bocsátotta a kormány rendelkezésére. A népszövetségi kölcsönt pedig óriási kamatkötelezettség terhelte. A 20 évre szóló 250 millió korona tényleges kölcsön fejében a nyugati hitelezőknek 600 millió koronát kellett visszafizetnünk.⁹

A dohányjövődék haszna tehát idegen tőkeérdekeltség kezébe került. S ennek aztán – a dohányipar területén – súlyos következményei lettek. Erre hivatkozva a béreket „befagyasztották”, ahogy azt ma mondanánk, az előre lépést, még a munka után járó jogos bérösszeghez jutást is megakadályozták.

Hogyan mutatható ez ki a pécsi dohánygyárnak, mint egy kisebb közösségnek életében? Az 1920-as évek második fele a létért való küzdelem jegyében telt el a pécsi dohánygyárban is. A dohánygyári szakemberek körében nagy volt a munkanélküliség, hiszen éppen a trianoni béke következtében elcsatolt 22 gyárból bőven érkeztek szakemberek, mint láttuk a pécsi gyárba is.

Súlyos nehézséget jelentett a bérből és fizetésből élők számára a korona rohamos inflálódása, értékvesztése. Az addig valamelyest könnyebbséget jelentő termésetbeli bérezési rendszert 1924. július 1-jétől megszüntették. Ettől kezdve megsokasodtak a dohánygyári bérezéssel kapcsolatos panaszok. A Dohánygyári Munkások Lapja konkrétan is hangot adott a panaszoknak. 1924 márciusában például pontos statisztikai adatokat közölt arról, hogy a drágasági index 1914 és 1924 között 19-szeresére nőtt, viszont egy dohánygyári hetibéres fizetése most 720.000 korona. Békében ugyanezt a munkát végző munkásnő heti 20-22 koronát keresett, illetve a drágaság indexszáma és az aranykorona szorzószáma közt levő 20 % különbséget hozzáadásával ezt megszorozva, ma a munkásnőnek 1,768.000 koronát kellene keresnie, vagyis a békebeli fizetése 40 %-át kapja csak meg a munkás.¹⁰

Ugyancsak a Dohánygyári Munkások Lapja ír arról 1925 áprilisában, hogy a keresztényszocialista Szabó József nemzetgyűlési képviselő parlamenti felszólalásában kiemelte, hogy a magániparban az alkalmazottak átlagos fizetése 1,2-2,4 millió korona,

⁷ DML, 1929. 1-2.sz. 1-2.p.

⁸ DML, 1929. 3-4.sz. 8.p.

⁹ Sz.Ormos Mária: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Budapest, 1964. 113-114.p.; Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919-1929. Budapest, 1966. 151.p.

¹⁰ DML, 1924. március 1. 2.p.

a dohánygyárakban pedig 0,72-1,32 millió korona, noha a dohányjövedék bevétele 1924-ben 86,5 millió aranykorona volt, s a kiadása 43,4 millió aranykorona. A tiszta jövedelme – eszerint – 43,1 millió aranykorona volt, ami 16 ezer koronás kurzusra átszámítva, 64 milliárd papír korona, lehetne tehát emelni a munkabéreket!¹¹

Az az állapot, amely még az első világháború idején az állami vállalatokat jellemezte: a jó fizetés és a biztos öregség, nyugdíj ellátással, – most megváltozott. A magánipari alkalmazottak fizetése 100 %-kal fölötte állt a dohányipari munkások fizetésének.

Mindezeket átgondolva: ez is a trianoni béke következménye volt, hiszen a népszövetségi kölcsön törlesztése erősen ránehezedett a magyar dohányiparra. Vezetői ezzel az indokkal háríthattak el minden fizetésemelési vagy szociális helyzet javításával kapcsolatos kérelmet.

S ha mindezt átgondoljuk, akkor nem is áll olyan távol tőlünk az az akkori életérzés, amelyet egyik költőnk így fogalmazott meg:¹²

*„Magyarnak lenni: tudod, mit jelent?
Magasba vágyva tengni egyre – lent.”*

¹¹ DML, 1925. 4-5-6.sz.

¹² Sajó Sándor: Magyarnak lenni...

BARRI ISTVÁNNÉ

BOLDOG GIZELLA IPARI LEÁNYKÖZÉPISKOLA PÉCSETT

1943-1952

A pécsi Ipari Leányközépiskola nagyon nehéz, emberpróbáló időben született, amikor a legnagyobb szükség volt rá. Bizonyította küzdőképességével az élni akarását. Ennek ellenére mindössze kilenc évig élt. Miért csak eddig? Nincs rá érdemi magyarázat.

Mit tud mondani erről a kilenc évről egy tanár, aki több társával együtt mindent elkövetett azért, hogy a kitűzött célt minél eredményesebb munkával elérje azokban a háborús helyzet miatt kényszerűen megcsonkított hónapokban, emberpróbáló időben, amikor a légiriadók egymásutánja zavarta a mindennapi munkavégzést.

Az Ipari Leányközépiskola létrejöttének terve, a törvény megjelenése

1938-ban Hóman Bálint kultuszminiszter ezzel olyan új iskolatípust kezdeményezett, amelyben a tanulni és dolgozni vágyó leányoknak sokoldalú elméleti és gyakorlati tudást biztosítanak. Ez nagyon is időszerű volt, mert a modern kor szelleme megkövetelte a különböző foglalkozások és életpályák nőkre való kiterjesztését. Az 1938. XVIII. t.c. ezen új iskolatípussal az elméleti jellegű gimnázium mellett az egyenértékű gyakorlati középiskolát hozott létre. Az új iskola célirányos feladata az volt, hogy a növendékeket vallásos és nemzeti szellemben erkölcsös polgárokká nevelje, gyakorlati irányú műveltséghez és különleges szakirányú tudáshoz juttassa, majd a szaktudományok elsajátítására is képessé tegye. Egyúttal sokirányú, célszerű megélhetést biztosító pályákat akart megnyitni a lányok előtt.

A hangsúly a gyakorlati ipari pályákra való előkészítésre esett. E célt szolgálták a műhelygyakorlatok, heti 14 órában és az ezzel párhuzamos 3-3 szabásrajz óra. Az iskolai műhelymunkát kiegészítették üzemi gyakorlatok, ahol az üzemvezetés minden mozzanatát figyelemmel kísérekthették a tanulók. A háztartási gyakorlatok részét a főzést, mosást, vasalást az osztályok a szaktanárok vezetésével csoportokban sajátították el. Ugyancsak vezető tanár irányításával a növendékek maguk végezték a piaci beszerzést. Az ebédet az intézetben maguk fogyasztották el. Mindenről pontos munkanaplót és költségvetést kellett végezniük. Az itt szerzett érettségi bizonyítvánnyal – a tudományegyetem kivételével – minden főiskolára beiratkozhattak, így az Iparművészeti-, a Képzőművészeti-, a Zeneművészeti és a Testnevelési Főiskolán. Tanulmányaikat folytathatták az Agráregyetemen és a Közgazdasági Egyetem Szaktanárképző Intézetében. Képesített továbbá mindazon tisztviselői állásokra, melyek érettségi bizonyítványhoz voltak kötve állami és városi hivatalokban, a postán és a vasútnál.

Pécs város vezetését hosszan foglalkoztatta, hogy az 1926. évben alapított Városi Nőipariskolát az 1938. XIII. t.c. végrehajtási utasításai értelmében ipari leány-középiskolává szervezze át. A terv 1943 őszén, a legnehezebb háborús viszonyok között valósult meg. A szervezés éppen a súlyos idők miatt számos akadályba ütközött, ennek ellenére elég gyors ütemben folyt le. Dr. Palos Bernardin tankerületi királyi főigazgató a legnehezebb kérdésben sietett a város segítségére, amikor az új iskola részére ideiglenesen az 1943-44. tanévre az akkori Kardos Kálmán, ma Janus Pannonius utca 5. sz. állami épületben megfelelő helyet biztosított. Utána gyors ütemben indult meg a szervezés. A felvételi meghirdetése után 42 tanuló jelentkezett, akik közül az október hó 25-én megtartott orvosi és alkalmassági vizsgálaton 30 tanuló felelt meg. Ezzel a 30 tanulóval nyílt meg az iskola. Magyarországon a hetedik ipari leány-középiskola volt ez. A többi Budapesten (itt kettő), majd Győrött, Debrecenben, Sopronban és Szegeden működött. A szervezési munkála-

tok után az iskola helyiségeinek berendezése is elkészült sok-sok külső anyagi és erkölcsi segítséggel. Az iskolafenntartó város áldozatkészségéből, továbbá adományokból jött létre a tanári és ifjúsági könyvtár. Az iskolafenntartó folyóiratokat is rendelt az iskolának: Hivatalos Közlöny, Iparművészet, Szépművészet, Magyar Pedagógia, Magyar Szemle és Sorsunk. A varróműhely bútorzatát és felszerelését a Városi Nőipariskola adta át, a bútorzaton kívül 43 db felszerelési tárgyat, köztük 6 db Singer varrógépet.

A legszükségesebb feltételek megteremtésével az iskolában megkezdődött az érdemi munka az 1943. november 15-i ünnepélyes megnyitót követően. A tantestületen és a növendékeken kívül jelen volt: Dr. Palos Bernardin tankerületi királyi főigazgató, dr. Esztergár Lajos polgármester, Massi Ferenc tanügyi tanácsos, dr. vitéz Zádor Imre főjegyző és Linder Ernő, a Dunántúl főszerkesztője.

Felettes hatóságok a kilenc év folyamán cserélődve: Dr. Antal István m. kir. igazságügyi, megbízott vallás- és közoktatási miniszter, dr. Mester Miklós államtitkár, dr. Damjanovich Lajos miniszteri tanácsos, dr. Schöpflin Pogány Károly miniszteri tanácsos, dr. Palos Bernardin tankerületi királyi főigazgató, Massi Ferenc tanügyi tanácsos, majd dr. gróf Teleki Géza, utána Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter és Bán Antal iparügyi miniszter. Az iskola fenntartója: Pécs szab. kir., majd thj. város közönsége. 1948-ban az iskolát államosították. Az igazgató dr. Gyuris Gizella, tanárok a kilenc év folyamán cserélődve: Mátyás Melitta, Zsabokorszky Anna, Ahátz Imre, Ahátz Imréné, dr. Barri Istvánné Simrák Ilona, Cziegler Etelka, dr. Mátyus László, dr. Sebestyén Béláné Igert Márta, dr. Dvorszky Kornélné, Székly Sára, Barrois Béláné, Bobáyné Jambrich Márta, Scherer József, dr. Máдай Ödönne, dr. Várkonyi Mária, Sebess Józsefné Koppány Gabriella, dr. Fekete Miklós, Debitzky István, Zöld Béláné, Börözfőy Károly, Csörgő Ida, dr. Mihályiné Baranyabán Ilona, Somos József, dr. Mocsáriné Göllöncsér Júlia, Cser Ferencné Bálint Mária, Szöllősy Kálmánné Molnár Klára, Kittka Lászlóné, Hoffmann Alfrédné, Varga Piroska. Továbbá Póhly János és Lukács István római katolikus, Dizseri Sándor református, Káldy Zoltán és Geyer Zoltán evangélikus hittanár.

A tanítás 1943. november 16-án kezdődött és a háborús viszonyok mellett is 1944. március végéig rendszeresen folyt. Az utolsó tanítási nap március 29-e volt. Az állandó légiriadó szinte lehetetlenné tette a nyugodt, rendszeres munkát. Így egy izéltő a változatos napi programból:

- 1944. február 5. Tanítás, fehérenemű üzemi látogatás
- február 11. Zsolnay-gyár áruaktárának megtekintése
- február 22. ötödik órában légiriadó
- február 24. éjjel légiriadó
- február 25. az éjjeli légiriadó miatt a tanítás a második órában kezdődött meg
- március 17., 19., 22., 24. légiriadó
- március 29. felsőbb utasításra az utolsó tanítási nap, légiriadó
- április 2., 3., 5., 8., 9. légiriadó
- április 13. Te Deum, bizonyítványosztás, légiriadó

Tehát április 13-án felsőbb utasításra befejeződött az első tanítási év. Nehéz hónapokat hagytunk magunk mögött. Ennek ellenére a tanárok és tanulók kezdeti lelkesedése még a nagyon nehéz, zavaró körülmények között sem csökkent. A tanulnivaló színessége, változatossága nemcsak a tanulókat lelkesítette, de a város közönségének is felkelte érdeklődését és megnyerte rokonszenvét. Sokan nyújtottak az iskolának erkölcsi és anyagi támogatást. Így gyarapodott az iskola értékes kézirattal, híres emberek leveleivel, ritka szépségű és értékű kézimunkákkal és nem utolsósorban pénzületi támogatással. Adományozók voltak: a Pécsi Bőrgyár RT, Geiger Kálmán likörgyáros, a Kereskedelmi és Iparkamara, a Pécsi Takarékpénztár, a Dunántúli Bank és a Little Pezsgőgyár. Az Ipartestület révén kapott az iskola a vidéki iparvállalatoktól is értékes küldemé-

nyeket: Így a Herendi Porcelángyár RT a porcelángyártás anyagát és fokozatait szemléltető mintákat, a Sárközi Pamutipar RT kendermintákat, a MEZ RT szép fonalgyűjteményt küldött. Egyes adományozók értékes szötteket, kézimunkákat juttattak az iskolának. Ilyen előzményekkel, kezdeti nehézségekkel, de bízva és reménykedve készült az iskola a második osztály beiskolázására.

1944. szeptember 9-én a Veni Sancte elhangzása után elkezdődött a második tanév. Telve reménnyel és munkakedvvel kezdődött az iskolai munka annak ellenére, hogy a munkát zavaró körülmények továbbra is megmaradtak. Így a sorozatos légiriadó és az orosz hadsereg térfoglalása. A bizonytalan politikai helyzet miatt a VKM 9700/1944. sz. rendelete értelmében a tanítás ideiglenesen 1944. november 29-től 1945. január 8-ig szünetelt. Ez idő alatt csoportos tájékoztatást kaptak a növendékek az otthoni tanulást illetően. A tanítás újrakezdése után az iskola kettőzött erővel kísérelte meg a növendékek minél eredményesebb oktatását, alkalmazkodva a megváltozott politikai helyzethez. Tempora mutantur! Változnak az idők! Ennek jegyében történelmi furcsaságokat olvashatunk az iskola naplójában: Például 1944. január 27-én aznapi programként a növendékek tanári kísérettel megtekintették a Bolsevista ellenes kiállítás-t. 1945. június 20-án napi programként kivonulás az orosz hadsereg ünneplésére. 1945. július 14-én befejeződött a meghosszabbított második tanév. Most már elvégezhették a növendékek a nyár folyamán kötelező üzemi gyakorlatot. A következő iskolai évek már nyugodtabb, zavartalanabb légkört biztosítottak. A számbeli osztálygyarapodással lassan már ismét nem volt elegendő helyiség, így az Anna utca 13. számú házba, egy magánház első emeletére költözött az iskola, és elfoglalt még két termet a szomszédos Katolikus Legényegyletben is. Ez a megoldás már jobbnak bizonyult, de ez sem volt végleges, mert a növendékek száma nőtt, és egyre több volt a jelentkező. A kezdeti zűrzavaros évek után lassan helyreállt a rend, megszűntek a légiriadók, a tanévet nem kellett lerövidíteni.

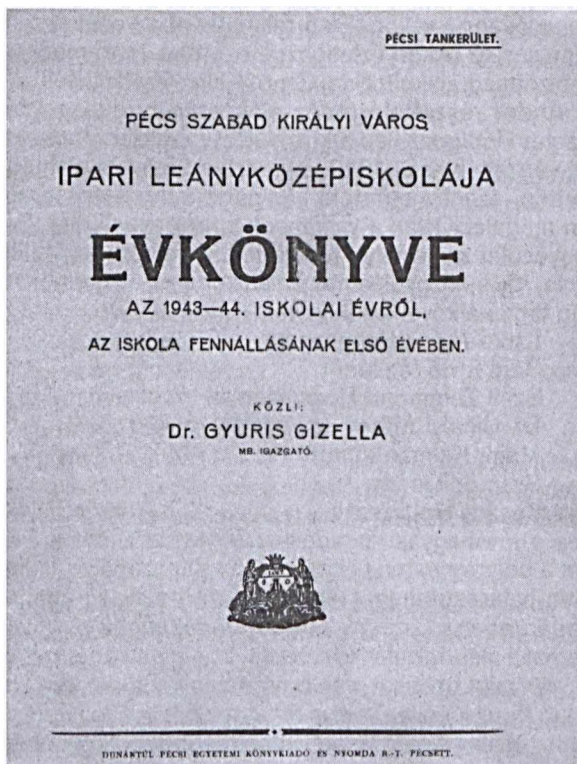
Az 1946/47-es év fontos dátum az iskola életében, befejeződött a szervező munka, az iskola elérte teljes kifejlődését és kibocsátotta az első érettségiző osztályt. Küzdelmes időszakot éltek át növendékek és tanárok egyaránt. Csakis közös erőfeszítésüknek köszönhető, hogy a megpróbáltatásokkal teli háborús időket átvészelve sor kerülhetett az első érettségire.

A következő években zavartalan munka folyt. Az osztályok létszáma 42-45 fő volt ekkor. 1948-ban az első osztályban két párhuzamos osztály is indult. Az 1950/51-1951/52-es tanévben az iskolának harmadszor is költöznie kellett. A Miasszonyunk zárda egyik udvari épületében működött az iskola 1952 júniusig.

Az 1949/50. tanév második felében az igazgatónőt, dr. Gyuris Gizellát koholt vádak alapján felmentették állásából. A második félévben dr. Orbók Sándorné, majd az 1950/51-1951/52-es tanévben dr. Mihályi Lászlóné Baranyabán Ilona lett az igazgató. Dr. Gyuris Gizella nagyszerű vezető volt. Rendszerető és szigorú. Részben neki is köszönhető volt a tanárok és a diákok helytállása a nehéz időkben. Az ő szeme mindenütt ott volt. Vasárnapokon ő bocsátotta útnak a misére igyekvő lányokat, szigorú szemlét tartva felettük. Akinek nem volt megfelelő a szoknya hosszsága, a fehér zokni színe nem volt megegyező a többiekével, azt kiállította a sorból. A kötelező viselet volt a sötétkék szoknya, a fehér blúz, a magyaros himzésű nyakkendő, a fehér térdzokni, a sötétkék sapka az iskola jelvényével, amit maguk hímeztek ki gyönggyel. De ki is nyíltak az ablakok az Anna utcában, amikor tanári kísérettel elindult a viruló csapat. Időnként kiállításokat rendeztünk az elkészült ruhadarabokból és kézimunkákból. 1947 júniusában a fehérnemű kiállításon és ruhabemutatón kb. kétszáz női- és leánykaruha került bemutatásra. A kiállításnak nagy volt a sikere, a nívós rendezés egyik szabásztanárunk, Szöllősyné Molnár Klára érdeme volt. A növendékeknek még arra is jutott idejük, hogy

jótekonyságot gyakoroljanak. Húsvét előtt egy hétgyermekes család minden tagjának ruhaadományt juttattak. A vöröskeresztes tagok állandóan részt vettek a beteg gyermekek számára rendezett gyűjtésekben. A hazatérő magyar hadifoglyoknak tíz rend meleg holmit készítettek karácsonyra és megvendégelték őket. Ebben az iskolában tanár és diák egyaránt jól érezte magát. Jellemző volt a segíteni akarás, az egymás megbecsülése, az összetartás, amire ezekben a nehéz, politikailag zűrzavaros időben nagy szükség is volt. Szinte úgy éreztük mindannyian, hogy fogjuk egymás kezét. Ennek köszönhetően kaptuk kritikaként az egyik helyzetvizsgáló politikai megbízott megjegyzését: „Ebben az iskolában az a baj, hogy soha semmi baj nincs.” Bizony, mi nem árulkodtunk egymásra. Mi dolgoztunk és nem politizáltunk, becsületes, jó hazafiakat, jó munkaerőket, feleségeket és édesanyákat neveltünk. Sajnos, amikor már állandósult minden elképzelés, vagyis megszilárdult az iskola, miniszteri rendelettel bevégeztetett: „Értesítem Igazgató kartársat, hogy az 1951/52. tanév befejeztével az ipari leány-középiskolák a 111./1949. Ip. Min. sz. rendelet alapján megszűnnek. A felszerelés és az irattár átadásának határideje 1952. július 15.”

A miéltre azonban nem volt magyarázat. Az érettségi után sokan mentek főiskolára, vagy maradtak az ipari pályán, esetleg otthon hasznosították tudásukat. Többen jutottak munkájuk révén szép pozícióba. Az egyik növendék főszabásza és összeállítója lett mindazon ruháknak, amelyeket neves színésznők mutattak be évről évre nagy sikerrel egy kiváló budapesti divatcég rendezvényén. Egy másik növendék érettségi után elvégezte a Könnyűipari Műszaki Főiskolát és mint mérnök tudományos munkatársként dolgozik a Textilipari Kutató Intézetben. Sorolhatnék még több sikeres életpályát. Növendékeink majd mindegyike megállta a helyét az életben.

GÁSPÁR GÁBOR

A NYOLCVAN ÉVES PVSK

„CITIUS, ALTIUS, FORTIUS”

Rangos jubileumhoz, létrejöttének 80. évfordulójához érkezett a Pécsi Vasutas Sport Klub. Az első világháború utáni megalakulásától eltelt nyolcvan év magában hordozza századunk, és így a PVSK történetét is.

Magyarországon az 1800-as évek közepén indult meg a vasútépítés, ami Pécsen 1857-ben érte el, majd 1882-ben a Pécs-Budapest vasútvonal is átadásra került. A 20. század elejére Pécs vasúti csomópont lett, és így környezetében kialakultak a vasúti műhelyek és kiszolgáló szervezetek. Ez a fejlődés a vasúti dolgozók létszámának növekedésével is együtt járt.

A város két sportegyesülete a PAC és a PSC 1918-ban magába tömörítette a város különböző munkahelyeinek dolgozóit. Az egyesületek túlnőtték saját lehetőségeiket, így időszerűvé vált új egyesület szervezése.

Két fiatal munkásban, **Keller Zoltánban** és **Kehl Jánosban** vetődött fel a gondolat, hogy a két másik működő sportegyesületben sportoló és így ellenfélként szereplő vasutas sportolókat közös táborba, vasutas sportegyesületbe kellene tömöríteni. Elképzeléseiket széles körben ismertették, és az kellő visszhangra talált több idősebb, tapasztaltabb dolgozó körében, és azokat a vasutas sportolókat többsége is támogatta. A két fiatal kezdeményező mellett, az idősebbek közül elsősorban **Istók Jenő**, **Sági Ernő**, **Szabó István**, **Thémes József** és **Szamohil István** segített legtöbbször, hogy a kezdeményezés valósággá váljon. Első feladatként a vasút vezetőinek támogatását kellett megszerezni, ami az akkori üzletigazgató, **Littke Jenő** meggyőzésével sikerült.

Előkészítő bizottság alakult, **Sági Ernő**, **Keller Zoltán**, **Kehl János**, **Kovacsévics János** és **Szakál Andor** részvételével. Az előkészítő bizottság feladata volt, hogy az alapszabály tervezetét kidolgozza és a közgyűlést megszervezze. A szervező bizottság nagyszerű munkát végzett, hiszen 1919. augusztus 23-án az alakuló közgyűlésen mintegy ötszáz fő sportoló, leendő sportoló, és pártoló tag jelent meg. A közgyűlés határozata értelmében megalakították a vasutasok sportegyesületét, **Pécsi Vasutas Sport Club** néven. Az egyesület színe fehér-fekete lett. Az alapító egyesület a működési engedélyt is megkapta, így a közgyűlés megválasztotta az első elnökséget.

Az elnökség tagjai a következők voltak:

Díszelnök:	Littke Jenő üzletigazgató
Alelnökök:	Sági Ernő főellenőr
	Széll Zsigmond Pécs állomás főnöke
	Dr. Újhelyi József jogi osztály főnöke
Ügyvezető elnök:	Major Kálmán főtiszt
Főtitkár:	Szamohil István
Titkár:	Kovács Boldizsár

A közgyűlés a jóváhagyási záradékkal együtt elküldte a Pécsi Vasutas Sport Club alapszabályát a polgármesteri hivatalnak. Az alapszabály a klub működésének célját a következőkben határozta meg: „Az embersport minden ágának művelése, ifjabb erők nevelése, labdarúgó mérkőzések és sportünnepségek rendezése, a tagok társas érintkezésének nemzeti alapon való fejlesztése. Szolgálati ügyeket, vagy azokkal összefüggő kérdéseket, valamint politikát a club hivatalos működésébe belevinni s azzal foglalkozni tilos... A club törekvései sohasem lehetnek haza-, vagy nemzetellenesek. A club működése keretében csakis az alapszabályban meghatározott célokkal foglalkozhatik,”

minden tevékenységének a keresztény nemzeti eszme szolgálatában kell állania. A klub törekvései sohasem lehetnek haza- vagy nemzetellenesek.

A klub vezetői nagy elszántsággal kezdtek munkába. 1919. szeptember 2-án a PVSC választmányi ülést tartott tagfelvétel és szakosztályok megalakítása céljából. Megalakult a labdarúgó, vívó, birkózó és atlétika szakosztály.

A PVSC vezetése területet kapott a MÁV-tól sportpálya építéséhez, amelyet 1919. október 21-én pályaaavató mérkőzéssel adtak át. Az események gyorsan követték egymást. A novemberi taggyűlésen még az eredményeket méltatták a vezetők, ennek ellenére a decemberi közgyűlésen máris lemondott Sági Ernő a kilátástalan anyagi helyzet miatt. 1920. februárjában tartott tisztújító közgyűlésen pénzügyi gondok miatt lemondott Littke Jenő elnök és így nyilatkozott Széll Zsigmond ügyvivő is. A közgyűlésen a PAC-ba való beolvadást is javasolták, de a küldöttek többsége az önálló vasutas klub fennmaradása mellett döntött.

1920. októberében került sor az első nemzetközi labdarúgó mérkőzésre: Osieki Gradjanski - PVSK 1:0 (0:0)

1922-ben tisztújító közgyűlésen bővített elnökség alakult, amelyben az előző vezetők megőrizték feladatkörüket. Gondot jelentett az egyesületnek, hogy a város kisa-játította a sportpálya területét, de a vezetés áthidalta a nehézséget, és új pályát épített Pécs külváros állomástól délre. Később a Bőrgyár igazgatója által biztosított területen, vasutas dolgozók segítségével sikerült pályát létesíteni. A BTC ezután beolvadt a PVSK-ba és ezzel eredményesebb lett a vasutas klub sporttevékenysége, főleg a labdarúgás kamatozott a fúzióból.

1931-ben a „házasság” megszakadt és újból különvált a két egyesület. A nagy világgazdasági válság érezte a hatását a sport területén is. Sok változás és kevés pénz volt a jellemző a húszas évek végétől a harmincas évek közepéig tartó időszakra.

1938-ban nagy létszámú tisztikar irányította a PVSK szakosztályait, amelyek akkor a következők voltak: ökölvívó, birkózó, céllövő, labdarúgó, tenisz és vívó, míg a sort az 1938-ban alakult kerékpár szakosztály egészítette ki.

1941-ben a Pécsi Torna Egylet beleolvadt a PVSK-ba.

A második világháború visszavetette a sportversenyek rendezését, de 1945-től az új vezetőség nagy lendülettel látott hozzá a sportélet újjászervezéséhez.

Elnök: Szokoly Ferenc üzletigazgató

Társelnök: Csanádi György

Alelnökök: Bérces András

Messenyei Nándor

Gáspár György

Kelemen Menyhért

Ügyvezető elnök: Unyi Béla

Főtítkár: dr. Mintál Tibor

1945 őszén először került NB I-be a PVSK labdarúgó csapata. Az újból létrehozott szakosztályok ekkor a következők voltak: labdarúgó, birkózó, tenisz, kosárlabda, kerékpár, ezek az 1946-os tisztújító közgyűlésen kiegészültek ökölvívó, sportrepülő, sí, asztalitenisz, torna, és sakk szakosztályokkal.

1946-ban a férfi kosárlabda csapat is bejutott az NB I-be.

1948-ban névváltozás történt, az egyesület új neve Pécsi Lokomotív Sportkör lett. Sok változás volt jellemző erre az időszakra. Vezetők cserélődtek, szakosztályok alakultak, és szűntek meg.

1949-ben motor és röplabda szakosztállyal bővült az egyesület, de megszűnt a sportrepülő és tenisz szakosztály. 1949 telén a már meglévő Vasutas Sportcsarnokban fűtés várta a tornász és asztaliteniszező sportolókat, a nagyteremben pedig a többi sportolót is.

1951-ben elkezdődtek a földmunkák a PVSK jelenlegi területén. Szükség is volt az új stadionra, mert a labdarúgók újból az NB I. kapuját kopogtatták. A másodszori helytállás az NB I-ben azonban sajnos rövid életűnek bizonyult, mindössze egy bajnoki évig tartott.

A Pécsi Lokomotív Sportkör 1954-ben dinamikusan fejlődött, hiszen 15 működő szakosztállyal rendelkezett, igazolt sportolónak létszáma 714 fő volt. 321 minősített versenyzővel rendelkezett, akik közül 33 első osztályú sportoló volt. NB I-es lett a női kosárlabda szakosztály is.

1955-ben újból névváltozás történt az egyesületnél. Felsőbb utasításra Pécsi Törekvés SE lett az új név, de egy év múlva már újból Pécsi Vasutas Sport Klub lett az egyesület neve. Az ismert politikai-hatalmi változások miatt erre az évtizedre is jellemző volt a vezetők sűrű cserélődése.

A hatvanas évek viszonylagos konszolidációs időszakában folyamatosan fejlődtek és eredményesebbek lettek a szakosztályok. A férfi kosárlabda csapat biztos NB I-es lett. A női kosarasoknál a generáció váltás volt jellemző erre az időszakra. A torna szakosztály dinamikusan fejlődött, a birkózók hozták az országos eredményeket, az időközben NB I-be jutott ökölvívók soha nem látott nagy tömegek előtt vívták mérkőzéseiket. Sajnos a kerékpár szakosztály az évtized elején a megyei sportvezetés határozata értelmében megszűnt.

A hetvenes évek elejére újból változás történt. 1973-ban megalakult a PMSC. Felsőbb utasításra az ott működő szakosztályokhoz kellett igazolni a legjobb sportolókat. A „piramis elv” nagy vérvesztést okozott a további eredményesség tekintetében. A labdarúgók azonban ennek ellenére harmadszor is felkerültek az NB I-be. Ekkor két NB I-es csapata volt a városnak.

Ezekben az években átépítették a PVSK csarnokot. Az ökölvívó és cselgáncs szakosztály is új termet kapott.

A tájékozási futás a nyolcvanas években élte fénykorát, a női kosárlabda szakosztály megszerezte első aranyérmét, majd a BEK-ben is eredményesen szerepelt. A kosaras lányok ezek után még többször hódították el az első helyet, és a város kedvenc csapatává lettek. Az ökölvívó szakosztály újból dinamikus fejlődésnek indult.

1989-ben a közgyűlés új vezetőséget választott:

Társadalmi elnök: Dr. Tahi József

Ügyvezető elnök: Czerpán István

Az új elnökség tizennégy főből állt.

Az új vezetés nehéz helyzetben találta magát: a pénztelenség volt a jellemző. A vezetésből a régi tagok eltávoztak. Új Alapszabály, Szervezeti és Működési Szabályzat készült. Ezek már a rendszerváltás éveit voltak, azonban a sportfinanszírozás gyakorlata még nem alakult ki, és ez gondot okozott a működésben.

Az országban egyesületek és szakosztályok szűntek meg. A PVSK viszont megtartotta szakosztályait, noha a sportolók száma csökkent. Költségvetési hiányának fedezésére az egyesület vállalkozási tevékenységeket indított be, eredményesen.

Az 1993-ban választott 14 fős elnökség hatékony munkát végzett. A női kosárlabda szakosztály 1997. július 1-jétől önálló jogi személyiséggel bíró szakosztállyá alakult. Az 1998-ban tartott küldöttközgyűlés új társadalmi elnöké **Sárdi Gyula**, a MAV Rt. területi igazgatója lett. Ügyvezető elnöknek újból **Czerpán Istvánt** választották meg, immár harmadszor. Az elnökség létszáma 19 főre gyarapodott.

Régóta vallja az európai ember, hogy minden történet tanulságokat hordoz. Így a jubileumot ünneplő Pécsi VSK-ról készült áttekintés is. Vágyakat, küzdelmeket, önfeláldozásokat ismertünk meg történetéből. Sikerek, bukások, csúcsok és mélységek váltakoztak ezen emberöltőnyi időszakban. Újra és újra felállni azonban csak belső tartás-

sal, és az embert szolgáló sportot csak önzetlenül szerető és eszményítő lélekkel és magatartással lehetséges. Talán ehhez is hozzásegítette eleinket és bennünket az újkori olimpiák mindig időszerű jelmondata: „Gyorsabban, magasabbra, erősebben”.

AZ EDDIG MŰKÖDÖTT ÉS JELENLEG IS MŰKÖDŐ SZAKOSZTÁLYOK

Asztalitenisz szakosztály

1945-1951-ig működő, rövid életű szakosztály volt az egyesület történetében. Eredményesen dolgozott, hiszen 1949-ben NB I-es lett. 1950-ben világbajnokságon szerepelt Haász János a Lokomotív versenyzője. A versenyzők főleg csapatbajnokságokon és országos vasutas bajnokságokon szerepeltek. 1950-ben elbúcsúzott az NB I-től a szakosztály. 1951-ben pedig beleolvadt a Spartacus Sportkörbe.

Atlétika szakosztály

Az egyik alapító szakosztály, amely két évi munka után 1945-ig szüneteltette tevékenységét. A Diósgyőrből visszatért **Verbőczy József** szervezésében **Unyi Béla** segítségével újból megindult az atlétikai pályán az élet. Az első edzéseket a BTC pályán tartották, majd a Tüzér utcai pályát használták a versenyzők. Olyan atléták sportoltak ekkor a szakosztályban, akik sokáig meghatározó egyéniségei voltak a sportágnak: **Lippay Antal**, **Villányi Nándor**, **Solymosi Egon**.

A kitartó munka hatására jöttek az eredmények. 1948-ban magyar bajnok lett **Solymosi Egon** 200 m-es síkfutásban, majd első lett a 400 m-es versenyen is.

1949-ben, az újabb magyar bajnokságon **Lippay Antal** a 110 m-es gátfutásban első helyen végzett. Az atléták jó eredményeiknek köszönhetően nemzetközi versenyeken is részt vettek. Eredményes szereplésük meghozta a gyümölcsét, a két atléta olimpiai kiküldetésben részesült. **Lippay Antal** 400 méteres gátfutásban, **Solymosi Egon** a 4x400 méteres váltó tagjaként vett részt az olimpiai versenyeken.

1953-ban már saját pályán edzettek az atléták.

1954-ben a berni atlétikai EB-n újból eredményesen szerepelt a két válogatott atlétánk. Nem szabad azonban elfelejteni a többiekéről sem. Hiszen országos bajnokságokon, vasutas versenyeken is igen eredményesen szerepeltek: **Karácsony Nándor**, **Kiss László**, **Lukács János** és **Lukács Jánosné** szintén kiváló sportolók, válogatott atléták voltak. Őket követte a hatvanas évek generációja: **Nagy Imre**, **Matis Géza**, aki később a PVSK elnöke lett, **Honti Róbert** és **Kiss Endre**. Kiemelkedőek voltak **Honti Róbert** eredményei: 1968-ban részt vett a mexikói olimpián, a 800 és az 1500 méteres síkfutásban.

1973 után hosszú időre lezárult az atlétikai szakosztály eredményes korszaka.

A nyolcvanas években a fiatalok egy rövid időre némi reményt csillantottak fel, de a rendszerváltással mind nehezebb anyagi körülmények közé került szakosztály ma már csak közép- és hosszútávúto sportolókkal foglalkozik.

Birkózó szakosztály

A PVSK alapító szakosztálya 1979-ben szüntette be működését. A század elejének divatos sportja volt a birkózás, de eredményeket a harmincas évektől hozott. A legjobbak: **Kasza József**, **Bárdos Ernő**, **Dobó Imre**, aki az első magyar bajnoki érmet nyerte a PVSK-nak. A válogatottban is eredményesen szerepelt. Az edzések igen rossz körülmények között egy raktárban folytak.

1945-ben újjászerveződött a szakosztály és már fűtött teremben dolgozhattak tovább. A következő időszakban területi és kerületi versenyeken való szereplés, valamint utánpótlás vonatkozásban az országos bajnokságokon való eredményes versenyzés volt a jellemző. A hatvanas évek ebben a sportágban is fejlődést hoztak. Főleg a fiatalok voltak eredményesek a magyar bajnokságokon, diákolimpiákon és válogatott verse-

nyeken. **Drávai Lajos** edző munkája meghozta gyümölcsét. Az NB II-es csapatbajnokságokon a legjobb szereplés a harmadik helyezés volt. 1975-ben a PMSC-be irányították a legtehetségesebb versenyzőket. Ez a tény meghatározta a szakosztály további sorsát.

Cselgáncs szakosztály

1961-ben alakult meg a szakosztály. Alapító tagjai voltak a sportágnak: **Vass Ferenc, Kovács Ferenc, Sárics Jenő, Lukács Sándor, Dóra János, Benkő Ferenc, Benkő Jenő**. 1966-ban a PVSK egyesült a Pécsi Dózsával. Ezt követte a PMSC 1973-ban, majd 1975-től Pécsi Spartacus. 1979-től ismét PVSK-ban versenyezhettek a cselgáncsozók. Az országban az elsők között alakult meg Pécsen a szakosztály. Lukács Sándor, Vass Ferenc és a hetvenes években Benkő Jenő irányította az utánpótlást. A közel harminc év alatt nagyon sok tehetség veszett el, tért át másik sportágra. Ennek okait a belső viszályokban, a nem megfelelő anyagi, erkölcsi támogatásban lehet keresni. Mikor a PVSK újra felkarolta a sportágot, elindult egy lassú folyamat, amit a régi betegség, a belső harc ismét megállított. A nem megfelelő utánpótlás nevelés miatt korcsoportok maradtak ki. Igazán csak a PVSK vezetése bízott a sportág felemelkedésében. A bizalom már 1988-ban is eredményekben mutatkozott meg. Az 1989-es eredmények pedig egyértelműen a pécsi dzsúdo eredményességét igazolják. Feljogosítja a sportágot erre a női szakág dinamikus fejlődése a PVSK-ban, melyet két felnőtt Magyar Bajnokság három ezüstérme fémjelez. **Loga Gabriella** és **Szabados Hajnalka** az első magyar bajnokok a szakosztályban. A nemzetközi versenyeken is megismerik a PVSK-s lányok nevét. Szabados Hajnalka a junior EB-n **Vészi Klára** az IBV-n szerepelt eredményesen a versenyen. Az elmúlt időszakban Vészi Klára bajnoki érmei jelentették a színvonalat, valamint a váltakozó sikerű utánpótlás nevelés.

Kerékpár szakosztály

1938-ban alakult a szakosztály. 1942-ben a PTE beleolvadt a PVSK-ba és ezzel a szakosztály megerősödött. 1946-ban mutatkoztak az első komolyabb eredmények. A PVSK a vidék legjobb csapata lett. Az ötvenes évek elején a kerékpársport visszaesett. Változást **Dévai János** megjelenése jelentett, és ezzel 1957-től csapatversenyeken több magyar bajnokságot is nyertek a sportolók. Sajnos 1960-ban anyagi okok miatt megszűnt a szakosztály.

Férfi kosárlabda szakosztály

A pécsi vasutas kosárlabdázás az 1943/44. évben a Széchenyi Gimnázium diákjaira épülve indult, **Bóta László** vezetésével. 1945-ben a Debrecenben tartott osztályozón szereztek jogot az első osztályú szereplésre, majd az 1946/47-es szezonban a PVSK a 11. helyen végzett az NB I-ben. A csapat tagjai: **Kapusi József, Szamosi Nándor, Lovrics Géza, Ifflinger József, Ranga László, Sándor József, Szekeres János**, edző: **Verbőczy József**. A mérkőzéseket a PVSK lovardából átalakított sportcsarnokában rendezték. 1954-ben újból az NB I-be jutott a csapat. 1955. évben Pécsi Törekvés néven a 11. helyen végeztek. A folytatás is eredményes volt. 1972 kivételével folyamatosan az első osztályban szerepelt a szakosztály. Az utánpótlás nevelés folyamatos a csapat életében: ennek kiemelkedő eredménye az 1966. évi ifi kupa megnyerése volt. Ezenkívül több alkalommal szerepeltek a fiatalok az országos döntőkön, az OSK és az OIK mérkőzésein. A saját nevelésű játékosok közül többen a nemzeti válogatottban is helyet kaptak: **Légrádi József, Gyurasits István, Csongor László, Banna Valér, Tahi József, Rabb József, Pálvölgyi István**. A magyar „B” válogatottat adó PVSK 1983. évben Irakban (Bagdadban) eredményesen képviselte a magyar színeket. 1986-ban az első külföldi kosaras került a PVSK-hoz, akit utána a többi is követett. A kilencvenes évek elejétől lassan kiöregedtek a meghatározó játékosok, és egyre lejjebb csúszott a csapat.

Női kosárlabda szakosztály

A női csapat az 1945/46-os szezonban kezdte bontogatni szárnyait. Három év elteltével az 1948/49. évi bajnokságban az NB II-ben bajnokságot nyertek, s ezzel felkerültek az NB I-be. Játékosok: **Meggyes Emmi, Pintér Eta, Zsibrik Katalin, Bencze Réka, Burai Márta, Arató Lászlóné, Somorjai Etel, Bernát Irén.** Első NB I-es bajnoki évükben, 1949/1950-ben Pécsi Lokomotív néven a 9. helyen végeztek. Megszakítás nélkül 1964-ig szerepelt az NB I-ben a csapat **Verbőczy József** és **Bóta László** edzők irányításával. 1964-ben kiestek. 1964-től **Mánfai Zoltán** vette át a csapat irányítását, s tíz éven át volt a női csapat szakvezetője. A kitartó munka eredményeképpen 1970-ben bajnokságot nyertek, és így 1971-től ismét az első osztályban szerepeltek a lányok. 1971-ben első ízben játszott csapatunk Vasutas Európa Bajnokságon. A női csapat egyik kiemelkedő játékosa volt **Verbőczy Józsefné** (Zsusti), aki 20 évig kosárlabdázott a DVTK és a PVSK színeiben, ez idő alatt 140 alkalommal volt nemzeti válogatott. Az új, fiatal, de tehetséges gárda a 80-as évek elején még a 7-9. helyeken végzett. Komoly, szisztematikus munka, csapatépítés vette kezdetét. Ennek eredményeként, először a csapat történetében, sikerült a harmadik helyen végezni, a bronzérmet kiharcolni. 1987-ben már átvehették a megérdemelt ezüstérmet.

A következő évtized a női kosárlabda szakosztály legtermékenyebb időszaka. **Vertetics István** vezetésével az első magyar bajnokság, **Halász Judit, Jolanta Vilutyte, Veres Judit, Horváth Judit, Sztojkovics Éva, Ábrahám Eszter, Balázs Hajnalka,** majd **Rátgéber László** irányításával háromszor végzett az első helyen, és a Magyar Kupát is véglegesen megszerezte: **Jolanta Vilutyte, Horváth Judit, Sztojkovics Éva, Balázs Hajnalka, Iványi Dalma, Donkó Orsolya, Zsolnay Gyöngyi, Szlezsana Pavlovics és Gordana Grubin.** A csapat több tagja PRO CIVITATE, ill. PRO COMMUNITATE díjat kapott.

Labdarúgó szakosztály

Az 1919-ben megalakult sportkörrel együtt szerveződött a labdarúgó szakosztály is. Az akkori csapatban teljesen amatőr alapon szerepeltek a játékosok. Mérkőzésekre a mostani Bőrgyár pályát használták. Ekkor még szervezett bajnokságról nem volt szó.

Az 1945-54-es évekre esik a szakosztály első fénykora. Ekkor került be a csapat Pécsi Lokomotív néven az NB I-be. Sajnos csak egy évig szerepelt ott. A 40-es években több kiemelkedő képességű játékosa volt a szakosztálynak. **Bérces András,** aki szerepelt az 1936-os olimpián, valamint **Tamási László és Krivicz Gyula.** 1952-ben újból NB I-es lett a csapat. A legjobbak **Tura Emil, Meggyes Lajos és Horváth László** voltak. A csapat második fénykora az 1970-es évek közepétől kezdődött, amikor **Rónai István** vette át a csapat irányítását. Sikert sikerre halmoztak. Az NB I-es búcsú után az NB II., az NB III. és a területi bajnokság változatos évei következtek.

Lövész szakosztály

1929-ben a MÁV Siklósi úti székhelyén fedett sportlövöldét alakítottak ki, és ezt többször átalakították. Ebből alakult ki a későbbi PVSK-csarnok. 1939-től a PVSK 12 lövész fedett pályával rendelkezett és sok versenyt szervezett. A háború után a szakosztály nem működött tovább.

Motoros szakosztály

1947-ben a Vasutas Otthonban alakult meg az autós és motoros szakosztály. Több túrát és versenyt rendeztek rövid működésük alatt. 1949-ben a versenyzők más sportegyesületbe igazoltak, így a szakosztály megszűnt.

Ökölvívó szakosztály

A szakosztály 1931-ben alakult meg **Hohman** profi bajnok irányításával. Csapatbajnokságon és Országos Vasutas Bajnokságon szerepeltek sikeresen, majd 1935-ben a PVSK megszüntette szakosztályát. 1946-ban **Bíró Kálmán** főintéző kezdeménye-

zésére indult meg az ökölvívó élet. Az újonnan kialakított csapatban országos élvonalba tartozó versenyzők küzdöttek a szakosztály eredményeiért. **Dióslaki, Csendes, Erdősi, Wágner és Turóczi** neve fémjelezte országos viszonylatban is a PVSK színeit az ökölvívás területén.

1949-ben **Horváth Gézá**t, a magyar ökölvívó válogatott tagját bízták meg az edzői teendők ellátásával. A megbízás három évtizedre meghatározta az ökölvívó szakosztály fejlődését, eredményes működését és létét. Kitartó és következetes munkával elérte, hogy a szakosztály versenyzőiből évről évre fiatal, tehetséges ökölvívók kerültek az országos élvonalba. Megszámlálhatatlan fiatal nevelődött és fejlődött eredményes versenyzővé. A szakosztály országos szinten is elismert utánpótlás-bázissá fejlődött. Az ötvenes-hatvanas években a szakosztály versenyzői kimagasló eredményeket értek el, felnőtt magyar bajnokságot nyert **Kovács II. István** és **Gulácsi Gyula**. Magyar válogatottban szerepelt eredményesen **Kovács II. István** és **Tantos János**. Rajtuk kívül jelentős azoknak a száma, akik magyar ifjúsági bajnokságot nyertek, illetve a magyar bajnokság dobogóján szereztek elismerést a szakosztálynak. A PVSK ökölvívó szakosztályának csapata több éves küzdelmes sorozatban az NB I-ben való szerepléshez is kivívta a jogot. 1979-től a volt versenyzők vették át a szakmai irányítást, az utánpótlás-nevelést. A szakosztály versenyzőinek sikersorozata tovább folytatódott. 1980-ban felnőtt magyar bajnokságot nyert **Alvics Gyula** és **Magyar István**. Ezután a tehetséges fiatalok következtek, közülük is **Hart Péter** volt a legeredményesebb. Majd egy évtizedes stagnálás után 1997-től újból eredményes utánpótlás nevelés folyik a szakosztály-nál, napjainkban is.

Rock and roll szakosztály

A PVSK legfiatalabb szakosztálya, 1996-tól működik.

Röplabda szakosztály

Az 1949-ben megalakult röplabda szakosztály 1953-ig működött. Női és férfi csapatok versenyeztek és a megyebajnokságban szerepeltek.

Sakk szakosztály

1945-1955 között működött a szakosztály és a városi bajnokságban szerepelt változó sikerrel. 1950-ben a BTC-vel kiegészülve NB II-es szakosztály lett, sajnos rövid időre. 1955 után mint társadalmi szakosztály működött.

Sí szakosztály

Pécsett 1941-43 között **Jillek Emil** oktatta a síelni szerető ifjúságot. 1944-től számítódik a PVSK sí szakosztályának megalapítása. Az első vezető **Hermesz Dezső** volt. Lelkesedésüknek köszönhetően még 1945. decemberében megrendezték az első lesiklóversenyt az akkori lesiklópályán Tubestól Kantavárig. Az 1946-os év a szakosztály további szervezésével és közben versenyzéssel telt. Ekkor már sífutó, alpesi és ugró szakágak működtek a szakosztályon belül. Az 1950-es évektől 1964-ig a Dömörkapui menedékház vezetője, a sízők nagy patrónusa **Zolarek István** adott a szakosztálynak öltözők és raktár céljára helyiségeket a Menedékházban. Az alpesi szakág térhódítása és **Ambrus József** erőfeszítéseinek köszönhetően 1960-ban nyer befejezést a Misinatetői műlesikló pálya. Ekkor épül a pálya tetején a melegedő helység a gépházzal, melyben a sífelvonó motorja van elhelyezve. A felvonót 1963-ban adják át a sí szakosztály tagjai. 1963-ban Pécsett rendezték az Országos Vidék Bajnokságot. 1976. december 28-án készült el az új síház. Teljesen kész állapotba csak 1979. szeptember 30-án került. Következő terv egy műanyag pálya építése volt. A pálya ünnepélyes avatása méltó külsőségek között 1984. október 7-én megtörtént. Az új felvonó 1986-ban készült el, az új pálya pedig 1989. decemberében vált síelhetővé. Sajnos a mediterrán jellegű éghajlat, a rövid tél nem kedvez a sportágnak. A gondokat csak hóágyú oldaná meg.

Tájékoztató futó szakosztály

1951. elején a Pécsi MÁV Igazgatóságon **Papp István** főintéző szervezésével megalakult a természetjáró szakosztály. Alapító tagok: **Igaz Béla**, **Lafferton Henrik**, **Muskáth Ede**, **dr. Pál Imre**. 1954-ben vette át a szakosztály vezetését **Igaz Béla**, akinek 20 éves munkássága alapozta meg a tájékoztató futó szakosztály felemelkedését a magyar sport élvonalába. 1956-ban a PVSK jogot szerzett a következő évi OB I-ben szereplésre. A szakosztályi élet új lendületet kapott, a **Medovárszky**, **Mesterházy**, **Hanszmann**, **Dobos**, **Turányi**, **Bedő** gárda számos országos versenyen ért el jó eredményt. 1960-ban fiatalításra, erősítésre került sor. 1966 meghozza az első válogatottakat: **Ijjász István** a felnőtt, **Medovárszky Judit** az ifjúsági keretbe kapott meghívást. **Igaz Béla** kezdeményezésére ebben az évben fuzionál a PVSK és a **Jilly Csaba** vezette Pécsi Vörös Meteor, s a nagy tapasztalattal rendelkező PVSK versenyzők, **dr. Kovács Lászlóval** és **Borbás Gézával** kiegészülve a vidék legjobbjaként bajnokságok és kupák sorozatát nyerték. 1966-tól szervezett utánpótlás nevelés folyik a szakosztálynál, a tájfutó iskola szervezője és vezetője **Navratil Géza** lett.

Az 1970-es évek közepén következett be az igazi áttörés. **Dr. Kiss Endre** szélesebb alapokra helyezte az utánpótlás nevelést, tervszerűbbé, intenzívebbé tette az edzéseket és szervezettebbé a versenyeztetést. Munkájukkal, eredményeikkel a PVSK Tájfutó Szakosztályát az ország egyik legjobb tájfutó műhelyévé fejlesztették. A szakosztály 1979-ben először a bajnoki pontverseny első helyén végzett. 1977-ben nyerte az első felnőtt bajnokságot **Szabó László**. Itt versenyzett a nyolcvanas évek első számú magyar versenyzője, az első hazai nemzetközi minősítésű tájfutó **Kelemen János**. Ekkor indult az ismert és nagy tapasztalatú versenyző, **dr. Kovács László** gyermekeinek példaadó sportpályafutása. Volt olyan esztendő, amikor tíz versenyző viselhetett a válogatott címeres mezét különböző kategóriákban. A nyolcvanas évek elejétől főállású szakemberek irányításával folytatódott az eredményes munka. A szakosztály „A” kategóriás besorolást kapott és tartósan a bajnoki pontverseny 1. és 2. helyén végzett. A szakosztálynál megint új módszerekkel fejlesztették az utánpótlás oktatását. 1983-tól 85-ig férfi versenyzők csaknem minden váltó és csapat bajnokságot megnyertek, közülük **Kovács László**, **Kovács Ferenc** és **Moró Tibor** került a válogatott keretbe. A női versenyzők közül sokáig csak **Kovács Ildikó** képviselte pécsiként a válogatottat, 1988-ban négy-öt éves munka eredményeképpen serdülő lányaink is bajnokságot és bajnoki helyezéseket szereztek. Válogatott kerettag lett **Kovács Bernadett** és **Paróczy Kinga**. 1988-ban a szakosztály történetének legnagyobb nemzetközi sikerét érte el a Kaposvárról igazolt **Pavlovics Gábor**, aki junior Európa-bajnokságot nyert, és a második helyen is PVSK versenyző, **Paróczy Zsolt** végzett. A legutóbbi évtized országos összesített pontversenyein folyamatosan az élen végzett a szakosztály. Erős, a kiváló régi versenyzőkből alakult, jól képzett versenybírói gárda már a hetvenes években több OB-t rendezett. Azóta nemzetközi versennyé fejlesztette a Mecsek Kupát, 1986-ban Junior EB-t is lebonyolított. A kilencvenes években a szakosztály létszáma csökkent, az utánpótláskorú versenyzők lemorzsolódtak. A szakosztály megőrizte az országos összesített pontversenyben dobogós helyét, de a jövő nem biztosított.

Tenisz szakosztály

1926-ban a PVSK megalakította a tenisz szakosztályt. A megalakulástól csak edzéseken vettek részt. 1934-ben felépült a PVSK fedett tenispályája. Az egyesület sportolói főleg Vasutas-versenyeken szerepeltek jól, úgy a női, mint a férfi csapatok. 1949-ben három pécsi teniszező került az ifjúsági válogatott keretbe. 1952 után a szakosztály lassan elhervadt és mint társadalmi szakosztály működött tovább.

Teke szakosztály

1949-től működött, **Kasza István** és **Váradi Ferenc** kezdeményezte a megalakulást. Először a megyebajnokságban, majd az NB II-ben szerepelt. Az élversenyzők kiöregedtek, 1964-ben a szakosztály megszűnt.

Torna szakosztály

1955 végén **Csaba András** és felesége kezdeményezésére alakult meg a szakosztály. Női és férfi csapat indult a különböző versenyeken. Ez a szakosztály is a Vasutas Bajnokságokon nőtte ki magát. A női versenyzők közül sokan az ifjúsági válogatottba kerültek. 1956-ban az első magyar bajnok a tornászoknál gyűrűn: **Héder János**, és ezzel biztosította a helyét az olimpiai csapatban is. Állandó válogatott versenyzők voltak ezekben az években: **Héder János**, **K. Varga Lajos**, **Tolnai Márta**, **Tolnai Klára**. 1964-ben Tolnai Márta a Tokióba utazó tornász csapat tagja lett. A csapat ötödik helyezést ért el.

1968-ban Mexikóban is versenyzett az olimpián Tolnai Márta, és ismét az ötödik helyezett csapat tagja volt. A következő évtizedekben főleg ifjúsági vonalon értek el eredményeket a PVSK sportolói. A PMSC megalakulásával kénytelen volt beszüntetni működését a szakosztály.

Úszó és vízilabda szakosztály

1926-ban megalakult az úszó és vízilabda szakosztály, vezetője: **Vétek Ernő**. 1928-ban uszoda hiánya miatt megszűnt a szakosztály, amely újból 1955-ben alakult meg. A vízilabda-versenyek csak nyáron kerülhettek megrendezésre, mert továbbra is uszodahiány volt. A feltételek hiánya miatt 1959-ben megszűnt a szakosztály.

Vívó szakosztály

1919-ben az egyesület alapításával egyidejűleg alakult a szakosztály. A megalakulása után elnéptelenedik, majd 1937-ben újból indul a vívó élet. A háborús időszakban csak részben működött a szakosztály. 1957-ben indult meg a mozgalmasabb vívó élet, de csak megyei és vidéki szinten értek el eredményeket a sportolók. 1968-ban az érdektelenség miatt megszűnt a szakosztály.

Felhasznált irodalom:

Nyáry Gyula: 1919 – 1994. 75 év. A Pécsi Vasutas Sportkör Krónikája. Pécs, 1994.

TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
1896-1975

Amikor Várkonyi Nándor hetvenéves volt, 1966-ban, Németh László Pécsre utazott, hogy a jubilánssal interjút készítsen a Jelenkor folyóirat számára. Az interjú persze nem szokványos, kérdésekből és feleletekből álló írásmű lett, hanem sajátos Németh László-esszé, amelyben a válaszokat is Németh László fogalmazta meg. A beszélgetésnek és az elkészült kéziratnak eredetileg volt egy részlete, ami azután nem került be a végleges szövegbe. Az történt ugyanis, hogy 1966-ban, Németh László pécsi látogatása alkalmával derült fény arra, hogy Várkonyi Nándor a hallását ugyan az első világháború következtében veszítette el, de nem abban a formában, ahogy a pécsiek tudták (hogy tudniillik légnyomás érte), hanem a háborúban szerzett fertőző betegség következtében süketült meg 1921-ben. Németh némi iróniával írta be a szövegbe (amit aztán elhagyott): lám, lám, a pécsiek, a Várkonyival azonos városban lakó ismerősei és barátai sem tudják testi fogyatékosságának valódi okát.

Való igaz, hogy mi, akik Várkonyi Nándort személyesen ismertük, vele rendszeresen találkoztunk, sem tudtunk róla mindent.

Várkonyi Nándor az ötvenes és a hatvanas években roppant visszavonultan élt. A hatalom a régi világ emberének tartotta, és úgy is bánt vele. Amikor elérte hatvanadik évét, könyvtárosként nyugdíjba küldték. Az utcán ritkán járt. Nyilvános helyeken, kulturális eseményeken nem vett részt. Az emberi érintkezésben süketsége is gátolta. Ugyanakkor ennek a testi fogyatékosságnak megvolt számára a haszna és az előnye: hatalmas levelezést bonyolított le, s ezek a megmaradt levelek ma már kiterjedt kapcsolatainak a dokumentumai.

Az ötvenes és a hatvanas években ki emlékezett például arra, hogy Németh László nem a hetvenéves Várkonyival találkozott először? Németh már 1941-ben járt Pécsen, a Janus Pannonius Irodalmi Társaság vendége volt, és a felolvasó estet követően Várkonyi kalauzolta a városban. A Mecsek oldalán, a Magaslati úton, a Pálos templom és a tettyei romok közti séta és egy papírblokkon történt beszélgetés Németh László számára elegendő volt ahhoz, hogy kísérorjében Kazinczy Ferenc, a nagy irodalom-szervező újkori és méltó társát, – ahogy írta, – „Pécs szent emberét” lássa meg.

Ez volt életében Várkonyiból a leginkább látható, a legélénkebben érzékelhető: az organizátor, az irodalomszervező, a társaság folyóiratának, a Sorsunknak a szerkesztője. Amíg a folyóirat működött, 1941-től 1948-ig, Várkonyi volt a lap szerkesztője. Ha majd megjelenik a folyóirat legfontosabb, legszebb, legmaradandóbb írásaiból összeállítandó gyűjtemény, a Sorsunk breviárium, nyilvánvaló lesz, hogy a negyvenes évek magyar irodalmában milyen fontos szerepet töltött be a Sorsunk. Elsősorban a magyar népi mozgalomhoz csatlakozó íróknak (Kodolányinak, Németh Lászlónak, Erdélyi Józsefnek) adott otthont, de a munkatársak között az ún. urbánusokat (például Hamvas Bélát, Weöres Sándort, Sótér Istvánt) is megtaláljuk. Várkonyi mind a fiatal tehetségek (pl. Weöres Sándor, Csorba Győző) támogatásában, mind a kipróbált és maradandó értékek (pl. Kodolányi regényei) elismertetésében jelentős szerepet játszott.

Mielőtt Várkonyi a Sorsunk szerkesztője lett, már tanúságot tett széleskörű irodalmi tájékozottságáról, az irodalmi múlt horizontális és vertikális ismeretéről és áttekintéséről, a különféle irodalmi iskolák és irányzatok rendszerezéséről, mérlegelő képességéről. Mint irodalomtörténész, a legnehezebbre vállalkozott, a közelmúlt, az Arany János halála utáni magyar irodalom történetének a megírására. De eredeti meglátásokat

adott közre Petőfivel kapcsolatban, és járatos volt a világirodalmi jelenségek között is. Az irodalomtörténet-írás azóta persze újabb és újabb művekkel gazdagodott, de Várkonyi könyveit ma is kézbe lehet venni, s egy-egy megállapítása (például az első könyves Illyés Gyula tehetségének a fölismerése és méltatása) ma is idézhető.

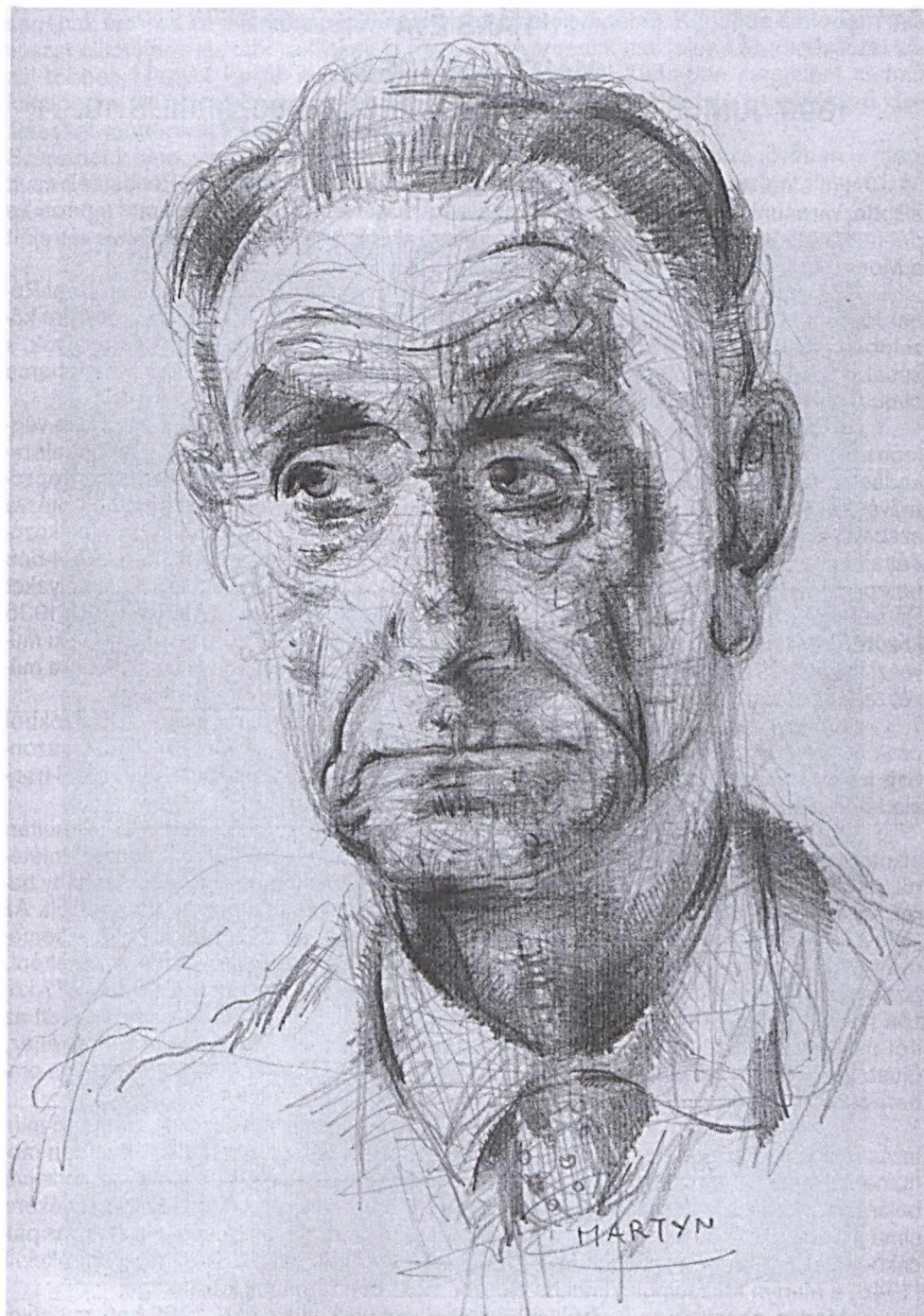
Várkonyi Nándor életművének van egy rétege, amely csak halála után vált nyilvánvalóvá. Igaz, a *Sziriat oszlopai* című könyve már első megjelenése idején, 1942-ben figyelmet keltett, csakhamar második kiadására is sor került, sőt Várkonyi életében napvilágot látott a mű átdolgozott és bővített változata. De arról kevesen tudtak, és még kevesebben ismerték azt a mintegy ötezer oldalnyi kéziratot, amely napjainkban válik hozzáférhetővé hagyatékából. Miről is van szó? Amíg Várkonyi irodalmi folyóiratot szerkesztett és a kortárs irodalom kérdéseivel bajlódott, amíg napi könyvtárosi munkáját végezte, gondolataival és képzeletével a mítoszok világában, az archaikus időkben járt. Az emberek történelmi tudata és történelmi ismerete nagyjában az írott történelmi források koráig nyúlik vissza. Ősközösség, rabszolgatartó társadalom, feudalizmus, stb. De arról, hogy az emberiségnek volt egy mágikus korszaka, amiről főként a mítoszok vallanak, kevés ismeretünk van. Nos, Várkonyinak ezek a napjainkban hozzáférhetővé vált, terjedelmes, sok száz oldalas könyvei (Az elveszett paradicsom, Az ötödik ember I-III., Varázstudomány I-II.) erről az időről beszélnek, és a történelmi vizsgálódást napjainkig meghosszabbítják. Lélektan és filozófia, régészet és néprajz, vallástörténet és társadalomtudomány keveredik ezekben a munkákban, módszer tekintetében az analízist és a szintézist, a szövegkritikát és az összehasonlító elemzést vegyítik.

Várkonyi munkásságának ez az a területe, amely a kor számos kiváló magyar gondolkodójával és alkotójával, Hamvas Bélával, Kerényi Károllyal, Kodolányival, Németh Lászlóval, Weöres Sándorral rokonítja. Hamvas Béla jelzőjével élve: „sugárzásos emberek” voltak. Természetesen párhuzamosságról van szó (s ez a párhuzam akár Thomas Mannig meghosszabbítható), és nem egymásra hatásról, átvételről, kölcsönzésről. Mint-ha a magyar gondolkodás (amit egyébként gyakran vádolnak meg azzal, hogy hiányzik belőle a filozófiai igény) éppen a huszadik század második harmadában jutott volna el több kiváló képviselőjével oda, hogy a vizsgálódást – ideológiai és politikai előítéletektől mentesen – az emberi létezés alapvető és egyetemes kérdéseire irányítsa.

Ez az emberkép mind a földhöz ragadt marxizmus, a történelmi materializmus fölfogásától, mind a másik divatos huszadik századi irányzat, az egzisztencializmus emberképétől idegen. Fölfogása szerint az ember teremtett lény, kozmikus meghatározottságú személy, képes a szabadságra és a bűnre. Boldogságának föltétele és forrása, ha az emberi lélek megszabadul individualista erre-arra hanyódásától, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébred, az egyetemes és örök mértékre figyel. Weöres Sándor szavaival: „A gépkorszak embere csak akkor tud ember maradni, ha ezt a tanítást megérti: nem csak gyomra, ágyéka és praktikus gyűjtőképessége van, mint az állatnak; birtokba kell hogy vegye tudatalatti ösztönvilágát, tiszta tudatát (mely az elhanyagolt ösztönvilág szuggesztíójára kapzsvá, vágy-kielégítő beszerző-szervvé csökken), és tudatfeletti intuitív, szellemi világát (melyről már azt hiszi, hogy nincsen). Csak így tud egymással és a kezébe-vett erőkkel harmóniába jutni; másképp kipusztítja magát, és a kezébe-kaparin-tott erők kipusztítják őt.”

Várkonyi Nándor életműve legfontosabb, legjelentősebb részének a megjelenését nem érhettem meg. De az idő, a történelem neki dolgozik. Üzenete (ha késve is) eljut a mai emberhez, aki a megbecsülést is megadja az alkotónak. Íme, Magyarországon, a huszadik században, vidéken létezett egy műhely, amelynek gazdája a csillagok-kal társalkodott, és a kor legkiválóbb elméivel került rokonságba.

Nevét Pécsen könyvtár és utca hirdeti. Életműve a magyar kultúra, a nemzeti örökség szerves és elismert része.

Martyn Ferenc: Várkonyi Nándor, 1966 (a család tulajdonában)

HÁRS ÉVA
MARTYN FERENC
1899. JÚNIUS 10. KAPOSVÁR – PÉCS, 1986. ÁPRILIS 10.

Ha élne, most lenne száz éves. 1945-től haláláig, folyamatosan Pécsen élt és itt alkotta, városunkra hagyományozta munkássága főműveit. Szervezte, vezette a pécsi és dél-dunántúli képzőművészeti életet, neki köszönhető, hogy Pécsen 1957-ben létrejött a Modern Magyar Képtár alapító gyűjteménye.

Művészi életútja Kaposvárról indult. Öt éves korában, anyja halála után Rippl-Rónai József festőművész házában talált új otthonra, és húsz éven át nevelője, mestere közelében élt. 18 évesen már megjárta az I. világháború frontvonalát. Lovas katona volt, s később a lovascsaták és a tábori élet emlékeit dolgozta fel a Rákóczi szabadságharca című festményciklusában.

1926-ban, minden hivatalos támogatást nélkülözve Párizsba ment és onnan véglegesen 1939 őszén tért haza Pécsre. A közel 15 esztendei távollét nem jelentett elszakadást a hazai művészeti eseményektől. Levelei útján kapcsolatot tartott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságával, műveket küldött kiállításaira, nyaranta hazatérve szabadiskolát vezetett. Művészi munkásságának irányát – az első évek párizsi tájékozódása után – az elvont művészet akkor legfrissebb törekvései határozták meg. 1934-ben belépett az Abstraction Création művészcsoportba, szerepelt kiállításain, amelyeket Párizsban és más francia, holland és belga városokban rendeztek. Martyn 1933-1936 között vöröskréta rajzok és tiszta színekkel komponált akvarell-sorozatain alakította ki művészi stílusát. Ezek voltak a felkészülés éveit nagyméretű olajfestményeihez. 1939-re művészete beérkezett, s festményeivel a párizsi absztrakt festők élvonalába jutott.

Amikor a II. világháború elől hazatért, műveit nem hozhatta magával, s azokból csak 30 évvel később került néhány Pécsre, majd Budapestre. 1940-1943 között azonban a Párizsban maradt művekkel azonos értékű és felfogású újakat festett, a dél-francia táj és a tenger emlékét megidézve.

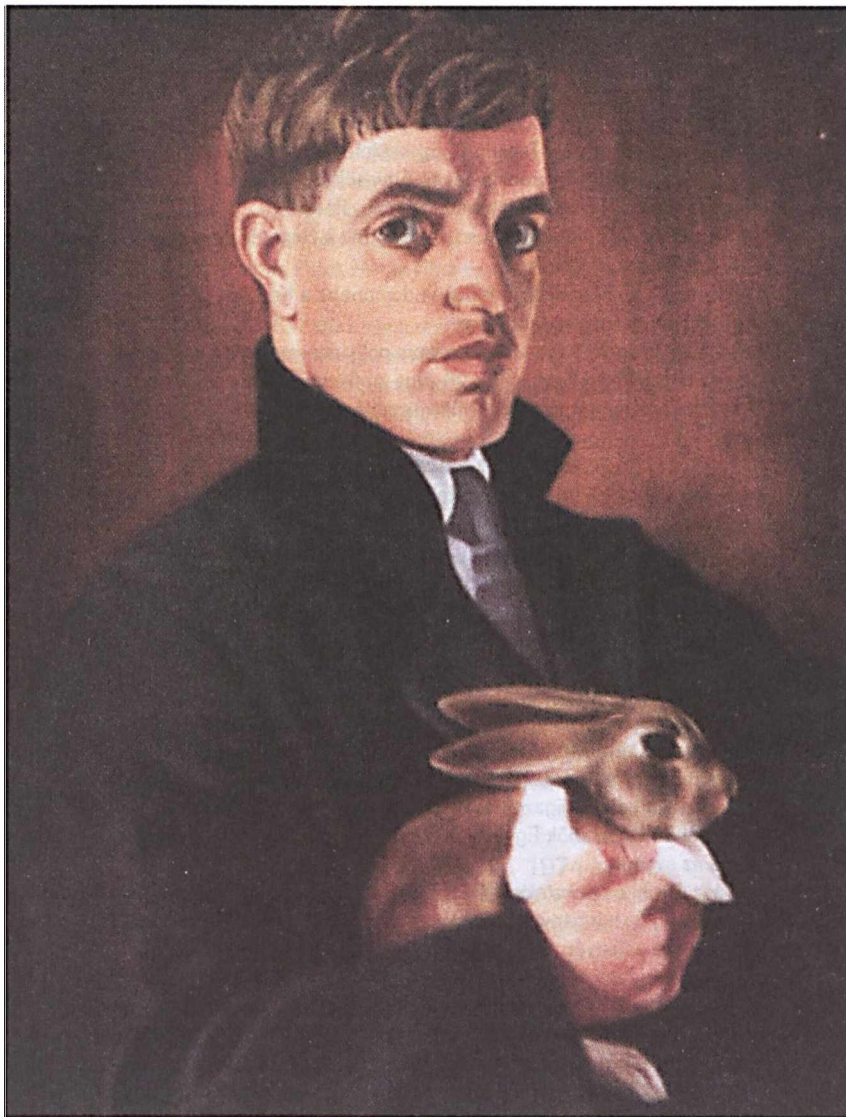
Az absztrakt művészet teljes kiközösítése idején Martyn Pécsen visszavonultan alkotott. Egy-egy igényesen festett, természetelvű tájkép kiállítása árulkodott jelenlétéről, miközben tiszta színekkel alkotott, elvont fogalmazású kompozíciói csak néhány barát, festőtárs szűk körében váltak ismertté. Az 1950-es évektől nap-nap után rajzolt. Az „újjgyakorlatokat” a Napló 1950 című sorozat jelentette, amelyben az év napi eseményeit és néhány festmény tervét jegyezte fel, rajzolta meg az élmény friss emlékeként. Szabad rajzkompozíciói ezután folyamatos munkát jelentettek számára. 1959-1977 között több irodalmi művet illusztrált – azaz, ahogy ő nevezte – kísérorajzokat készített az írói művekhez. Közülük talán a legismertebbek Cervantes: Don Quijote c. művéhez, Gustave Flaubert: Bovaryné c. regényéhez és Berzsenyi Dániel életéhez, költői és emberi valóságához kötődő rajz-ciklusai.

Martyn sokoldalú érdeklődése hasonló igénnyel fordult a plasztikai, szobrászi mintázás felé is. Már párizsi tartózkodása idején szobortervek foglalkoztatták. 1941-ben monumentális igényű emlékműterveket mintázott meg gipszben, mint pl. a Martyn múzeum bejáratánál látható Hangyák emlékműve, a Barbár emlék, vagy a Gabriel Fauré emlékére című művek. Ezek bronzba öntésére 40-46 év eltelté után volt lehetőség. Hajlított vas-pálcákból alakított kép-kompozíciót (1943), valamint színezett fából készült térkonstrukcióit (1946) a Martyn Múzeumban láthatta először 1981-ben városunk közönsége.

Martyn absztrakt műveiből válogatott nagyobb kollekcióval 1969-ben mutatkozott be Pécsen, majd egy év múltán a Tihanyi Múzeumban. Ezek a kiállítások munkás-

ságának értékeit és jelentőségét kiemelték elszigeteltségéből. Körülötte a modern művészet alkotóinak kis tábora alakult ki Pécsen, s városunk mai jeles képzőművészei közül többen Martynt vallják mesterüknek. Munkásságáról 1985-ben megjelent életmű katalógusa 2676 művét sorolja fel. Születésének századik évfordulóján emlékező kiállításokat rendeznek Pécsen, Kaposváron, Győrben és Budapesten.

Szeretnénk hinni, hogy ez a megérdemelt megbecsülés az elkövetkező jövőben is megmarad, és hisszük, hogy az európai érték, amely Martyn Ferenc művészetét fémjelzi, értékmérője a modern magyar képzőművészetnek is.

Martyn Ferenc: Önarckép házinyúllal, 1919

A Martyn Emlékmúzeum állandó kiállításán

Száz éve Pécssett... 1899-ben

- április
1. A Pécsi Belvárosi Népiskola első emeletén megnyílt a városi iparos tanulók húsvéti rajzkiállítás
 3. A Pécsi Izraelita Hitközség évi közgyűlése az izraelita iskola nagytermében
 4. A Pécsi Torna Egylet választmányi ülésén elhatározta, hogy nőket is fölvesz tagjai sorába, részükre külön szakosztályt alapít
 5. Újházy Ede a Nemzeti Színház színművészenek első pécsi vendégszereplése
A Pécsi Jótékony Nőegylet közgyűlése
 15. A nyári idényben a város neves cigány zenekari, Rácz Gusztó és Farkas Sándor együttese külföldre szerződött
 17. Szocialista munkások gyűlése a Gyár (ma Váradi Antal) utcai székházban
A városi törvényhatóság közgyűlése báró Fejérváry Géza tábornok, honvédelmi minisztert Pécs Város díszpolgárává választotta
- május
18. A Pécsi és Pécsvidéki Tanítónők Egyesületének tisztújító közgyűlése
 22. Az Országos Magyar Izraelita Tanító Egyesület Pécsvidéki Fiókkörének közgyűlése
 25. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara közgyűlése
 26. A Pannonia Kert megnyitóján közreműködött a Pécssett állomásozó Cs. és Kir.
44. Gyalogezred zenekara
- június
3. A Pécsi Állami Főreáliskola torna és dalünnepe a Kert (ma Dischka Győző) utcai Városi Tornacsarnok nyári gyakorlóterén
A városi iskolaszék ülése Majorossy Imre polgármester, az iskolaszék elnökének vezetésével
 12. A Veteránok Pécsi Egyesülete 25 éves jubileumi ünnepe
 17. A városi törvényhatóság rendkívüli közgyűlése

Hetvenöt éve Pécssett... 1924-ben

- április
5. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége – MEFHOSZ – Pécsi Alakulatának megalakulása
Az Országos Stefánia Szövetség Pécsi Fiókjának rendkívüli közgyűlése
A Mecsek helyreállítását tűzte programjául a Mecsek Egyesület
 9. A város közgyűlése döntött az egymilliárdos lakásépítési hitel felvételéről
 22. Ünnepelesen felavatták az új gyárvárosi iskolát
 23. A törvényhatóság úgy döntött, hogy fásítja a Széchenyi teret
 24. Gróf Apponyi Albert Pécsre látogatott
A Pécsi Polgári Kaszinó 40 éves jubileumi ünnepe
- május
4. Kaposvár 2:0 arányban legyőzte Pécs labdarúgó válogatottját
 6. A Szombathelyen rendezett kardcsapat vidékbajnokságot a PAC együttese nyerte
 13. Az országot hat erdőigazgatási kerületre osztották, megalakult a pécsi igazgatóság
A Pécsi Zenekedvelők Egyesülete és a Pécsi Dalárda nagyszabású hangversennyel zárta az évadot
 29. Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső irodalmi matinéja a Pannonia nagytermében
 30. Horthy Miklós kormányzó pécsi látogatása
 31. Rendőrnapi ünnep a Tettyén
- június
3. Egyházzenei hangverseny a Lyceum templomban
A Hangya Szövetkezet közgyűlése
 5. A Pécsi Iparos Szövetség közgyűlését követően 300 tagú küldöttség kereste föl Nendtvich Andor polgármestert a Pécssett bevezetni kívánt új forgalmi adó átalány miatt
 - 8-9. A Pécsi Polgári Daloskör 40 éves jubileumi ünnepe
 9. Pünkösdi hétfőn engesztelő tábori misét tartottak a börgyárban, melyet gróf Zichy Gyula megyéspüspök és Mosonyi Dénes püspöki helynök celebrált
 10. Ébredő Magyarok Egyesületének nagygyűlése

- Megnyílt az egyetem kórbontani és törvényszéki orvostani intézete
19. Egyetemi és főiskolai hallgatók Szent István Bajtársi Szövetsége népünnepélye a Tettyén
20. A Dunántúl című napilap kezdeményezésére gyermeknapot rendeztek a Tettyén, háromezer résztvevővel
- Auer Kató a Cigánybáró című operettel búcsúzott el a pécsi közönségtől
- Megszüntette működését a városra is kiterjedő hatályú árvízsgáló bizottság

Ötven éve Pécssett... 1949-ben

- április 7. Pécsbányatelepen nagyszabású ünnepség keretében adta át a párttagkönyvet Aczél György, az MDP megyei titkára
13. Krancz Pál polgármester vezetésével közgyűlés a városházán
15. Johann és Joseph Strauss: Tavaszi hangok című operettje a Nemzeti Színházban
28. A SZOT kiértékelte a harmadik országos szocialista munkaverseny eredményét
- A Pécsi Fűtőház élüzem lett
29. A KIOSZ választási gyűlésén a pécsi kisiparosok hitet tettek a Hazafias Népfront listás jelöltjei és az ötéves terv mellett
- május 5. Déry Tibor, Kuczka Péter, Méray Tibor és Somlyó György a Munkás Kultúrházban irodalmi esten szerepelt
8. Legyen a május 15-i választás a magyar nép győzelmi ünnepe, mondotta választási beszédében Farkas Mihály honvédelmi miniszter
19. A városi konzervatórium növendékeinek Bartók-Kodály estje
22. A Városi Múzeumban megnyílt Kelle Sándor festőművész kiállítása
25. A pécsi Petőfi-szobor pályázatát Borsos Miklós nyerte
- Kossa István iparügyi miniszter Pécsre látogatott
- június 2. A Dél-dunántúli városok szociális szakembereinek értekezlete Pécssett
- 4-6. A Bartók Szövetség pünkösdi munkás dalosünnep 1500 résztvevővel
5. A Városi Képzőművészeti Szabadiskola növendékeinek kiállítása a Városi Múzeumban
13. A Mecseki Üdülőszállóba megérkezett az első nyolcvan beutalt
16. Dési Huber István és Vedres Márk kiállítása
- 17-18. Nagy érdeklődés kísérte a Pécsi Könyvnapokat
18. Puskin-est a Nemzeti Színházban
- Az MDP pécsi és baranyai nagyaktívája a Munkás Kaszinóban
20. Tanévzáró díszközgyűlés a pécsi egyetemen
22. A Széchenyi téren megnyílt a Drogéria Nemzeti Vállalat első boltja
21. A Földműves Szövetkezet megyei ülésén bejelentették, hogy a megszűnt MOSZ helyébe a SZÖVOSZ lépett

Huszonöt éve Pécssett... 1974-ben

- április 1. A Városi Könyvtár peremkerületeket ellátó bibliobuszt állított forgalomba
5. A VI. Országos Kamarakórus Fesztivál nyitóhangversenye a Liszt Teremben
- 6-9. Országos Ifjúsági Öttusaverseny Pécssett
16. Koncz Zsuzsa és a Fonográf-együttes koncertje a Nemzeti Színházban
- Újjáalakult a városi tanács mellett működő Természetvédelmi Bizottság
- 19-21. A Bóbita Bábegyüttes észéki vendégjátéka
20. A Mecseki Fotóklub gráci kiállítása
- 22-23. A Magyar Pedagógiai Társaság Pécssett ülésezett
25. Megalakult a pécsi Magyar-Finn Baráti Társaság a TIT Bartók Klubjában
- május 1. Elkészült az Istenkúti Általános Iskola épülete
- Felújították a Balokány ligetet

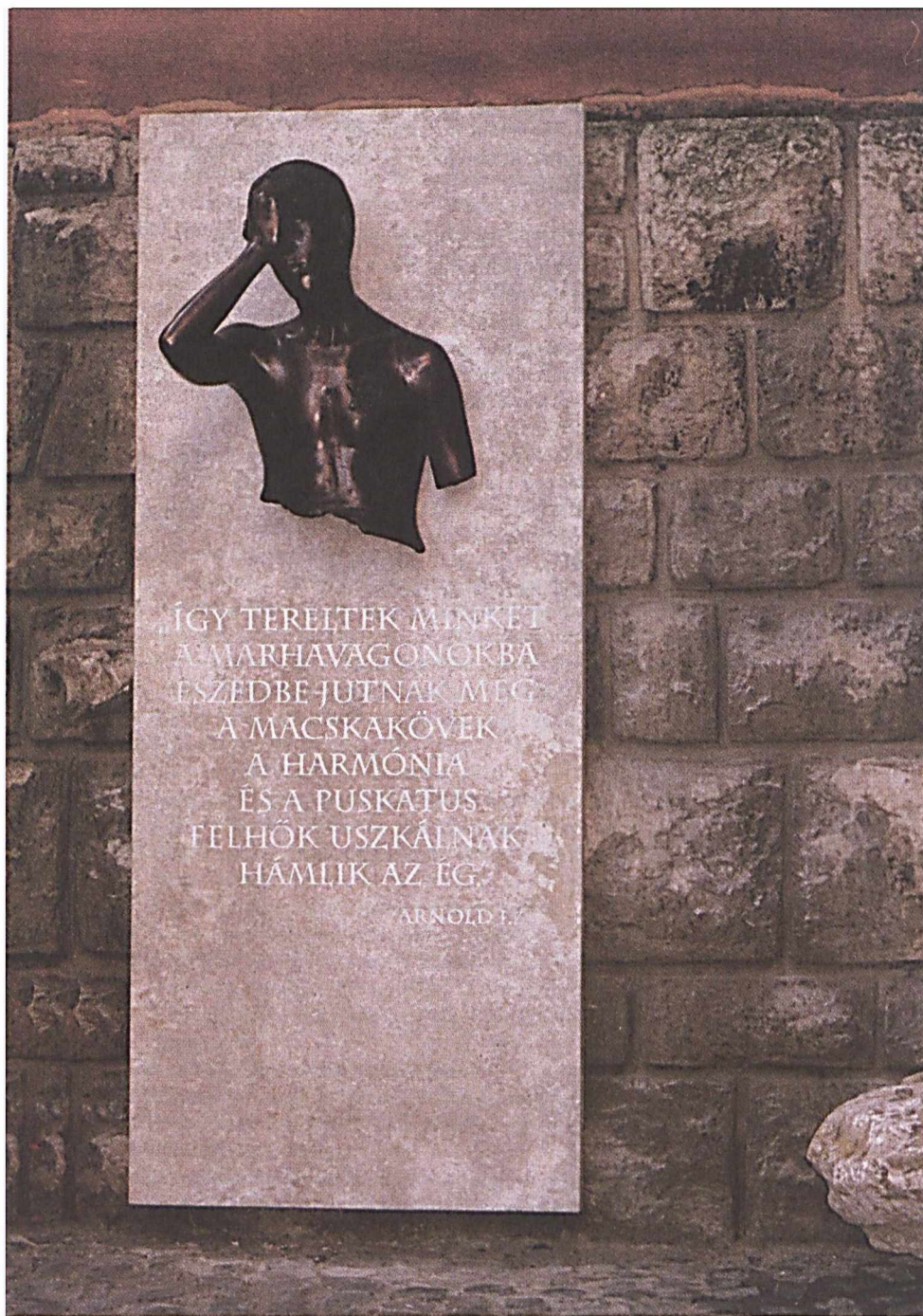
- június
4. A Modern Magyar Képtár kiállítása Strassbourban
 5. A KGST titkárának, Nyikolaj Fagyejevnek pécsi látogatása
 - 11-12. A Gyárvárosi Úttörőzenekar sikeres észéki turnéja
 12. Megnyílt az újjárendezett Zsolnay Múzeum
 - 12-13. Ránki Dezső zongoraművész pécsi hangversenye
 14. A Mecsek Fúvósötös franciaországi turnén
 15. Éjszakai tetőtűz a Zsolnay Múzeum udvari szárnyában
 23. Az Exeteri Tanárképző Intézet diákküldöttsége Pécssett
 5. A Pannonia Szálló alapkövének letétele a Kórház téren
 15. Pécsre látogatott Nguyen Van Hieu, a Délvietnámi Ideiglenes Kormány államminisztere
 16. Hirth István első lett az Országos Országúti Kerékpárversenyen
 17. Megnyílt Baranya legnagyobb ABC áruháza Újmeceken
 21. Ülést tartott Pécs Város Tanácsa
 26. Pécssett rendezték a Fiatal Népművelők I. Megyei Parlamentjét
 30. A Pécsi Balett észéki vendégszereplése

Pécssett ma... 1999-ben

- április
1. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
Horváth András és Patartics Zorán építészek kiállítása a Pécsi Kiszgalériában
 6. Malcolm Roland orgonaművész koncertje a Bazilikában
 9. Kemény György grafikusművész életmű kiállítása a Pécsi Galériában
A Magyar Traumatológiai Társaság vándorgyűlése a POTE-n
 12. Rendkívüli ülést tartott Baranya Megye Közgyűlése
 14. Georg Kreister: Lola Blau musicaljének bemutatója a Harmadik Színházban
 16. Zsolnay Miklós keleti kerámiagyűjteménye a Múzeum Galériában
 18. Joshua Bell (hegedű) és Kocsis Zoltán (zongora) hangversenye a Művészetek Házában
 19. A PAB tudósklubjának vendége volt Gógl Árpád egészségügyi miniszter
 21. Felavatták a finn Elcoteq pécsi gyárát
 22. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
Angstertől Zsolnayig című ipartörténeti kötet bemutatója a Művészetek Házában
 25. A Pécsi MATÁV SE férfi kosárlabda csapata harmadik lett az NB I-ben
 29. Beethoven IX. szimfóniája a Bazilikában, Pécsi Szimfonikus Zenekar, Nicolas Pasquet vezényletével
- május
30. A PVSK új füves edzőpályájának az átadása
 1. Május 1-je a Tettyén és a Balokány ligetben
 5. A PVSK MIZO női kosárlabda csapata második lett az NB I-ben
 6. Rendkívüli ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
A Pécsi Szimfonikus Zenekar: Purcell, Vivaldi, Händel hangversenye a Pécsi Nemzeti Színházban
A TESCO hipermarket alapkövének letétele
 7. Stílusok '99 címen a Pécsi Balett bemutató előadása a Kamaraszínházban
 8. Böszörményi István szobrainak kiállítása a Parti Galériában
 9. Horvát nap a Sétátéren
Göncz Árpád: Magyar Médeia, horvát nyelvű előadás a Horvát Színházban
 10. Bogdán Tibor naiv festő kiállítása a Rácz Aladár Közösségi Házban
 13. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
A Modern Magyar Képtár új szerzeményei 1989-1999 a Művészetek Házában
A Pécsi Szimfonikus Zenekar: Balassa, Debussy, Kodály hangversenye a POTE Aulában
 16. Erdős Kamill Cigány Múzeum állandó kiállításának megnyitása
A Pécsi Ércbányász Koncert Fúvószenekar hangversenye a Liszt-teremben

június

- 18. Dél-dunántúli regionális vámkonferencia
- 23. Gellér B. István és Rigó István mártírhált halt zsidó gyerekek emlékművének avatása
- 25. Ülést tartott Baranya Megye Közgyűlése
- 28. A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában felavatták a II. világháborús emlékművet, valamint Keresztes-Fischer Ferenc emléktábláját
- 225 éves a Klimó Könyvtár, az első hazai nyilvános könyvtár – könyvtártörténeti konferencia a JPTE aulájában
- JPTE egyetemi napok
- 10 éves a Magyar Máltai Szeretetszolgálat központi ünnepe
- 30. A Golden Gospel Pearls együttes koncertje a Bazilikában
- 2. Ünnepi könyvhét '99 – megnyitó a Művészetek Házában
- 3. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
- 8. Ünnepi könyvhét '99 – könyvbemutató a Művészetek Házában
- 10. A Pécsi Vízmű nemzetközi konferenciája az MTA székházban
- A Tettye felújított forrásházának átadása
- Hommage à Martyn, kiállítás a Pécsi Galériában
- 12. A PMSC labdarúgócsapata Nagykanizsán elért győzelmével bent maradt az NB I-ben
- 14. Szelényi Lajos képzőművész kiállítása az AntikArt Galériában
- 18. A Nudelman-gyűjtemény, képzőművészeti kiállítás a Múzeum Galériában
- 24. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
- 25. A pécsi IX. Zenei Fesztivál – Cristus – kezdő napja
- 30. Baranyai cigány képzőművészek nyári tárlata

Gellér B. István – Rigó István: Mártírhaltalt zsidó gyerekek emlékműve

SZÁMUNK SZERZŐI:

Barri Istvánné

ny. középiskolai tanár

Erdődy Gyula

helytörténész, a Baranya Megyei Önkormányzat tanácsosa

R. Gál Éva

régész muzeológus, a Janus Pannonius Múzeum munkatársa

Gáspár Gábor

középiskolai tanár, a PVSK elnökhelyettese

Hárs Éva

művészettörténész kandidátus, Zsolnay kutató,

a Baranya Megyei Múzeumok ny. igazgatója

B. Horváth Csilla

történész főmuzeológus, a Janus Pannonius Múzeum osztályvezetője

Márfi Attila

főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa

T. Mérey Klára

történész, a történettudományok doktora, c. egyetemi tanár,

a Dunántúli Tudományos Intézet ny. tudományos főmunkatársa

Radnóti Ilona

történész főmuzeológus, a Janus Pannonius Múzeum munkatársa

Romváry Ferenc

Munkácsy-díjas művészettörténész, a Pécsi Szemle főszerkesztője

Róth Lajos

villamosmérnök, a Pécsi Vízmű fejlesztő mérnöke

Sonkoly Károly

művészettörténész-régész, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal

tudományos kutatója

Szirtes Gábor

történész kandidátus, a Pro Pannonia Kiadó főszerkesztője

Tüskés Tibor

József Attila-díjas író, a Somogy c. folyóirat főszerkesztője

Vargha Dezső

főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa

FOTÓ:

Csonka Károly 7; 10

Pesti András 58

Romváry Ferenc 97; 102

Sonkoly Károly 20; 28; 29; 30; 31

Zalka Éva 34; 35

RAJZ:

Dávid György

Müller Mária

Szijártó Kálmán

Zalka Éva

PÉCSI SZEMLE

R. GÁL ÉVA:

A pécsi bazilika ötvösremekei 2

RADNOTI ILONA:

A pécsi zsidók története I. A betelepülés 11

SONKOLY KÁROLY:

A pécsi Majláth-palota 20

MÁRFI ATTILA:

Pécs első kőszínháza a Mária utcai Stadttheater 32

SZIRTES GÁBOR:

Littke Lőrinc és József a pécsi pezsgő mesterei 39

RÓTH LAJOS:

A pécsi vízellátás története a római kortól 1892-ig 49

B. HORVÁTH CSILLA:

A Mecsek Egyesület I. 1891-1916 59

ERDŐDY GYULA:

A baranyai iparoktatás története IV. 1900-1921 69

T. MÉREY KLÁRA:

A trianoni béke hatása a pécsi dohánygyárra 76

BARRI ISTVÁNNÉ:

Boldog Gizella Ipari Leányközepiskola Pécssett. 1943-1952 80

GÁSPÁR GÁBOR:

A nyolcvan éves PVSK – „Citius, Altius, Fortius” 84

TÜSKÉS TIBOR:

Várkonyi Nándor – 1896-1975 93

HÁRS ÉVA:

Martyn Ferenc – 1899-1986 96

ROMVÁRY FERENC– VARGHA DEZSŐ:

Pécssett történt... 98